

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ KARARLARI
IŞIĞINDA TÜRKİYE’DE KADIN HAKLARI

Hazırlayan
Tülay DEMİR

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Müzeyyen EROĞLU DURKAL

Yüksek Lisans Tezi

Haziran 2017
KAYSERİ

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ KARARLARI
IŞIĞINDA TÜRKİYE’DE KADIN HAKLARI

Hazırlayan
Tülay DEMİR

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Müzeyyen EROĞLU DURKAL

Yüksek Lisans Tezi

Haziran 2017
KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Adı-Soyadı :

İmza :

YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI

.....
.....

..... adlı Yüksek Lisans / Doktora tezi, Erciyes
Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi'ne uygun olarak
hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan
Ad Soyad İmza:

Danışman
Ad Soyad İmza:

..... ABD Başkanı

Ad Soyad İmza

Yrd. Doç. Dr. Müzeyyen Ergüç Durak danışmanlığında Tuluay D. Emiz tarafından hazırlanan
 “.....
 “.....
 “.....” adlı bu çalışma, jürimiz
 tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü
 tarafından Anabilim Dalında **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul
 edilmiştir.

08.06.2017
 (Tez Savunma Sınav Tarihi Yazılacak)

JÜRİ:

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Müzeyyen ERGÜÇ DURAK

Üye

Yrd. Doç. Dr. Fatih Ertugay

Üye

Yrd. Doç. Dr. M. İzzet ÖZKEMER

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 15.06.2017 tarih ve 16 sayılı kararı
 ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK
 Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ/TEŞEKKÜR

Kadın hakları; siyasal, toplumsal, ekonomik, hukuki boyutlarıyla ele alınabilecek oldukça kapsamlı bir çalışma alanıdır. Bu çalışma, Türkiye’de kadın haklarının mevcut durumunu, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Türkiye aleyhine verdiği kararlar üzerinden ortaya koymaktadır.

Kadın çalışmaları alanında uzmanlaşma isteğimin ilk basamağı olan bu çalışmayı yapmam konusunda beni destekleyen, zamanını, bilgisini, sabrını, güler yüzünü ve yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. Müzeyyen EROĞLU DURKAL’a, yapıcı eleştirileriyle tezime katkılarını sunan Sayın Yrd. Doç. Dr. M. İnanç ÖZEKMEKÇİ ve Sayın Yrd. Doç. Dr. Fatih ERTUGAY’a;

“Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları” dersi vesilesiyle tanıştığım, entelektüel birikimi ve mütevazı karakteriyle örnek olan, ufkumu açan Sayın Prof. Dr. Nezahat ALTUNTAŞ’a; lisans yıllarımda akademik kariyer yapmam için yüreklendiren Sayın Yrd. Doç. Dr. Baki DEMİREL’e; tezimi bir hukukçu bakış açısıyla değerlendirerek katkılarını sunan kıymetli dostum Arş. Gör. Gamze KÜÇÜKOBA’ya; yüksek lisans öğrenimim boyunca desteğini esirgemeyen sevgili Önder COŞKUNER’e;

Ve maddi ve manevi desteklerini yaşamım boyunca hissettiğim kıymetli aileme en derin şükranlarımı sunarım.

Tülay DEMİR

Kayseri, Haziran 2017

AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ KARARLARI IŞIĞINDA TÜRKİYE’DE KADIN HAKLARI

Tülay DEMİR

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2017

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Müzeyyen EROĞLU DURKAL

KISA ÖZET

Bu çalışmada, Türkiye’de kadın haklarının halihazırdaki durumu Avrupa İnsan Hakları Mahkeme’sinin (AİHM) Türkiye ile ilgili kararları çerçevesinde ortaya konulmuştur. Türk hukuk sisteminde kadınların kişisel, siyasal, sosyal, kültürel, ekonomik haklarını güvence altına alan pek çok düzenleme hayata geçirilmiştir. Türkiye’nin temel insan hakları belgelerini onaylayarak, uluslararası sözleşmelere taraf olmasıyla, ulusal mevzuat uluslararası sözleşmelerle uyumlu hale getirilmiştir. Ancak AİHM’ye Türkiye aleyhine yapılan bireysel başvurular ele alındığında, Türk hukuk sisteminde kadın haklarına dair düzenlemelerin, hakların etkin kullanılmasını garanti etmediği sonucuna ulaşılmaktadır. Nitekim AİHM kararlarında Türkiye’de yasaların yetkili makamlar tarafından etkin bir biçimde uygulanmaması sıklıkla vurgulanmaktadır. Türkiye, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne (AİHS) taraf olarak bireylerin Sözleşme’de yer alan hak ve özgürlüklerden yararlanması hususunda pozitif yükümlülük üstlenmiştir. Ancak AİHM kararlarında Devlet’in bu yükümlülüğünü yerine getirmediği görülmektedir. Kadın haklarının hukuk sisteminde yer bulmasının, kadınların kamusal alandaki görünürlüğünün artmasında etkisi olduğu açıktır. Çalışmada Türkiye’de yasaların etkin uygulanmamasının kadınların kamusal alanda tam anlamıyla eşit temsil edilememesine neden olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Çalışmanın bir diğer bulgusu; Türkiye’de egemen olan ataerkillik ve buna bağlı olarak kurulan toplumsal cinsiyet rollerinin kadın haklarının gelişmesini engellediğidir. Türkiye’de kadın, özel alan ile özdeşleştirilirken, erkek kamusal alanla özdeşleştirilmekte, kadın erkek arasındaki biyolojik farklılıklar, toplumsal statülerinin belirlenmesinde etkili olmaktadır. Kadınların haklarını etkin kullanamamalarının bir diğer nedeni, Türkiye’de kadın haklarına ilişkin düzenlemelerin kadınları araçsallaştıran devlet politikaları sonucunda hayata geçirilmiş olmasıdır. Türkiye’de kadın haklarının geldiği noktada, kadın

hareketinin kazanımlarını göz ardı etmek mümkün değildir. Ancak, kadın haklarını güvence altına alan düzenlemelerin, Avrupa Birliği (AB) müktesebatına ve uluslararası sözleşmelere uygunluk önceliğiyle gerçekleştirilmesi, yapılan düzenlemelerin toplumsal pratiklere/kurumlara yerleşmesini engellemektedir. Cinsiyet eşitliğinin toplumsal pratiklere/kurumlara yerleşmesi için, toplumsal cinsiyet eşitliğine dair farkındalık oluşturulması gerekmektedir. Aksi takdirde, kadınların özel ve kamusal alanda maruz kaldıkları eşitsizliklerin son bulması mümkün görünmemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın Hakları, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Toplumsal Cinsiyet.

WOMEN’S RIGHTS IN TURKEY WITHIN CONSIDERATION OF DECISIONS OF EUROPEAN COURTS OF HUMAN RIGHTS

Tülay DEMİR

Erciyes University, Social Sciences Institute, Master Thesis, June 2017

Supervisor: Asst. Prof. Müzeyyen EROĞLU DURKAL

ABSTRACT

In this study, current status of women’s rights in Turkey is revealed in accordance with decisions of European Court of Human Rights (ECtHR) on Turkey. Many regulations are carried out securing women’s personal, social, political, economic, cultural rights in Turkish law system. National legislation is aligned with international conventions by means of signing fundamental conventions of human rights. As considered individual applications to ECtHR from Turkey, it comes to conclusion that Turkey cannot guarantee positive obligation on having effecting rights. Indeed, it is commonly emphasized in decisions of ECtHR that laws cannot being held effectively in Turkey. Turkey, has positive obligation about individuals benefit from rights and freedoms in European Convention of Human Rights (ECHR) by signing ECHR. But it’s clear that, Turkey don’t carry out its positive obligations. It’s obvious that laws has positive effects about women’s rights. In this study, laws which are not carried out effectively in Turkey that causes representing women’s equally in public space is come to conclusion. Other finding in this study is that, patriarchy dominant in Turkey and gender roles prevent improving women’s rights in Turkey. Women are identified with private space, and men with public space. Additionally, in Turkey, biological differences between women and men are influential on indication of social status of them. Legislations for women in Turkey carried out as a result of government policies which instrumentalize women. It’s clear that, acquisition of women’s movement in Turkey cannot be ignored. However, legislations for women carried out as part of adaptation to the European Union (EU). For this reason, this legislations cannot settle social institutions/practices. Hence, it is not possible for women to be equal in public and private space as long as patriarchy is exist and social consciousness is not built.

Keywords: Women's Rights, European Court of Human Rights, European Convention of Human Rights, Gender.

İÇİNDEKİLER

Bilimsel Etiğe Uygunluk Sayfası	iii
Yönergeye Uygunluk Sayfası	iv
Kabul Onay Sayfası	v
Önsöz	vi
Kısa Özet	vii
Abstract	ix
Kısaltmalar	xiv
Tablolar	xvi

Giriş	1
-------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM:

KADIN HAKLARI: KAVRAMSAL ve KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. İnsan Hakları Kavramı	3
1.2. Kadın Hakları Kavramı	5
1.3. Kadın Haklarına Kuramsal Bir Yaklaşım: Feminizm	9
1.3.1. Liberal Feminizm (Eşitlikçi Feminizm)	11
1.3.2. Marksist-Sosyalist Feminizm	15
1.3.3. Radikal Feminizm	20
1.3.4. Postmodern Feminizm	24
1.4. Toplumsal Cinsiyet	27
1.5. Cinsiyet Ayrımcılığı	31
1.6. Kadın Haklarına İlişkin Uluslararası Düzenlemeler	37
1.6.1. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi.....	38
1.6.2. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi.....	39

1.6.3. Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme	43
1.6.4. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin	
Uluslararası Sözleşme	46
1.6.5. Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi	
Sözleşmesi (CEDAW)	48
1.6.6. İstanbul Sözleşmesi (Kadına Yönelik Şiddet ve	
Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair	
Avrupa Konseyi Sözleşmesi)	54

İKİNCİ BÖLÜM:

TÜRKİYE’DE KADIN HAKLARININ TARİHSEL GELİŞİMİ

2.1. Osmanlı Döneminde Kadın Haklarının Gelişimi.....	58
2.2. Cumhuriyet Dönemi Sonrasında Kadın Haklarının Gelişimi	60
2.3. Kişisel Haklara İlişkin Düzenlemeler.....	63
2.3.1. Yaşam Hakkına İlişkin Düzenlemeler	63
2.3.2. Eşitlik İlkesine İlişkin Düzenlemeler	69
2.3.3. Düşünce, Din ve Vicdan Özgürlüğüne İlişkin Düzenlemeler	74
2.4. Siyasi Haklara İlişkin Düzenlemeler	78
2.5. Sosyal, Ekonomik, Kültürel Haklara İlişkin Düzenlemeler.....	86
2.5.1. Eğitim Hakkına İlişkin Düzenlemeler	86
2.5.2. Çalışma Hakkına İlişkin Düzenlemeler.....	89

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ KARARLARININ İNCELENMESİ

3.1. Kişisel Haklara İlişkin Kararlar	96
3.1.1. Yaşam Hakkına İlişkin Kararlar	96
3.1.2. Eşitlik İlkesine İlişkin Kararlar	103
3.1.3. Düşünce, Din ve Vicdan Özgürlüğüne İlişkin Kararlar	108
3.2. Siyasi Haklara İlişkin Kararlar	115
3.3. Sosyal, Ekonomik, Kültürel Haklara İlişkin Kararlar	120
3.3.1. Sosyal Haklara İlişkin Kararlar	120
3.3.2. Çalışma Hakkına İlişkin Kararlar	126
SONUÇ	131
KAYNAKLAR	135
ÖZ GEÇMİŞ	155

Kısaltmalar

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AİHM: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

AİHS: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

AYM: Anayasa Mahkemesi

bkz.: Bakınız

BM: Birleşmiş Milletler

CD: Ceza Dairesi

CEDAW: Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi

E.: Esas

HD: Hukuk Dairesi

HDP: Halkların Demokratik Partisi

HSYK: Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu

ILO: Uluslararası Çalışma Örgütü

IPU: Parlamentolar Arası Birlik

K.: Karar

LGBTİ: Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Transgender, İnterseks

m.: Madde

No: Numara

NPHK: Nüfus Planlaması Hakkında Kanun

par.: Paragraf

R.G.: Resmi Gazete

s.: Sayfa

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TCK: Türk Ceza Kanunu

TMK: Türk Medeni Kanunu

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

UNDP: Birleşmiş Milletler Kalkınma Örgütü

vb.: Ve Benzeri

vd.: Ve Diğerleri

YÖK: Yükseköğretim Kurumu

WEF: Dünya Ekonomik Forumu

Tablolar Listesi

- Tablo 2.1 :** Seçim yılı ve cinsiyete göre milletvekili sayısı ve temsil oranı 81
- Tablo 2.2 :** Dünyada parlamentoda kadın temsili oranları..... 83
- Tablo 2.3 :** 1999-2014 Yerel seçim sonuçlarına göre kadın temsili oranları..... 84
- Tablo 2.4 :** Türkiye Büyük Millet Meclisi cinsiyete göre milletvekili dağılımı. 85

GİRİŞ

Kadının toplumdaki konumuna dair tartışmalar oldukça eski tarihlere dek uzanmakla birlikte, II. Dünya Savaşı sonrasında insan hakları, eşitlik, özgürlük gibi değerlerin önem kazanmasıyla hukuk düzeninde tartışılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda pek çok uluslararası sözleşmede kadınların kişisel, siyasal, sosyal, ekonomik, kültürel hakları güvence altına alınmıştır.

Kadın hakları hukuki düzenlemelerle güvence altına alınmasına rağmen dünyada ve Türkiye’de kadınların kamusal alanda eşit temsiline sağlanamadığı bilinmektedir. Kadınlar özel ve kamusal alanda ikincilleştirilmekte, sıklıkla ayrımcılığa ve hak kayıplarına maruz kalmaktadır. Bu çalışma; Türkiye’de kadın haklarına ilişkin gelişmelerin AIHM’nin Türkiye ile ilgili verdiği kararlar üzerinden değerlendirilmesini hedeflemektedir.

Tezin dayandığı argümanlardan birincisi; hukuk düzeninde hakların tanınmış olmasının, hakların etkin kullanımını garantilemediği gerçeğinin Türkiye’de kadın haklarının mevcut durumu için de geçerli olduğudur.

Tezin ikinci argümanı; Türkiye’de kadınların kişisel, siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel haklarını elde etme sürecinin, siyasi konjonktürden çok, ataerkilliğe ve toplumsal cinsiyet rollerine karşı bir mücadeleyi gerektirdiğidir. Erkeklerin egemen olduğu örgütlenme biçimine karşılık gelen ataerkillik, kadınların baskı altına alındığı, sömürüldüğü toplumsal yapıları da içine alır. Ataerkilliğe bağlı olarak gelişen toplumsal cinsiyet rolleri, kadınların aleyhine sonuçlar doğurmaktadır. Bu bağlamda, çalışmada

Türkiye’de hakim olan ataerkillik ve toplumsal cinsiyet rollerine bağılı olarak gelişen kadınlık/erkeklik kurgularının kadın haklarının gelişmesini engellediğı fikri de tartışılacaktır.

Bu çalışmada, Türkiye’de kadın hakları meselesi AIHM kararları çerçevesinde ele alınacaktır. Çalışmanın tamamında Anayasamızda kullanılan insan hakları sınıflandırması esas alınacaktır. Veri olarak literatür taraması yöntemiyle erişilen AIHM kararları kullanılacaktır. Çalışmada AIHM’nin Türkiye’ye ilişkin kararlarının tasnif edilmesi ve ulusal mevzuatla mukayeseli bir biçimde analiz edilmesiyle literatüre katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde; çalışmanın dayandığı kavramsal ve kuramsal çerçeve sunulacaktır. Çalışmada kullanılacak olan insan hakları, kadın hakları, toplumsal cinsiyet ve cinsiyet ayrımcılığı kavramları açıklanacak, daha sonra kadın haklarının kuramsal dayanağı olarak feminizme değinilecektir. Ayrıca kadın haklarına ilişkin Türkiye’nin de taraf olduğu uluslararası sözleşmelerin ilgili düzenlemeleri de bu kısımda incelenecektir.

Türkiye’de kadın haklarının gelişiminin ele alınacağı ikinci kısımda dönemsel sınıflandırmadan ziyade, çalışmanın genel sistematığıne uygun olması açısından insan hakları sınıflandırması esas alınacaktır. Türkiye’de kadın haklarının gelişimi, Türk hukuk sisteminde kadın haklarına ilişkin düzenlemeler çerçevesinde araştırılacaktır.

Üçüncü ve son bölümde; Türkiye aleyhine AIHM’ye yapılan bireysel başvurular takip edilen sınıflandırmaya uygun şekilde; kişisel haklar, siyasal haklar, sosyal, ekonomik ve kültürel haklar başlıkları altında incelenecektir. Bireysel başvuru kararları AIHM içtihatları, Yargıtay, Danıştay ve Anayasa Mahkemesi (AYM) içtihatları ile birlikte incelenecektir. Türk hukuk sisteminde kadınlara tanınan hakların etkin bir biçimde uygulanıp uygulanmadığı Mahkeme kararları çerçevesinde ortaya konularak, çalışmanın argümanları tartışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM:

KADIN HAKLARI: KAVRAMSAL ve KURAMSAL ÇERÇEVE

Kadın hakları; bir yönüyle insanın kişiliğine bağlı hakları, diğer bir yönüyle kadınların kadın olmalarından dolayı sahip olduğu hakları içerir.¹ Bu bağlamda; kadın haklarının kavramsal çerçevesi açıklanırken, öncelikle insan hakları kavramına değinmek gerekir. Bu kısımda, insan hakları, kadın hakları, toplumsal cinsiyet, cinsiyet ayrımcılığı kavramları açıklanacak, kadın haklarının kuramsal arka planını ortaya koymak üzere feminizmde değinilecektir. Ardından, kadınların kişisel, siyasal, sosyal, ekonomik, kültürel haklarını güvence altına alan uluslararası sözleşmeler ele alınarak, kavramın hukuk sistemindeki yeri açıklanacaktır.

1.1. İnsan Hakları Kavramı

İnsan hakları, herkesin doğuştan sahip olduğu kabul edilen temel hak ve özgürlükleri vurgulayan bir kavram olarak günümüzde sosyal bilimlerin ve devlet politikalarının temel alanlarından biri haline gelmiştir. Öyle ki, evrensel insan haklarına uyum sağlamayan rejimlerin meşru sayılması neredeyse mümkün değildir.² İnsan hakları, kavram olarak literatürde genellikle “anayasal haklar” veya “temel hak ve özgürlükler” biçiminde ifade edilse de sınıflandırılması konusunda görüş birliği yoktur. İnsan hakları

¹ Mustafa **Erdoğan**, *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*, Orion Kitabevi, Ankara 2007, s. 235.

² Halil **Kalabalık**, *İnsan Hakları Hukuku*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2013, s. 21.

kavramı yaygın olarak bireysel-kolektif haklar, negatif-pozitif-aktif haklar, yasal-moral haklar, birinci-ikinci-üçüncü kuşak haklar şeklinde sınıflandırılır.³

Yaygın sınıflandırmalardan ilki hakların kullanım şekline göre bireysel-kolektif haklar ayrımıdır. Bireysel haklar; bireyin başkalarının katılımına gerek duymadan kullandığı haklardır. Kolektif haklar ise dernek, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakları gibi topluluk halinde kullanılabilen hakları ifade eder. Kolektif haklar; bireyin yalnız değil, grup içinde de düşünülmesiyle bütünsel bir nitelik taşır.⁴

İnsan haklarının en yaygın sınıflandırmalarından ikincisi; negatif-pozitif-aktif haklar ayrımıdır. Negatif statü hakları; koruyucu haklar olarak da bilinen, devletin bu hakların kullanılmasına ilişkin müdahalesinin negatif olduğu ve bu sayede kişileri siyasi baskılardan koruyan, onlara özel bir alan sağlayan haklardır. Pozitif statü hakları, hakların kullanımında devletin olumlu müdahalesini gerektiren haklar olup daha çok ekonomik, sosyal, kültürel hakları içerir. Aktif statü hakları ise, vatandaşların siyasal iktidarın oluşumuna ve kullanımına katılmalarını sağlayan katılma haklarıdır.⁵

Diğer bir sınıflandırma, pozitivist görüşü benimseyenlerin kabul ettiği yasal-moral haklar ayrımıdır. Yasama organının çıkardığı yasalarla ortaya konulan haklar yasal hakları; yasal hakların üstünde ve ondan bağımsız olarak doğal hukuk görüşünden gelen haklar da moral hakları oluşturur. Ancak doğal haklar öğretisini kabul etmeyen görüş için bu ayrım geçerliliğini yitirir.⁶

İnsan haklarının yaygın sınıflandırmalarından biri de tarihi gelişimi esas alarak yapılan birinci, ikinci, üçüncü kuşak haklar ayrımıdır. Birinci kuşak haklar; medeni ve siyasi haklar olarak adlandırılan haklara karşılık gelir. Yaşama hakkı, işkenceye, insanlık dışı muameleye, köleliğe karşı korunma hakkı, düşünce ve vicdan özgürlüğü medeni haklara karşılık gelirken; ifade özgürlüğü, dernek kurma ve toplantı özgürlüğü, seçme ve

³ Kalabalık, s. 57.

⁴ İbrahim **Kaboğlu**, *Kolektif Özgürlükler*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır 1989, s. 30.

⁵ Kemal **Gözler**, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, Ekin Basım, 2. Baskı, Bursa 2011, s. 411-412.

⁶ Kalabalık, s. 60.

seçilme hakkı siyasi haklara karşılık gelir.⁷ İkinci kuşak haklar; Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme ile güvence altına alınan, adil ücret, sağlık hizmetlerinden ve sosyal hizmetlerden faydalanma, eğitim hakkı gibi hakları içerir. Üçüncü kuşak haklar ise; birey kavramı yerine haklar kavramından hareket eder. Dayanışma hakları olarak da bilinen üçüncü kuşak haklar, 2. Dünya Savaşı sonrasında iki blok arasındaki rekabetin üçüncü dünya ülkeleriyle olan ilişkilere yansımalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.⁸

Anayasamızda benimsenen sınıflandırma; kişisel haklar (negatif statü hakları), sosyal, ekonomik, kültürel haklar (pozitif statü hakları) ve siyasi haklar (aktif statü hakları) şeklindedir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde Anayasamızda kabul edilen sınıflandırma esas alınacaktır.

1.2. Kadın Hakları Kavramı

Kadının toplumsal konumuna ilişkin tartışmalar ilk insanın yaradılışına kadar geriye götürülebilir. Reed, *Kadın Özgürlüğünün Sorunları* adlı eserinde, kadın ve ailenin tarihsel geçmişine dair bilgilerin yeterli düzeyde olmamasını, kadın sorununun algılanmasının önündeki önemli bir engel olduğundan bahseder. Reed, kadını doğası gereği ikinci cins olarak gören düşünceyi reddeder. Reed'e göre;⁹ kadın çocuğuna bakması gerektiği için eve kapanmalıdır, böylece kadın ikinci cins konumuna gelirken erkek siyasi, ekonomik ve toplumsal anlamda üstün cins konumuna yükselir. Hâlbuki ilkel toplumlarda anaerkil (matriarchy)¹⁰ düzende, kadın modern toplumdakinin tam tersine yüksek bir konumdadır ve bu gücünü doğurganlığından alır. Fakat aynı doğurganlık yetisi, ataerkil (patriarchy)¹¹ düzende kadını ev ile özdeşleştiren anlayışın gerekçesi olarak karşımıza çıkar.

⁷ Mehmet Altuntaş, "Türk Anayasalarında İnsan Hakları", Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı, Ankara 2002 (Uzmanlık Tezi), s. 53.

⁸ Altuntaş, "Türk Anayasalarında İnsan Hakları", s. 55.

⁹ Evelyn Reed, *Kadın Özgürlüğünün Sorunları* (Çev. Zeynep Saraçoğlu), Yazın Yayıncılık, İstanbul 1985, s. 11-17.

¹⁰ Anaerkillik (matriarchy): Kadının hakim konumda olduğu, ilişkilerin kadın merkezli yürütüldüğü toplumsal örgütlenme biçimi. "Ana egemenliğine dayanan, sosyal ilişkilerin düzenlenmesinde anayı esas alan, kadının siyasal görevler üstlendiği sosyal hukuksal sistem" olarak da tanımlanabilir. Ömer Demir ve Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Adres Yayınları, 6. Baskı, Ankara 2005, s. 17.

¹¹ Ataerkillik (patriarchy); en genel ifadeyle erkek egemenliğine dayanan örgütlenme biçimi olarak tanımlanabilir. Ataerkillik ile eş anlamda kullanılan patriyarka kavramı ise Walby'ye göre; "erkeklerin

Kadın hakları, insan hakları çerçevesinde değerlendirildiğinde, iki temel yaklaşım görülmektedir:¹² İlk olarak *evrenselci yaklaşım*; insan haklarının evrenselliğinden yola çıkarak, tüm kadınların insan haklarından yararlanması gerektiğini ifade eder. Bu anlamda, uluslararası toplumların, devletlerin kendi yurttaşlarına yönelik davranışlarını değerlendirme, yargılama ve yasaların uluslararası normlara uygun hale getirilmesini sağlama hakkı vardır. Evrenselci yaklaşıma göre, tüm kadınlar Birleşmiş Milletler (BM) sözleşmelerinde yer alan haklardan yararlanır.

İkinci olarak *kültürel göreci yaklaşım* ise; insan hakları bağlamında tüm toplumlarda geçerli olabilecek ortak değerlerin bulunmasının imkansız olduğundan hareketle, bir toplumun üyelerinin farklı geleneklere sahip başka bir toplumun pratiklerini yargılama hakkı olmadığını ifade eder. Kültürel relativistler, batılıların Ortadoğu’da kadınlara yapılan ayrımcılığı eleştirmeleri karşısında kullanılan ölçütlerin evrensel değil, batıya özgü olduğunu savunur.¹³

Kadın hakları, Aydınlanma Çağı’nın bir ürünü olarak, kadına erkekle eşit hak, değer ve saygınlık kazandırmak için verilen mücadeleyi ifade eden bir kavram olmakla birlikte, bu mücadeleyi meşrulaştıracak evrensel düzeyde hukuksal düzenlemeleri de içine alır. Kadın erkek eşitliğinin kurulmasını engelleyecek dini, kültürel veya ekonomik her türlü gerekçenin karşısında kadınların önce birey olduğunun altını çizer.¹⁴

Kadın hakları, ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel bütün haklar alanını kuşatan niteliğinden ötürü, ancak onları çevreleyen toplumsal, ekonomik ve siyasi koşulların elverişli hale getirilmesiyle hayata geçirilebilir. Bu bağlamda kadın hareketleri, demokrasinin kadın haklarıyla ilişkisinin bilincinde olarak demokratik kurumların

*kadınlar üzerinde egemen olduğu, kadınları ezdiği ve sömürdüğü toplumsal yapılar”ı ifade eder. Weber ise, patriyarkayı erkeklerin evin reisi olma durumunu kullanarak yönettiği toplumlardaki devlet sistemine referansla kullanır. Burada aile reisi olmayan genç erkeklerin egemenlik altına alınması, kadınların ev içindeki konumu nedeniyle, erkek egemenliğinin bir unsuru haline gelmesi kadar önemli görülür. Sylvia Walby, *Patriyarka Kuramı* (Çev. Hülya Osmanağaoğlu), Dipnot Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2016, s. 38-40.*

¹² Fatmagül **Berktaş**, *Tarihin Cinsiyeti*, Metis Yayınları, İstanbul 2003, s. 55.

¹³ Berktaş, *Tarihin Cinsiyeti*, s. 56.

¹⁴ Sinem Göçmener, “Avrupa Birliği’ne Uyum Sürecinde Türkiye’de Kadın Erkek Eşitliği”, Bahçeşehir Üniversitesi SBE, İstanbul 2008 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 22.

geliştirilmesi ve toplumsal yaşamın her alanında demokratik değerlerin hayata geçirilmesi için mücadelesini sürdürür.¹⁵

Kadın hareketi; toplumun özgürleşmeye ve geleneksel yaşam biçiminden kopmaya başladığı 18. yüzyıl sonlarında, kadınların özgürlük ve eşitlik temelinde başkaldırısı olarak ortaya çıkmıştır. 1789 Fransız Devrimi kadınların kitlesel olarak eşitlik, özgürlük taleplerini dile getirdiği, toplumsal dönüşümlerin başladığı dönemdir. Ancak Fransız Devrimi kadınların hak taleplerine cevap vermemiş, kadınların eğitim, çalışma, hukuk alanlarındaki eşitsizliği devam etmiştir.¹⁶ Olumsuz ve aşağılayıcı tüm özelliklerin kadın ile özdeşleştirildiği bu dönemde, kadınlar Devrim'in fitilini ateşleyen, direnişi başlatan konumda olmalarına rağmen, örgütlü devrim hareketinin içinde yer alamamıştır. Hatta Devrim'den sonra beşten fazla kadının grup halinde toplanması yasaklanmıştır.¹⁷ Kadınlar, kurdukları siyasi kulüplerde gündemi tartışmak, gazeteler okumak, yardımlaşmak amacıyla bir araya gelmeye başlamış ancak kadınların bu faaliyetleri erkekler tarafından "macera düşkünü", "serseri" olarak nitelendirilerek engellenmiştir.¹⁸ Fransa'daki kadınların eşitlik talebinde Olympe De Gouge'un 1791'de kral ve kraliçeye göndermek üzere hazırladığı Kadın Hakları Bildirgesi oldukça ses getirmiştir. De Gouge, kadınların Ulusal Meclis'e katılmak istediklerini "*Madem ki kadınlara giyotine çıkma hakkı tanınıyor, kürsüye çıkma hakkı da tanınsın*" diyerek ifade etmiş ve giyotine gönderilmiştir.¹⁹

Kadınların içinde bulunduğu duruma başkaldırıları İngiltere'de *suffraj* (oy hakkı) hareketiyle, Amerika Birleşik Devletleri'nde kölelik karşıtı hareketlerle iç içe geçmiştir.²⁰ İngiltere'de *suffraj* hareketi, 18. yüzyılda kadınların kölelik durumunu ve erkeğin nüfusun yarısını oluşturan kadınları hangi gerekçelerle görmezden geldiklerini sorgulamalarıyla başlamıştır.²¹ Daha sonra kadınlar oy hakkı için imza kampanyası başlatmış, J. S. Mill, 1867'de kadınlara oy hakkı tanınması için Avam Kamarası'na yasa teklifi sunmuştur. Kadınlar, Votes For Women (Kadınlar İçin Oy), Women's Social

¹⁵ Fatmagül **Berktaş**, *Politikanın Çağrısı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 131.

¹⁶ Serpil **Çakır**, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, 4. Basım, İstanbul 2013, s. 55.

¹⁷ Diren **Çakmak**, "Fransız Devrimi'nde Kadın: Eksik Yurttaş", *Ege Akademik Bakış*, Cilt 7, Sayı 2, 2007, s. 729.

¹⁸ Çakmak, s. 730.

¹⁹ Serpil **Çakır**, "Feminizm Ataerkil İktidarın Eleştirisi", içinde: *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler* (Ed. Birsen H. Örs), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 426.

²⁰ Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s. 56-57.

²¹ Juliet **Mitchel** ve Ann **Oakley**, *Kadın ve Eşitlik* (Çev. Fatmagül Berktaş), Pencere Yayınları, İstanbul 1998, s. 32.

And Political Union (Kadınların Sosyal ve Politik Birliği) gibi çeşitli derneklerde örgütlenerek, açlık grevi yaparak, konferanslar düzenleyerek oy hakkı taleplerini dile getirmiştir. Sonuç olarak 1918’de İngiltere’de otuz yaş üstü, belli bir geliri veya mülkü olan kadınlar için oy hakkı tanınmıştır.²²

Amerika Birleşik Devletleri’nde ise kadınların, haklarının erkekler tarafından gasp edildiğini fark ederek, duruma karşı birlikte mücadele etmeleri, Seneca Falls Kongresi’nde gerçekleşmiştir. Kongre sonunda imzalanan Duygular Bildirgesi’nde (Declaration of Sentiments) kadınlar erkeğe bağımlı konumda olmaktan duydukları rahatsızlığı şöyle dile getirilmiştir.²³

“Evlendiklerinde, erkek kadını yasanın gözündeki ve kamusal hayatta öldürür. Kadının mülkü üzerindeki tüm hakları ve hatta kazandığı parayı bile alır...Evlilik anlaşmasında, kadın kocasına karşı itaatkar olacağı üzerine söz vermeye zorlanır. Erkek, kadının...efendisi olmaktadır-kanun, erkeğe kadının özgürlüğünü elinden alma ve onu cezalandırma hakkını vermektedir.”

Seneca Falls Kongresi ve Duygular Bildirgesi, oy hakkı, köleliğin kaldırılması gibi pek çok konuda kadınların taleplerini, dayanışmayla dile getirmeleri bakımından önem taşımaktadır. Ayrıca Bildirge’yi erkeklerin de imzalaması bakımından kadın hareketinde önemli bir yere sahiptir.²⁴ Amerika’da oy hakkı isteyen kadınlar, erkek egemenliğinin en önemli iki aracı olarak gördükleri cinsiyet ayrımcılığına ve ırkçılığa karşı Afrikalı kadınlarla birlikte mücadele etmiştir. *National Black Feminist Organization* ve *Black Women Organized For Action* gibi örgütlerle yoksulluğa ve ırkçılığa karşı çıkmışlardır.²⁵

Kadın hareketleri, her ülkenin koşullarına göre şekillenmiştir. Çakır’a göre;²⁶ siyasal, toplumsal, ekonomik dönüşümlerin kadının konumunu tartışmaya açması ve beraberinde kadın hareketinin gelişmesinde üç faktör oldukça etkili olmuştur:

²² Çakır, “Feminizm Ataerkil İktidarın Eleştirisi”, s. 423-425.

²³ Josephine **Donovan**, *Feminist Teori* (Çev. Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek, Fevziye Sayılan), İletişim Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 2013, s. 31.

²⁴ Çakır, “Feminizm: Ataerkil İktidarın Eleştirisi”, s. 419.

²⁵ Serdar **Örnek**, “ABD’de Kadın Hareketinin Gelişimi”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 29, 2015, s. 109-115.

²⁶ Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s. 58.

- Toplumun siyasal, ekonomik, sosyal ve düşünsel alanlarda köklü bir değişime uğrayarak, giderek özgürleşmeye başlaması,
- Eşitlik ve özgürlük fikrinin kadının toplumsal konumunda aynı etkiyi yaratmayıp, kadın aleyhine ikilik oluşturmalarının kadınlar tarafından fark edilmesi
- Kadınların mevcut durumlarının çözümsüz olmadığı fikriyle, bilinçlenerek taleplerini örgütlü bir biçimde dile getirmeye başlaması

Kadınların içinde bulunduğu konumu sorgulayarak, toplumsal bir harekete dönüştürmesinin ideolojik dayanağı ise *femme* (kadın) sözcüğünden türeyen feminizm olmuştur.²⁷ Bu bağlamda, kadın hareketinin kuramsal boyutunu kavramak için feminizme değinmek yerinde olacaktır.

1.3. Kadın Haklarına Kuramsal Bir Yaklaşım: Feminizm

Tarihsel olarak, tüm toplumlarda belli sebeplerle kadının ikincilleştirildiği görülmektedir. Kadının ezilmişliği çok eski olmasına rağmen, feminizm modern bir terimdir. İdeoloji olarak feminizm, kadınların erkeklere göre dezavantajlı ve ikincil bir konumda olduğu yaklaşımından hareket eder. Diğer toplumsal hareket ve siyasal ideolojilerden farklı olarak, kadınların eşitsiz ve ikincil konumuna vurgu yaparken, toplumsal cinsiyet hiyerarşisini temel alır. Bu hiyerarşinin; erkeklerin egemen, kadınların bağımlı olduğu bir düzende yaşandığını ifade eder.²⁸

Notz'a göre feminizm:²⁹ “Kadın hareketinin teorik ve bilimsel çabası, ayrıca kadın cinsiyeti üzerindeki ayrımcılığa karşı bilimsel ve pratik bir bilgi bariyeri, ayrımcılığın üstesinden gelme hareketidir.”

Hooks'a göre feminizm:³⁰ “Cinsiyetçiliği, cinsiyetçi sömürü ve baskıyı sona erdirmeyi amaçlayan bir harekettir.” Hooks'un bu tanımı, feminizmin sanılanın aksine erkek

²⁷ Çakır, Osmanlı Kadın Hareketi, s. 58.

²⁸ Çakır, “Feminizm Ataerkil İktidarın Eleştirisi”, s. 441.

²⁹ Gisela Notz, *Feminizm*, (Çev. Sinem Derya Çetinkaya), Phoneix Yayınları, Ankara 2011, s. 10.

³⁰ Bell Hooks, *Feminizm Herkes İçindir*, (Çev. Ece Aydın, Berna Kurt vd.), Bgst Yayınları, İstanbul 2012, s. 12.

düşmanlığı olmadığını, asıl meselesinin cinsiyetçilik olduğunu açıkça ortaya koyar. Hooks’a göre;³¹ insanın feminizmi anlayabilmesi için önce cinsiyetçiliği anlaması gerekir. Aksi halde, feminizm yalnızca erkeklerle eşit olmayı amaçlayan kadınlardan ibaretmiş gibi anlaşılır.

Feminizm sözcüğü; “kadınların toplum içindeki rolünü ve haklarını genişletmeyi öngören bir doktrin”³² olarak tanımlanırken, Ramazanoğlu’na göre;³³ toplumda cinsler arası ilişkileri, erkek ve kadın deneyimlerinin farklılıklarını açıklayan çeşitli toplumsal teoriler feminizmi oluşturur. Bu anlamda feminizmin kesin bir tanımı yapılamasa dahi farklı feminist teorilerin bazı ortak özellikleri vardır:

- Feminizmin tüm türleri kadınları erkeklere bağımlı kılan mevcut cinsler arası ilişkilerin tatmin edici olmadığı ve değiştirilmesi gerektiğini kabul eder.
- Feminizm, çeşitli toplumlarda doğal, normal ve arzu edilir sayılan birçok durumu sorgular.
- Feminizm, temel tanımlama sorunları yaratan düşüncelerden oluşmuştur. İnsanlığın tüm tarihi ve geleceğini sorgular.
- Feminizm, yalnızca düşüncelerden ibaret değildir. Herkesin insan olarak olanaklarını geliştirebilmesi için dünyayı değiştirebilmesini, erkekler ve kadınlar arasındaki ilişkilerin dönüştürülmesini amaçladığı için aynı zamanda politik bir tarihe de sahiptir.
- Feminizm, çok çeşitli politik pratikleri kapsar; ancak bunların tümü de kadınları kendi yaşamları üzerinde denetim sahibi kılarak cinsler arası ilişkileri değiştirmeyi amaçlar. Bu pratikler bilinç yükseltme toplantılarından, yurttaşlık hakları, ekonomik ve politik güç uğruna örgütlü mücadeleye kadar uzanır. Dolayısı ile feminizm kışkırtıcıdır.

³¹ Hooks, s. 13.

³² Hakan Altun, “Feminist Kuram Doğrultusunda Bir Okuma/Sahneleme ve Bir Örnek Çalışma: *Denizden Gelen Kadın*”, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2008 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 36.

³³ Caroline **Ramazanoğlu**, *Feminizm ve Ezilmenin Çelişkileri* (Çev. Mefkure Bayatlı), Pencere Yayınları, İstanbul 1998, s. 26.

Kundakçı'ya göre;³⁴ feminizm kendi içinde farklı yaklaşımlara ayrılmış olsa dahi, farklı feminist teorilerin ortak amacı, erkeklerin kadınlar üzerindeki sistematik egemenliğine son vermektir. Bu amacın çıkış noktası, erkek egemenliğinin ortaya çıkışı, ataerkil değerlerin kaynakları ve kadınların bu değerlerden nasıl etkilendikleridir.

Temel olarak ataerkilliğe ve cinsiyetçiliğe karşı mücadeleyi amaçlayan feminizmin; kadın hakları meselesinin dil, din, ırk, renk gibi olgularla ilişkili olmasından ötürü, tek bir başlık altında değerlendirilmesi mümkün değildir. Feminist teoriler; insan doğası konusunda aldıkları tutuma, toplumsal pratiklerin belirlenmesinde biyolojiye, ideolojiye ve maddi koşullara verdikleri öneme ve önerdikleri politik stratejilere göre liberal feminizm, marksist-sosyalist feminizm, radikal feminizm, ekofeminizm, renkli feminizm, postmodern feminizm, İslami feminizm, kültürel feminizm olarak gruplandırılmıştır.³⁵ Feminist teorilerin tek bir başlık altında özetlenemeyecek kadar geniş kapsamlı olması ve çalışmanın sınırlılıkları nedeniyle aşağıda feminist teorilerden yalnızca liberal feminizm, marksist-sosyalist feminizm, radikal feminizm ve postmodern feminizm üzerinde durulacaktır.

1.3.1. Liberal Feminizm (Eşitlikçi Feminizm)

17. ve 18. yüzyıl, üretim ilişkilerinin değişime uğradığı, kamusal ve özel alanın birbirinden ayrıldığı dönemdir. Burjuva devrimlerinin yaşandığı bu dönemde, erkekler üretime dahil olurken, kadınlar kamusal alandan ve üretimden dışlanmışlardır. Bu dönemde insan hakları, eşitlik, özgürlük gibi kavramların önem kazanmasına rağmen, kadınları kapsayan bir eşitlik anlayışı mümkün olmamıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde kadınlar, ikincil konumda kabul edilmelerine karşı çıkmaya başlamış ve feminizm toplumsal bir harekete dönüşmüştür. Birinci Dünya Savaşı sonunda siyasal hakların elde edilmesiyle sonuçlanan bu süreç, “Birinci Dalga Feminizmi” olarak adlandırılır.³⁶ Birinci Dalga Feminizm, liberal kuramcılarının fikirleri etrafında şekillenmiştir. Bu kısımda, Josephine Donovan, John Stuart Mill, John Locke, Jean Jacques Rousseau, Mary Wollstonecraft'ın kadın hakları meselesine yaklaşımlarına değinilecektir.

³⁴ F. Seda **Kundakçı**, “Feminizmde Yeni Yaklaşımlar: Judith Butler”, içinde: *Günümüzde Yeni Siyasal Yaklaşımlar Eleştiriler – Farklılıklar – Çözüm Arayışları* (Ed. Hilal O. İnce), Doğubatı Yayınları, Ankara 2010, s. 477.

³⁵ Ramazanoğlu, s. 28.

³⁶ Çakır, “Feminizm: Ataerkil İktidarın Eleştirisi”, s. 418.

Donovan, *Feminist Teori* adlı eserinde Birinci Dalga Feminizm olarak adlandırılan sürecin aslında 15. yüzyıl ve sonrasında, bir başka ifadeyle Birinci Dalga'dan çok daha önceleri var olduğunu ifade eder. O tarihlerde de bugün feministlerin ilgilendiği pek çok konu ele alınmıştır. O zaman da kadınlar adil eğitim ve saygılı muamele görme gibi bugün de geçerli olan taleplerini dile getirmişlerdir.³⁷

17. ve 18. yüzyıllarda kadının eş ve anne olarak kocasına ve ailesine ait olduğu düşüncesi hakimdir. Sanayi Devrimi sonrasında kamusal ve özel alan ayrımının belirginleşmesi ile akılcılığı kamusal alanla (erkek), akıl-dışılığı ve ahlaki özel alanla (kadın) özdeşleştiren Aydınlanma düşüncesinin hakim olduğu söylenebilir.³⁸

Donovan, Locke'un sözlerinden yola çıkarak, liberal kuramcıların "insan"ı aslında sadece erkekleri anlatmak için kullandığını söyler:³⁹

"Doğa durumunda, herkesin uymaya mecbur olduğu ve onu yönetecek doğa yasası vardır; ve akıl, ki burada yasadır, insanlığa, tamamen eşit ve bağımsız olmanın, başkalarının hayatlarına, sağlık, özgürlük ya da mallarına zarar vermek anlamına geldiğini öğretir. İnsanın doğal özgürlüğü, dünya üzerindeki herhangi bir üstün gücün kontrolü, yasa yapmanın otoritesi ya da iradesi altına alınamaz. Sadece doğanın yasasına itaat eder."

Locke başka bir ifadesinde, kadının evlilik içerisindeki ikincil konumunun liberal kuramdaki sonucunu anlatır:⁴⁰ "Fakat karıyla koca bazen kaçınılmaz olarak farklı isteklere sahip olabilirler. Bunun için bir kuralın yerleştirilmesi gereklidir, bu da doğal olarak güçlü ve iktidar sahibi olan erkeğin görevidir."

Aynı şekilde, Rousseau'nun da kullandığı birey kavramında cinsiyet unsuru açıkça belli değildir. Ona göre, kadın erkeğe göre tanımlanmıştır.⁴¹

³⁷ Donovan, s. 15.

³⁸ Donovan, s. 25.

³⁹ Donovan, s. 26.

⁴⁰ Donovan, s. 27.

⁴¹ Çakır, "Feminizm: Ataerkil İktidarın Eleştirisi", s. 442.

“İki cins birleştğinde her iki cins de ortak hedefe, ama farklı şekillerde katkıda bulunurlar. Bu çeşitlilikten kadın ve erkek arasındaki ahlaki boyuttaki iki farklılık ortaya çıkar. Erkek güçlü ve etken olmalıdır. Kadın zayıf ve edilgen olmalıdır; biri hem güçlü hem iradeli olmalıdır, diğeri ise ona azıcık karşı koymalıdır. (...) Yüce varlık, erkeğe sınırsız arzu ve bu arzularını yönlendirecek bir yasa vermiştir. Kadın da sınırsız arzuya sahiptir. Tanrı arzularını frenlemesi için kadına iffet vermiştir.”

Locke ve daha sonraki liberal kuramcılara göre, aile, hayat ve mülkün korunması ve toplumsal sözleşmeyi yapacak olan erkektir. Çünkü bunları yapabilmek için gerekli olan “rasyonel olma” yetisi sadece erkeklere has bir durumdur, kadınların rasyonelliğe ulaşmaları mümkün olmadığı için, yurttaş olarak kabul edilip kamusal hayata katılmaları söz konusu değildir. Dolayısı ile liberal kuramdaki birey kavramı evrensel ve cinsiyetler üstü olmaktan ziyade, erkeği karşılar.⁴²

Wollstonecraft, o dönemin hakim anlayışına olan eleştirilerini *A Vindication of The Rights of Women (Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi)* adlı eserinde dile getirir:⁴³

“Rousseau kadınların zayıf ve edilgen olduklarını kanıtlamaya soyunuyor; bunu da fiziksel açıdan erkeklerden güçsüz olmasına dayandırıyor. Bunlardan çıkardığı sonuç, kadının erkeğe haz vermek ve ona tabi olmak için yaratıldığı ve görevinin kendisini efendisinin gözünde hoş bir varlık yapmak olduğu –varoluşunun nihai amacının bu olduğu.”

Wollstonecraft, kadınların statüsünün hem iktisadi hem de toplumsal anlamda giderek gerilemesine dikkat çeker. Ona göre; orta sınıf kadını sağlık, özgürlük ve daha birçok haktan mahrum bırakılmış ve kocasının otoritesine boyun eğmek zorunda kalmıştır. Kadının kendi kararlarını alabilmesi ekonomik ve siyasi bağımsızlığıyla mümkündür.⁴⁴ Wollstonecraft’ın sözlerinde dikkat çeken nokta, kadının aşağılanması ve ezilmesini şiddetle eleştirirken, kadının erkekten üstün olduğu gibi taraflı bir görüşü

⁴² Müveddet Çardak, “Toplumsal Bir Hareket ve Aydınlanmanın Bir Ürünü Olarak Liberal Feminizm”, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 2012 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 14-16.

⁴³ Mary **Wollstonecraft**, *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi* (Çev. Deniz Hakyemez), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 120.

⁴⁴ Wollstonecraft, s. 220.

savunmamasıdır. Ona göre kadınların haklarını elde etme mücadelesinde erkeklerle olan işbirliği oldukça önemlidir.⁴⁵

“Erkekler kölece itaatimiz yerine, akılcı arkadaşlığımızı tercih edip zincirlerimizi kırmamıza cömertçe yardım etselerdi, bizlerin daha dikkatli kız çocuklara, daha duyarlı kız kardeşlere, daha sadık eşlere, daha akılcı annelere –kısaca daha iyi yurttaşlara –dönüşeceğimizi görürlerdi.”

Mill ise,⁴⁶ kadın erkek arasındaki ilişkide kadının erkeğe bağımlı olduğu anlayışının, insanlığın gelişmesinin önündeki temel engellerden biri olduğu görüşündedir:

“İki cins arasında var olan sosyal ilişkileri düzenleyen temel ilke-bir cinsin diğerine yasal bağlılığı- ve insanlığın ilerlemesinin önündeki temel engellerden biridir; ve yerini bir tarafın güç/otorite veya imtiyaz sahibi, diğer tarafın yetkisiz olmasına olanak tanımayan tam eşitlik ilkesine bırakmalıdır.”

Berktaş’a göre;⁴⁷ liberal teori, içerisinde güçlü bir ataerkilliği barındırır. Özel alan olarak ifade edilen ev içi alan, bireylerin devlet müdahalesinden ve toplumsal ilişkilerden bağımsız, özgür kalacakları alandır. Kamusal alan ise, çalışma hayatı, eğitim, iş, ticaret, siyaset alanlarını kapsar. Burada kamusal alanın erkeklerin yönetim alanı, özel alanın da kadın ve çocukların yaşam alanı olarak tanımlanması dikkat çeker. Liberal teoride, özel alanın özgürlük alanı olarak tanımlanmasına rağmen, özgürlüğün kadını kapsamaması eleştiri konusudur. Çünkü kadın özel alanda da erkeğe bağımlı konumdadır. Bireyin özgürlüğü liberal teoride değişmez ilke olmasına rağmen, kadın birey kavramı içinde hak ettiği yeri bulamamıştır.

Liberal feminizm, adalet ve eşitlik kavramları temelinde kadınların cinsiyetlerinden dolayı haksızlığa uğradığına inanır ve eşit ücret, eğitimde fırsat eşitliği, siyasal yaşama eşit katılım gibi kampanyalarla örgütlenir. Bu nedenle *eşitlikçi feminizm* olarak da adlandırılır.⁴⁸ National Organization for Women (NOW), The National Women’s Political Caucus (NWPC), Women’s Equity Action League (WEAL) liberal feminist

⁴⁵ Wollstonecraft, s. 221.

⁴⁶ John S. Mill, The Subjection of Women, <http://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/mill1869.pdf> p. 1, (Erişim Tarihi: Kasım 2015).

⁴⁷ Berktaş, *Tarihin Cinsiyeti*, s. 37.

⁴⁸ Ramazanoğlu, s. 29.

örgütlenmeye örnek gösterilebilir. Bu örgütlerin ortak amacı, kadınların her alanda konumunu iyileştirmektir. Başlarda muhafazakar ve radikal grupları da içinde barındıran NOW, kadınlar için taleplerini şu şekilde ifade etmiştir:⁴⁹

- Kongre’de kabul edilen “Eşit Haklar Yasası”nın Amerika Birleşik Devletleri (ABD) veya herhangi bir eyalet tarafından çiğnenmemesi,
- Kadınlara, erkeklerde olduğu gibi sağlanan eşit çalışma hakkının, Equal Employment Opportunity Comission tarafından güvence altına alınması,
- Doğum yapan kadına en uygun zamanda işe geri dönebilme güvencesi verilmesi ve sosyal güvencesinin sağlanması,
- Çalışan ebeveynlere çocuk yardımı verilmesi,
- Kütüphane, okul vb. yerlerde çocukların ihtiyacını karşılayacak çocuk bakım odalarının kurulması,
- Kadın haklarının ABD ve eyaletlerinin güvencesinde olması, yazılı veya sözlü cinsiyete dayalı ayrımın her şekilde önlenmesi, eğitim kurumlarında bu konuda eğitici programların düzenlenmesi.

Liberal feminizm, kadınlar arasındaki farklılığa yeterince odaklanamamış, kadınlarla erkeklerin eşit haklara sahip olması gerektiğini göstermekle sınırlı kalmıştır. Tong;⁵⁰ liberal feminizme dair bu eleştiriye, liberal feminist örgütler içinde farklı kadın gruplarının temsil edilmesini kanıt göstererek karşı çıkmıştır. Liberal feminist teorideki bu eksiklik, kadının ezilmesini, üretim ilişkileri üzerinden açıklayan Marksist-sosyalist feminizm ve erkek egemenliğini cinsellik, aşk ve evlilik ile özdeşleştiren radikal feminizm ile giderilmeye çalışılmıştır.

1.3.2. Marksist-Sosyalist Feminizm

Kadınların özgürleşmesini eşit oy hakkı, yurttaşlık ve kamusal alanda eşit temsil üzerinden tartışan Birinci Dalga Feminizm’den sonra, 1960’lı yıllara tekabül eden İkinci Dalga Feminizm ile kadının erkekle eşit değil, farklı olduğu; kadınların sırf kadın oldukları için toplumda baskı altında oldukları tezi gündeme gelmiştir. Marksist ve

⁴⁹ Rosemarie **Tong**, *Feminist Thought*, Third Edition, Westview Press, Colarado 2009, p. 47.

⁵⁰ Tong, p. 60.

sosyalist teorisyenlerin kadın haklarına dair fikirleri, esasen İkinci Dalga ile özdeşleştirilen radikal feminizme de temel oluşturmuştur. Bu kısımda marksist-sosyalist feminizm, Karl Marx, Friedrich Engels, August Bebel, Clara Zetkin, Heidi Hartmann ve Sylvia Walby'nin görüşleri çerçevesinde ele alınacaktır.

Marksizmin temel önermesi, toplumun üretim ilişkilerine bağlı olarak sınıflara bölünmüş olduğudur. Üretim ilişkilerinin bir tarafını üretim araçlarını elinde bulunduran sermaye sınıfı oluştururken, diğer tarafını üretim araçlarından yoksun olduğu için emek gücünü satarak geçimini sağlayan işçi sınıfı oluşturur. Marx'ın kapitalist üretim tarzında *üst yapı* olarak tarif ettiği hukuksal, siyasal, ideolojik ve kültürel yapılar; emek gücünü, makineleri, doğal kaynakları, bir başka deyişle *alt yapıyı* belirler.⁵¹

Marksistler, kadınlar üzerindeki erkek egemenliğini sermayenin emek üzerindeki egemenliğinin sonucu olarak görürler. Aile, işçilerin yemek, bakım gibi günlük bakım ihtiyaçlarını ucuza mal ederek sermayeye kazanç sağlar. Bu bakım hizmetleri kadının doğası gereği yapması gereken işler olarak görüldüğü için, emek değeri olarak görülmez.⁵² Marx, iş bölümünün ilk olarak ailede başladığının, aile içinde cinsiyete ve yaş farkına dayalı işbölümünün bir insanın bir insana efendiliğinin ilk biçimi olduğunun altını çizer. Kadınların ve çocukların kocaları tarafından köleleştirilmesi, özel mülkiyetin ilk biçimidir.⁵³ Benzer şekilde Engels de kadın erkek ilişkisini toplumsal gelişmenin ölçütü olarak ele alır ve özel mülkiyetin hakim olduğu yerde, kadın erkek ilişkisinin kadının alınıp satıldığı ticari bir ilişkiye dönüştüğünü söyler. Anaerkilliğin hakim olduğu dönemde kadın özgür ve güçlü konumdayken; ataerkilliğe geçişle birlikte kadın erkeğin kölesi olarak görülmeye başlanmıştır. Hayvancılık, dokumacılık ve tarım faaliyetlerinin yaygınlaşması erkeğin üretim araçlarına hakim olmasını beraberinde getirmiştir. Üstelik erkek yalnızca üretim araçlarına hakim konumda değil, ev içinde kadın ve çocuklar üzerinde de denetim sahibidir. Kadın aşağılanarak, erkeğin keyif ve çocuk doğurma aracı haline gelmiştir.⁵⁴ Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin*

⁵¹ Metin Çulhaoğlu, "Marksizm", içinde: *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler* (Der. Gökhan Atılğan ve E. Atilla Aytekin), Yordam Kitap, 5. Basım, İstanbul 2015, s. 331-332.

⁵² Walby, s. 15.

⁵³ Donovan, s. 140.

⁵⁴ Friedrich Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (Çev. Hasan İlhan), Alter Yayınları, Ankara, 2013, s. 60-69.

Kökeni isimli eserinde özel mülkiyetin kadının toplumsal konumunu ikincilleştirici etkisini şu sözlerle anlatır:⁵⁵

“Evlilik sözleşmesinde özgürlüğün tam ve genel biçimde gerçekleşmesi için, kapitalist üretim ile bu üretimin kurduğu mülkiyet koşullarının ortadan kaldırılmasının, bugün bile eşlerin seçimi üzerinde o kadar büyük bir etkisi bulunan bütün ikincil ekonomik düşünceleri bir yana attırması gerekir. O zaman, karşılıklı aşktan başka hiçbir neden kalmayacaktır.”

Özel mülkiyetin kadınların baskı altına alınmasının temel nedeni olduğu düşüncesi Bebel tarafından da dile getirilmiştir:⁵⁶

“Kadın özel mülkiyet dünyasında cinsel varlık olarak baskı altında tutulmaktadır. Erkeğin tanımadığı bir sürü engel ve zorluklar kadın için her adım başında mevcuttur. (...) Kadın toplumsal ve cinsel varlık olarak acı çeker.”

Bebel, evliliğe ve doğuma egemen olan şeyin aşk değil, ekonomik koşullar olduğunu, kadınların çoğunlukla evliliği koruyucu bir kurum olarak algıladıklarını söyler. Erkekler de, mülk edinme arzusuyla evlenirler. Evlilik toplumda ayrıcalıklı konuma ulaşmanın aracı haline gelmektedir.⁵⁷

Sosyalist teorisyenler ise, erken dönem marksistlerin kadının özgürleşmesini sınıf ve üretim ilişkileri bağlamında açıklayan analizini yetersiz bularak, ev içi emek konusuna dikkat çekmiştir. Kadının üretim faaliyetinden dışlanması, kadın emeğinin değersizleşmesine neden olmuştur. Esasen tarım toplumuna geçişle beraber karşımıza çıkan bu durum, özel mülkiyeti elinde bulunduran erkeğin, üretim alanında da hakim konuma geçmesini beraberinde getirmiştir. Üretim ilişkilerindeki dönüşüm, erkeğin kadının emeği üzerinde tahakküm kurmasına neden olmuştur.⁵⁸

Kadın emeğinin denetimi hem ev içi işlerde hem de ücretli işlerde gerçekleşmektedir. Kadın ücretli bir işte çalışmasına rağmen, ev içi sorumluluklar kadına yüklenmekte,

⁵⁵ Engels, s. 100.

⁵⁶ August **Bebel**, *Kadın ve Sosyalizm* (Çev. Saliha Nazlı Kaya), Agora Kitaplığı, İstanbul 2013, s. 104.

⁵⁷ Bebel, s. 120.

⁵⁸ Özge Sanem **Özates**, *Malumun İlanı Kadın Emeğinin Saklı Yüzü: Ev İçi Bakım Emeği*, NotaBene Yayınları, Ankara 2015, s. 23.

kadının çocuk doğurup, çocuklarını sisteme uygun bireyler olarak yetiştirmesi beklenmektedir. Dolayısıyla, ataerkil sistem kapitalist sistemden bağımsız düşünülemeyen, hatta ona eklenilen bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁹ Kadının ev içinde parasal değeri olmayan faaliyetleri değişim değeri⁶⁰ üretmediğinden, kadının ev içi emeği değersizleştirilmekte ve kadına uygun görülen meslekler düşük ücretli meslekler olmaktadır.⁶¹ Rubin, ev kadınlarının emek gücünün yeniden üretimini sağlayarak, sadece kullanım değeri değil, aynı zamanda artı değer⁶² ürettiğini söyler.⁶³

“(…) Fakat bu metalar geçimlik olmadan önce üzerinde uğraşılır ve ticaretle satın alındıklarında hemen tüketilebilecek durumda değildirler. İnsanlara sunulmadan önce bu şeyler üzerinde fazladan emek sarfedilir. Yiyecek pişirilmeli, çamaşırlar yıkanmalı, yataklar yapılmalı, odun kesilmelidir vb... Bu nedenle ev işi üzerinden artı değer edinilen emekçinin yeniden üretim sürecinde anahtar rol oynar. Genellikle ev işini kadınlar yaptıkları için kapitalizmin artı değer bağlantısına kadınların emek gücünün yeniden üretimi ile eklenildikleri gözlenmiştir.”

Marksist-sosyalist feministler, kapitalist sistemin kadının ikincilleştirilmesinde temel etken olduğu, özel mülkiyetin kalkmasıyla ve sınıfsız topluma geçilmesiyle birlikte kadın kurtuluşunun gerçekleşeceği kanısındadır. Zetkin’e göre;⁶⁴ kadınlar hem uysal oldukları, hem de kadın emeği ucuz görüldüğü için, kadın emeği kapitalist sistemde erkek emeğine kıyasla cazip hale gelir. Benzer şekilde çocuk emeği de kadın emeğine kıyasla kapitalistler için daha caziptir.

⁵⁹ Özateş, s. 24.

⁶⁰ Marx’ın kullanım değeri-değişim değeri ayrımına göre kullanım değeri; emek gücünün üretim sürecinde doğa ile ilişkiye geçerek, maddeye kullanım değerini veren unsurdur. Kapitalist sistemde bir malın üretilmesindeki neden onu parayla değişebilmektir. Dolayısıyla kapitalist üretim tarzı kullanım değerini değil, emeğin metalaşmasını, yani değişim değerini ön plana çıkarır. Ahmet **Bekmen**, “Marksizm: “Praksis”in Teorisi”, içinde: *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler* (Der. H. Birsen Örs), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2013, s. 192.

⁶¹ Serpil **Çakır**, “Kapitalizm ve Patriyarkaya Karşı: Sosyalist Feminizm”, *Toplum ve Demokrasi*, Cilt 2, Sayı 4, Eylül-Aralık 2008, s. 191.

⁶² Artı değer; emeğin ürettiği değer ile kendisine verilen ücret arasındaki farktır. Örneğin; bir işçi günde 12 saat çalışıyor ve günün 6 saatinde kendini yeniden üretebilmesi için ihtiyacı olan ücreti kazanıyorsa, geri kalan 6 saatte yaratılan ekonomik değer, artı değerdir. Sermaye sahibi bu artı değer üzerinden mülk edinir, kar elde eder. Bekmen, s. 193.

⁶³ Aktaran: Donovan, s. 158.

⁶⁴ Clara **Zetkin**, “Kadınların Kurtuluşu İçin”, içinde: *Seçme Yazılar* (Çev. Aysin Önen, Bahar Mucuk Demirtaş, Çiğdem Çıdamlı vd.), NotaBene Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2012, s. 65.

Marksist-sosyalist feministlerin dikkat çektiği bir başka husus, *yabancılaşmadır*.⁶⁵ Yabancılaşma; “*üretimin ve onun sonucu olan ürünün insani zenginleşmeye değil, aksine, yoksunlaşmaya vesile olması*” olarak tanımlanabilir.⁶⁶ Marx, 1844 *El Yazmaları* eserinde yabancılaşmayı şöyle tarif eder:⁶⁷

“Bir kere, çalışma işçinin dışındadır, yani onun özsel varlığına ait değildir. Onun için çalışırken kendinin olumlamaz, yoksar (inkar eder), mutlu değil mutsuzdur, fiziksel ve zihni enerjisini serbestçe geliştiremez, bedenini harcar ve zihnini yok eder. Onun için işçi ancak çalışma dışında kendine gelir ve çalışırken kendisinin dışındadır. (...) Onun için çalışması gönüllü değil, zorlamadır; zorla çalıştırılır.”

Kadınların yabancılaşması, cinsellik ve annelikle gerçekleşir: Kadının kendi bedeni üzerinde hakimiyetinin olmaması, annelik sürecinde kendi kararlarını alamaması, bedeninin erkeğe sunulan bir nesne olarak görülmesi kadınlar üzerindeki tahakkümün bir başka biçimidir.⁶⁸

Kadın hakları meselesinin marksist-sosyalist teoriyle ele alınmasına başlarda kuşkuyla yaklaşılmıştır. Hartmann, “*Marksizm ile feminizm tek bir şeydir, o da Marksizmdir*”⁶⁹ derken, marksizmin, kadın hakları meselesine sınıf ve üretim ilişkileri perspektifinden bakmakla sınırlı kaldığını anlatır. Marksist-sosyalist teori kadınların kadın olmalarından dolayı ezilmelerini dikkate almaz, kadın sorununa yaklaşımı kadının üretimle olan ilişkisi temelinde ele alır. Özellikle ilk dönem marksistler, kapitalizmin tüm kadınları ücretli işgücüne katarak cinsiyete dayalı işbölümünü ortadan kaldırdığını savunurken, çağdaş marksistler kadınları kapitalizmde gündelik yaşamın analizine dahil ederek, tüm kadınların aslında gündelik yaşam içinde kapitalizmi yeniden üreten işçi konumunda olduğunu savunur.⁷⁰

⁶⁵ Çakır, “Sosyalist Feminizm”, s. 191.

⁶⁶ Bekmen, s. 180.

⁶⁷ Karl Marx, 1844 *El Yazmaları* (Çev. Murat Belge), Birikim Yayınları, 9. Baskı, İstanbul 2014, s. 78.

⁶⁸ Çakır, “Sosyalist Feminizm”, s. 194.

⁶⁹ Hartmann Marksizm ile feminizm arasındaki ilişkiyi İngiliz örfi yasasındaki evliliğe benzetir. Yasada geçen “karıyla koca birdir, o bir de kocadır.” ifadesiyle bir benzetme kurar. Heidi Hartmann, *Marksizm’le Feminizmin Mutsuz Evliliği*, (Çev. Gülşad Ayten), Agora Kitaplığı, İstanbul 2006, s. 2.

⁷⁰ Hartmann, s. 5.

Marksist-sosyalist feminizmi eleştiren bir diğer isim de Walby'dir. Walby'ye göre;⁷¹ kadın erkek eşitsizliğinin salt kapitalizm üzerinden analiz edilmesi kapitalizm öncesi ve sonrası toplumlarda cinsiyet ilişkilerinin ihmal edilmesi anlamına gelir ki, böyle bir analiz eksiktir. Benzer biçimde Coontz'a göre;⁷² kadınların tahakküm altına alınmasını özel mülkiyetle ilişkilendiren marksist-sosyalist analiz, erkek egemenliğini "kadın cinsinin tarihsel yenilgisi" olarak görür. Toplumsal iş bölümünün ilk olarak ailede başladığı fikri, iş bölümünün doğal olduğunu kabul eder. Böyle bir açıklama, marksist-sosyalist düşünürlerin teorilerine cinsiyet ilişkilerini yerleştirmekte başarısız olduklarını gösterir.

Marksist-sosyalist feminizmin eleştirildiği bir başka husus, kadın ve erkeğin kapitalizmdeki deneyimlerinin farklılığını ihmal edip, kadınların nasıl ve neden baskı altında olduklarına dair bir açıklama getirmemiş olmasıdır. Sermaye ve özel mülkiyet kadınların, kadın olarak baskı altında olmasının tek nedeni olmadığı için, tek başına bunların ortadan kalkması, kadınlar üzerindeki baskının kalkmasıyla sonuçlanmaz.⁷³ Zetkin de,⁷⁴ kadının kurtuluşu meselesinin tek başına bir sorun değil, bir toplumsal dönüşüm meselesi olarak ele alınması gerektiği fikrindedir. Marksist-sosyalist feminizmin eleştirilen tarafları, radikal feminizme temel oluşturmuş, kadın üzerindeki erkek egemenliği İkinci Dalga Feminizm ile birlikte aşk, evlilik, cinsellik bağlamında tartışılmış ve farklılık politikası önem kazanmıştır.

1.3.3. Radikal Feminizm

Radikal feminizmin feminist teoride yer bulması, kadınların kadın olmalarından dolayı baskı altında olduklarını fark etmeleriyle gerçekleşmiştir. Birinci Dalga Feminizm ile liberal feminizmin iç içe olduğu gibi, İkinci Dalga Feminizm ile radikal feminizm de birlikte anılmaktadır. Birinci Dalga Feminizm, kadının erkekle eşit haklara sahip olması gerektiğini vurgularken; 1960'lardan sonra İkinci Dalga Feminizm, kadının erkekten farklı olduğunu vurgulamıştır. Liberal feminizmdeki eşitlik politikasını eleştiren radikal

⁷¹ Walby, s. 16.

⁷² Stephanie Coontz, "Marx ve Engels'i Aile Hakkında Yeniden Değerlendirmek", içinde: *Sosyalist Feminist Proje Teori ve Politikanın Günümüz Okuması Cilt 1* (Ed. Nancy Holmstorm), Kalkedon Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2012, s. 230-231.

⁷³ Hartmann, s. 6.

⁷⁴ Zetkin, s. 68.

feministler, adaletin herkese eşit muamele yapılarak sağlanamadığını, eşitlik politikasının bazı kesimlerin asimile edilmesine neden olduğunu ileri sürerek, kadınların erkeklerden farklı olduklarına dikkat çekmiştir.⁷⁵ Bu kısımda, radikal feminizmin önemli savunucularından Shulamith Firestone, Simone De Beauvoir, Kate Millet ve Carol Hanisch'in fikirlerine değinilecektir.

Radikal feminizm, daha önce değinildiği üzere, kadınların “kadın” olmalarından dolayı baskı altında olmasından hareket etmektedir. Radikal feministlere göre; kadın erkek arasındaki biyolojik farklılıklar, aşk, cinsellik, evlilik gibi süreçler erkek egemenliğinin kaynağını oluşturmaktadır. Dolayısıyla, erkek egemenliğine son vermek için, marksist-sosyalist feminizmde ileri sürüldüğü gibi sınıfsız topluma değil; cinsel devrime ihtiyaç vardır.

Radikal feminizmin en önemli savunucularından Firestone'a göre;⁷⁶ biyolojik aile düzeninin kendi içinde bir güç dağılımı vardır: Regl dönemi, hamilelik, sancılı doğumlar, çocuk bakımı ile geçen süreçte kadınlar erkeklere bağımlı konumdadır ve doğurganlık, cinsler arasındaki iş bölümünün ilk biçimi olarak görülür. Ancak, ezilmenin biyolojik nedenleri ortadan kalktığında da kadının özgürleşmesinden bahsetmek mümkün olmayacaktır; özgürleşmek için kadınların başkaldırması, başkaldırmak için de üreme araçlarının denetimini ele geçirmesi gerekir. Firestone bu anlamda kadın devrimini, salt erkek egemenliğini yok etme mücadelesi olarak değil, aynı zamanda cinsel ayrımı ortadan kaldırma mücadelesi olarak ele alır.⁷⁷

Cinsellik, evlilik ve annelik radikal feminizmde ataerkilliğe hizmet eden süreçler olarak görülür. De Beauvoir, evliliğin toplumun kadına hazırladığı bir yazgı olduğu görüşündedir. Karı-koca arasındaki cinsel ilişki; arzu ve hazdan yoksun, bedensel bir alışveriş niteliğindedir. Bu bedensel alışverişten tatmin olmayan erkek evlilik dışı ilişkilere yönelirken, kadının böyle bir ilişki kurması mümkün değildir.⁷⁸ De Beauvoir, *İkinci Cins* adlı eserinde anneliğin içgüdüsel bir şey değil, sadece toplumsal olarak

⁷⁵ Ömer Çaha, *Sivil Kadın*, Savaş Yayınevi, 2. Baskı, Ankara 2010, s. 69.

⁷⁶ Firestone, s. 20.

⁷⁷ Firestone, s. 22.

⁷⁸ Simone De Beauvoir, *“İkinci Cins” Evlilik Çağı* (Çev. Bertan Onaran), Payel Yayınevi, 8. Basım, İstanbul 2010, s. 24.

kadına yüklenen bir rol olduğunu söyler. Kadının gebelikte aldığı zevk, kendine eziyet etme zevkinden başkası değildir.⁷⁹

“(…) gebelik, kadın için, tek başına oynanan bir dramdır; kadın onu hem bir zenginleşme, hem de bir sakatlanma gibi hisseder; karnındaki yavru vücudunun bir parçası, ama aynı zamanda kendisini sömüren bir asalaktır; kendisi ona sahip olduğu gibi, o da kendisine sahiptir (...) bu zenginlik aynı zamanda onu hiçleştirmekte, kadın bir hiç olduğunu sanmaktadır.”

Anneliğin kadını erkeğe ve çocuğa bağımlı kılmasının üzerinde sıklıkla duran radikal feministler, kadının özgürleşmesi için doğurganlığın denetimini şart koşarlar. Teknolojik gelişmeler sayesinde yapay dölleme ve yapay plesentaların gerçekleştirilebildiğini, eski korunma yöntemlerinin bırakılması gerektiğini savunurlar.⁸⁰

Bir diğer radikal feminist Millet, *Cinsel Politika* adlı eserinde ataerkilliği ve cinsel kısıtlanmayı ortadan kaldıracak olan *cinsel devrimden* bahseder. Millet’in “*nüfusun kadın olan yarısının, erkek olan yarısı tarafından denetlendiği yönetim biçimi*”⁸¹ olarak tanımladığı ataerkillik; temelde iki ilkeye dayanır: Erkeklerin kadınlara egemen oluşu ve yaşlı erkeklerin genç erkeklere egemen oluşu. Bu ataerkil düzen toplumsallaştırıldıkça, cinsel sınıflanma kaçınılmaz olarak ortaya çıkar. Toplumda erkekler fiziksel üstünlükten ziyade, kültürel değer sisteminin kabul edilmesinden dolayı üstün konumda yer alır; zira politik ilişkilerin belirleyicisi fiziksel güç değildir.

Radikal feminist örgütlerden New York Radikal Feministleri’nin yayınladığı *The Politics of The Ego* adlı manifesto, erkek egemenliğinin psikolojik temelli olduğunu savunan ilk bildirilerdendir.⁸²

“Kadınlar üzerindeki politik baskının kendi sınıf dinamiği vardır; ve bu dinamik daha önceleri ‘politik olmayan’ diye adlandırılan –yani egonun politikaları anlamında anlaşılmalıdır.(...)Erkek ‘erkekliğini’, egosunun bir kadına

⁷⁹ De Beauvoir, s. 127.

⁸⁰ Firestone, s. 209.

⁸¹ Kate Millet, *Cinsel Politika* (Çev. Seçkin Selvi), Payel Yayınevi, 3. Basım, İstanbul 2011, s. 48.

⁸² Politics Of The Ego: A Manifesto For New York Radikal Feminists Notes From The Second Year, <https://cache.kzoo.edu/bitstream/handle/10920/28083/StatementOfPurpose.pdf?sequence=1> (Erişim Tarihi: Kasım 2015).

hükmedebilme yeteneğiyle doğru orantılı olarak kurar, gücünü ve özsaygısını bu süreçte oluşturur.”

Ataerkil düzenin ilk olarak ailede gerçekleşmesi, aile içi ilişkilerin ideolojik boyutlar taşıdığını gösterir. Hanisch’in “*Kişisel olan politiktir*” diyerek dikkat çektiği bu durum radikal feminizmin sloganı haline gelmiştir. Kişisel olan politiktir söylemi; özel alanın ataerkil değerleri gizlediğini, aile içi ilişkilerin ideolojik boyutlar taşıdığını anlatmak için kullanılır. Kürtaj hakkı, eşlerin aile içindeki konumu, çocukların bakımında eşlerin sorumluluğu gibi özel alanda yaşanan tüm durumlar aslında kamusaldır ve yasalarla - çoğunlukla da erkeklerin koyduğu yasalarla- düzenlenmektedir. Bu sebeple kişisel olan politik bir mesele haline gelir.⁸³ Hanisch, farklı gruplardan kadınların kişisel deneyimden faydalanmayı önerir ve *kız kardeşlik dayanışması* gerçekleşmeden kadının özgürleşemeyeceğini ifade eder.⁸⁴

Radikal feministlerin üzerinde önemle durduğu kız kardeşlik dayanışması; ırk ve sınıf farkı gözetmeksizin, cinsiyetçiliğe ve ataerkilliğe karşı ortak mücadele için kadınlar arasındaki politik dayanışmayı ifade eder. Kadınların cinsellikleri ve bedenleri üzerindeki erkek denetimine, tecavüz ve tacize, özel ve kamusal alandaki ayrımcılığa karşı bir araya gelmesi, kadınların kurtuluşu için gerekli görülür. Kadınlar ırk ve sınıflarını birbirleri üzerinde tahakküm kurmak amacıyla kullandıklarında, kız kardeşlik dayanışması etkisini kaybeder.⁸⁵

Radikal feministler, kız kardeşlik dayanışmasının *bilinç yükseltme grupları* ile kurulacağı görüşündedir. Erkeklerin baskın olduğu, hiyerarşik örgütler yerine kadınların kişisel deneyimlerini aktardıkları bilinç yükseltme grupları ile bağımsız ve hiyerarşik olmayan bir örgütlenme modeli yeğlenir.⁸⁶ Bilinç yükseltme gruplarında kadınlar gündelik yaşam deneyimlerini birbirleriyle paylaşarak, cinsiyetçiliğe ve erkek egemenline bir mücadele geliştirmeye çalışırlar. Hooks bu grupların kadın hareketi için önemini şu cümlelerle açıklar:⁸⁷

⁸³ Carol **Hanisch**, *Kişisel Olan Politiktir* (Çev. A. Nazar Erişkin ve Halil Duranay), Kült Neşriyat, Kocaeli 2013, s. 57-60.

⁸⁴ Hanisch, s. 59.

⁸⁵ Hooks, s. 28-29.

⁸⁶ Çakır, “Feminizm: Ataerkil İktidarın Eleştirisi”, s. 454.

⁸⁷ Hooks, s. 19.

“Kadınlar cinsiyetçilik ve erkek tahakkümü meselesini konuşmak amacıyla ilk toplanmaya başladıklarında, kadınların da tıpkı erkekler gibi cinsiyetçi düşünce ve değerlere inanacak şekilde toplumsallaştırdıklarını biliyorlardı. Aradaki fark, erkeklerin cinsiyetçilikten daha fazla yarar görmeleri ve bu yüzden de ataerkil imtiyazlarından vazgeçmeye pek niyetli olmamalarıydı, o kadar. Biz kadınların ataerkiyi değiştirebilmemiz için önce kendimizde bir değişimden başlamamız gerekliydi; bilincimizi yükseltmemiz gerekiyordu.”

Bilinç yükseltme grupları başlarda radikal feminist örgütlenmenin bir aşaması olarak görülürken, 1970’lerden sonra değişime uğrayarak daha geniş kitlelere ulaşabilmek adına kurumsallaşmıştır. Kadınların içselleştirdikleri cinsiyetçilikle yüzleştikleri yerler olmaktan çıkarak, kadın hareketinin kadın erkek eşitliğini sağlayacak politikalar talep eden gündemine dahil olmaya başlamıştır.⁸⁸

Radikal feminizm, kadının erkekten farklı olduğunun ve “kadın” olmalarından dolayı baskı altında olduklarının üzerinde durmuştur. Sadece kamusal alanda değil, özel alanda ataerkillik ile mücadele etmek gerektiğini “*Kişisel olan politiktir*” söylemiyle ifade etmiştir. Ancak radikal feminizm, kadınları bir sınıf olarak ele almış, kadınlar arasındaki farklılığa yeterince odaklanmamıştır. Kız kardeşlik dayanışması kadınların beyaz, siyahi, lezbiyen, biseksüel gibi farklılıklarını önemsemeyen, kadınları tek bir kategori olarak ele almıştır. Oysa ki yukarıda değinildiği gibi, kadınlar arasındaki ırk ve sınıf farklılıkları birbirleriyle kurdukları ilişkide iktidar/tahakküm aracı olarak kullanılabilmektedir. 1980’lerden sonra kadın hareketi, çok sesli, farklı kadın gruplarını temsil eden ve kadınların tek bir kategori olarak ele alınamayacağından hareket eden postmodern feminizme evrilmiştir.

1.3.4. Postmodern Feminizm

Liberalizm, marksizm, sosyalizm gibi Aydınlanma teorilerini reddeden postmodernizm, kadın hareketine yön vererek, 1980’lerden sonra farklı feminist teorilerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. “*Büyük anlatılara yöneltilen eleştiri*” olarak özetlenen postmodernizm; bütüncül yaklaşımın aksine, farklılıklara vurgu yapan bir yaklaşımdır.⁸⁹

⁸⁸ Hooks, s. 23.

⁸⁹ Adnan Güriz, *Feminizm Postmodernizm ve Hukuk*, Phoenix Yayınları, Ankara 2011, s. 106.

Üçüncü Dalga Feminizm'e tekabül eden postmodern feminizm ise, kadınlar arasındaki ırk ve sınıf farklılıklarının kadınların ezilme biçimleri/nedenleri hususunda belirleyici olduğu fikrinden⁹⁰ hareketle, kadın meselesini doğulu, lezbiyen, zenci kadın gibi farklılaşmalara açık, çoğulcu bir perspektiften ele alır.⁹¹ Bu kısımda postmodern feminizmin genel çerçevesi Judith Butler, Julia Kristeva, Luce Irigaray ve Seyla Benhabib'in fikirleri doğrultusunda açıklanmaya çalışılacaktır.

Postmodern feministler, temel olarak Aydınlanma teorilerinin evrensel kabullerine karşı çıkarlar. Aydınlanma düşüncesinin rasyonalite ve ahlak anlayışında kadın, "insanlık" rasyonalitesi ve ahlak anlayışının içindedir. Bu nedende, feminizm kadını evrensel kategoriye dahil olarak ele alır. Oysa postmodern feministler, Aydınlanma düşüncesinin "insan" anlayışında erkek egemenliğinin var olduğu düşüncesindedir.⁹² Bu nedenle cinsiyetlerin tek bir kategoride ele alınamayacağını savunurlar. Evrenselleştirici bir kimlik kategorisi olarak "kadın", dışlayıcı bir nitelik taşır ve bu niteliği onun eksik yanlarına ve yeniden tanımlanabilir olduğuna işaret eder.⁹³

Postmodern feministler, cinsiyetin/öznenin dil, din, ırk, etnik kimlik gibi kategorilerle tarihsel ve söylemsel ilişkiler sonucunda kurulduğu fikrinden hareketle, "kadın" kategorisinin sabitlenemeyeceği fikrindedir.⁹⁴ Bu nedenle, kadın/erkek olmak üzere sadece iki cinsiyetin kabul edilmesini, cinsiyetlerin neye göre/nasıl tanımlandığını, insanların davranışlarından kadın/erkek olduğuna nasıl karar verilebildiğini sorgularlar.⁹⁵ Cinsiyetlerin sabit ve değişmez olmadığı, aksine değişken bir nitelik taşıdığı, *queer teorinin*⁹⁶ öncüsü Butler tarafından dile getirilir. Ona göre;⁹⁷ "kadın"ın

⁹⁰ Nira **Yuval-Davis**, *Cinsiyet ve Millet* (Çev. Ayşin Bektaş), İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2014, s. 35.

⁹¹ Güriz, s. 77.

⁹² Nezahat **Altuntaş**, "Postfeminist Çağda Kadın ve Farklılık Tartışmaları", içinde: *Türkiye'de Farklılıklarına Rağmen Kadınlar: "Post-Feminist Çağda Türkiye'de Farklı Kadın Konumları"* (Der. Nezahat Altuntaş), Orion Kitabevi, Ankara 2012, s. 9.

⁹³ Judith **Butler**, "Olumsal Temeller: Feminizm ve Postmodernizm Sorusu", *Çatışan Feminizmler: Felsefi Fikir Alışverişi* (Seyla Benhabib, Judith Butler vd.) (Çev. Feride Evren Sezer), Metis Yayınları, İstanbul 2006, s. 62.

⁹⁴ Altuntaş, "Postfeminist Çağda...", s. 11.

⁹⁵ Jane **Flax**, "Postmodernism and Gender Relations In Feminist Theory", <http://www.csun.edu/~snk1966/Postmodernism%20and%20Gender%20Relations%20in%20Feminist%20Theory%20Jane%20Flax.pdf> (Erişim Tarihi: Aralık 2016), p. 627.

⁹⁶ Queer; marjinal kabul edilen cinsel kimlikleri ortak bir çatı altında birleştiren bir kavram olarak kullanılır. Queer teori ise; gey ve lezbiyen çalışmalarından doğmuş bir teori olmakla birlikte, cinsiyet belirsizliği, cinsiyet değiştirme gibi daha geniş kapsamlı konuları da içine alır. Temel olarak cinsiyetlerin

neyi ifade ettiği sanıldığı kadar belirgin olmadığından, tüm kadınları temsil eden evrensel bir kategori olarak “kadın”ı kullanmak hatalıdır.

Postmodern feministler, erkek egemenliğinin kökeninde dilin ve psikoseksüel süreçlerin etkisine değinirken, kadınsı yazın ve söylem geliştirmeyi önerirler. Kadınlar, erkeklerle eşit olduklarını değil, kadın olduklarını vurgulamalı, kendilerine ait tüm süreçleri, deneyimleri yazmalı ve aktarmalıdırlar.⁹⁸ Kristeva ve Irigaray öznenin, siyasal ve toplumsal yaşamın dönüşmesinde dile özel bir anlam yükler. Kristeva’ya göre;⁹⁹ yazılı metinlerde erkek egemenliği saklıdır ve kadınlar dilde temsil edilmeyen, varlığı olmayan kesimdir. Kadın sadece seks, zevk, güzellik söylemleri ile özdeşleştirilir. Irigaray da, dildeki kadın/erkek ikiliğini kaldırarak kadına yer açmak ve kadınsı bir söylem geliştirmek gerektiğinin üzerinde durur.¹⁰⁰ Bir diğer postmodern feminist Cixous, dilin yapısındaki dikotomiye¹⁰¹ karşı çıkar ve dildeki eril karakteri reddeder. Aktif/pasif, kültür/doğa, konuşma/yazma, aydınlık/karanlık gibi örneklerin temelinde kadın/erkek ayrımının yattığını söyler. Ona göre;¹⁰² erkek aktif, kültürel, aydınlık ile özdeşleştirilirken; kadın pasif, doğa, karanlık ile özdeşleştirilir. Dildeki erilliğe dikkat çeken postmodern feministler genellikle nötr ifadelerin kullanılmasından yanadırlar. Günümüzde “bilim adamı” yerine “bilim insanı” ifadesinin tercih edilmesi nötr ifadelere örnek olarak gösterilebilir.¹⁰³

Postmodern feminizm, özetle, kadınları tek bir kategori olarak ele alan İkinci Dalga Feminizm’in kadınların bağımsızlığını sağlayamadığı düşüncesinden hareketle, kadınlar arasındaki farklılığın zenginlik ve güçlenme olduğu fikrine odaklanır.¹⁰⁴ Ataerkilliği tek bir nedenle açıklayan modern feminist teorilere karşı çıkar ve geleneksel feminist düşünceye kuşkuyla yaklaşır; ancak pragmatist ve muğlak olduğu gerekçesiyle sıklıkla

sabit ve değişmez olduğu fikrini reddeder, “erkek” ve “kadın” gibi terimlerin doğruluğunu ve değişmezliğini sorgular. Annamarie **Jagose**, *Queer Teori: Bir Giriş* (Çev. Ali Toprak), NotaBene Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2015, s. 9-11.

⁹⁷ Butler, “Olumsal Temeller: Feminizm ve “Postmodernizm” Sorusu”, s. 62.

⁹⁸ Çaha, s. 83.

⁹⁹ Çaha, s. 79.

¹⁰⁰ Çaha, s. 81.

¹⁰¹ Birbirine zıt iki ögeden oluşan kavramsal ikilik.

¹⁰² Tong, p. 276.

¹⁰³ Tuna **Erdem**, “Postmodern Feminizm”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, 1994, s. 72.

¹⁰⁴ Erdem, s. 71.

eleştirilir.¹⁰⁵ Örneğin Benhabib,¹⁰⁶ postmodern feminizmin kendinden önceki teorileri ve tarihsel süreci reddederek, etkili bir feminist kuram oluşturamayacağı görüşündedir. Modern siyasal ideoloji olarak feminizm, Birinci Dalga olarak ifade edilen dönemde kadınların erkeklerle eşit oy hakkı, eğitim hakkı elde etmesine odaklanır. Marksist teorisyenler ise kadının baskı altına alınmasının temelini kapitalist sistem olarak görür ve kadın sorununa, üretim araçlarına hakimiyet ile ataerkillik ilişkisi üzerinden bir açıklama getirmiştir. Radikal feministlerin kadının erkekten farklı olduğunu vurgulayan, “kadın” olmayı öne çıkaran açıklamalarından sonra, 1980’li yıllardan itibaren postmodernizmin etkisi feminist teorilerde de hissedilmeye başlanmış ve tekil açıklamalar/genellemeler reddedilmiştir. Küreselleşme tüm dünyayı etkisi altına alırken, çelişik biçimde yerel kültürler/farklı kimlikler ortaya çıkmaya başlamıştır.¹⁰⁷ Postmodern feminizm veya Üçüncü Dalga Feminizm olarak anılan dönem, artık kadınlar arasındaki farklılıkların zenginlik olduğu anlayışından hareket etmiştir. Her bir feminist teori, kendisinden önceki açıklamaların eksik yanları üzerine odaklanmış ve sonuç olarak kadın meselesine farklı açılardan bakan feminist teoriler ortaya çıkmıştır. Bu anlamda, postmodern feminizmin kadın meselesine getirdiği göreceli çözümlerin uygulanabilirliği günümüzde tartışılmaya devam etmektedir.

1.4. Toplumsal Cinsiyet

Günümüzde kadınların karşı karşıya kaldıkları eşitsiz muamelenin toplumsal ilişkiler içindeki görünümü, toplumsal cinsiyet kavramının çıkış noktasıdır. Toplumsal cinsiyet kavramı, ilk olarak Amerikalı feministler tarafından cinsiyete dayalı ayrımcılığın toplumsal niteliğini vurgulamak için kullanılmıştır.¹⁰⁸ Kavram bugünkü anlamıyla resmi düzeyde ilk kez 1995 yılında Pekin’de düzenlenen Dördüncü Dünya Kadın Konferansı’nda kullanılmıştır.¹⁰⁹

¹⁰⁵ J. L. Parpat and M. H. Marchand, “Exploding The Canon: An Introduction/Conclusion”, in: *Feminism/Postmodernism/Development*, J. L. Parpat and M. H. Marchand (Ed.), Routledge, London 2003, p. 5.

¹⁰⁶ Seyla Benhabib, “Feminizm ve Postmodernizm: Huzursuz Bir İttifak”, içinde: *Çatışan Feminizmler: Felsefi Fikir Alışverişi* (Çev. F. Evren Sezer), Metis Yayınları, İstanbul 2008, s. 34.

¹⁰⁷ Altuntaş, “Postfeminist Çağda Kadın...”, s. 13.

¹⁰⁸ Joan W. Scott, *Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi* (Çev. Aykut Tunç Kılıç), Agora Kitaplığı, İstanbul 2007, s. 3.

¹⁰⁹ Handan Sayer, “Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Erkeklerin Katılımı”, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara 2011 (Uzmanlık Tezi), s. 9.

Kadın erkek arasındaki farklılıkların, biyolojik ve sosyo-kültürel olmak üzere iki kaynağı vardır. *Cins (sex)* kavramı kadınlar ve erkekler arasındaki farklılıkların biyolojik temelli olanlarına karşılık gelirken, *toplumsal cinsiyet (gender)* bu farklılıkların sosyo-kültürel düzeyde olanlarına karşılık gelmektedir.¹¹⁰ Kimi yazarlar bu farklılığın kaynağında biyolojik özelliklerin olduğunu ifade ederken, kimileri toplumsal ilişkilerin olduğunu ifade etmiştir. Toplumsal cinsiyetin biyolojik farklılıklar tarafından belirlendiğini vurgulayan *doğal farklılık öğretisi (biyolojik belirlenimcilik)*; kadın ve erkek arasındaki davranış farklılıklarının ataerkilliği ve cinsiyete dayalı işbölümünü beraberinde getirdiğini kabul etmektedir. Söz gelimi, erkeklerdeki saldırganlık eğilimi testosteron hormonunun fazla olmasıyla ilişkilendirilmektedir.¹¹¹ Benzer şekilde Oakley'e göre;¹¹² toplumsal cinsiyet, erkeklik ve kadınlık arasındaki biyolojik farklılığa paralel ve toplumsal bakımdan eşitsiz bölünmeye gönderme yapmaktadır.

Toplumsal cinsiyetin biyolojik özelliklerden bu ölçüde etkilenmediğini savunanlar da mevcuttur. Örneğin Cornell; cinsiyetler arasındaki biyolojik farklılıkların toplumsal kurumların temelini oluşturacak ölçüde belirleyici olmadığı fikrindedir. Ona göre;¹¹³ kadınlarla erkekler arasında *cinsiyete dayalı işbölümü* ve *iktidar* olmak üzere iki yapı bir ilişki söz konusudur. Mesleklerin cinsiyete göre kategorileştirilmesi, iş piyasasıyla erkeğin ilişkilendirilmesi, kadın erkek arasındaki ücret farklılıkları, cinsiyete dayalı işbölümünü ifade etmektedir. Cinsiyete dayalı işbölümü kendine has bir yapı olmayıp, toplumsal cinsiyete dayalı üretim/tüketim/bölüşüm sisteminin bir parçası olarak ortaya çıkmaktadır. Toplumsal cinsiyete dayalı iktidar yapısında kurumları, bakanlıkları, üniversiteleri yönetenler ve kadınlara üst düzey kadrolarda yer açmayan erkeklerdir. Bürokrasinin çoğunlukla erkeklerden oluşması, cinsel denetim, eşcinselliğin¹¹⁴ suç sayılması devletin cinsel politikayı desteklediğini göstermektedir.¹¹⁵ Bu nedenle,

¹¹⁰ Zehra Y. **Dökmen**, *Toplumsal Cinsiyet*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2014, s. 20.

¹¹¹ R. W. **Cornell**, *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar* (Çev. Cem Soydemir), Ayrıntı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2016, s. 117.

¹¹² Aktaran: Şevket **Ökten**, "Toplumsal Cinsiyet ve İktidar: Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Toplumsal Cinsiyet Düzeni", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 2, Sayı 8, 2009, s. 303.

¹¹³ Cornell, s. 152.

¹¹⁴ Eşcinsel (homosexual): Duygusal veya cinsel açıdan hemcinsine ilgi duyan kadın veya erkek. <http://www.kaosglidernegi.org/belge.php?id=sozluk> (Erişim Tarihi: Ocak 2016).

¹¹⁵ Cornell, s. 155.

toplumsal cinsiyeti kavramak için, sadece aile içi ilişkileri değil, işgücü piyasasını, eğitimi ve siyasi yapıyı da içine alacak bir bakış açısı gerekmektedir.¹¹⁶

Toplumsal cinsiyetin cinsler arasındaki farklılıkların kültürel olanı biçiminde ele alan yaklaşımda cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasında bir ayrım yapılmaktadır. Ancak Butler;¹¹⁷ toplumsal cinsiyetin cinsiyetin kültürel inşası olarak algılanmasına karşı çıkmaktadır. Cinsiyet ve toplumsal cinsiyeti birlikte ele alan yaklaşımda toplumsal cinsiyet; bireysel bedenlerin toplumsal ilişkiler ve mekanlar içerisinde hareket etmesiyle ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Toplumsal cinsiyet; bireyin toplumsal pratiklerinin/eylemlerinin sonucu olarak anlaşılmaktadır.¹¹⁸

Toplumsal cinsiyeti kuran unsurlar kültürlere göre değişmekle birlikte çocuk oyunları, mahalle gruplaşmaları, iş alanları, askerlik gibi pek çok alanda gerçekleşmektedir. Kadınlar ve erkekler cinsiyet kalıpları içerisine yerleştirilir ve Selek'in deyimiyle; *kadınlar "hizaya sokulurken" erkekler "adam edilir."*¹¹⁹ Bu süreç çocuklara alınan oyuncakların seçiminden başlayarak, ilköğretim ders kitaplarında özellikle anneliğe ve babalığa dair vurgulanan değerlere, kadının ve erkeğin toplumdaki konumlarının belirlenmesine kadar devam etmektedir.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kadının toplumda daha az görünür olması, öğretmenlik, hemşirelik gibi kadının duygusallığını ve anneliğini ön plana çıkaran bakım hizmetlerinde çalışması beklenirken; erkeğin güçlü olması, "evin direği" rolünü üstlenmesi beklenmektedir. Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu'nun "*Türkiye'de Aile, İş ve Toplumsal Cinsiyet*" başlıklı araştırmalarının sonuçları bu görüşü doğrular niteliktedir. Örneğin; 18 yaş üzerindeki deneklerin %48'i çalışan bir annenin çocuğuyla, çalışmayan bir anne kadar güven dolu bir ilişki gerçekleştiremeyeceğini düşünmektedir. Türkiye'de okul öncesi dönemdeki bir çocuğun annesinin çalışmasından olumsuz etkileneceğini düşünenlerin oranı %57,8 iken, İsveç, Norveç, Japonya gibi ülkelerde bu oran %50'nin

¹¹⁶ Joan W. Scott, *Feminist Tarihin Peşinde* (Çev. Ayça Günaydın, Ayten Sönmez, Derya Demirler vd.), Bgst Yayınları, İstanbul 2013, s. 87.

¹¹⁷ Judith Butler, *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi* (Çev. Başak Ertür), Metis Yayınları, 5. Basım, İstanbul 2016, s. 50-51.

¹¹⁸ Serpil Sancar, *Erkeklik: İmkansız İktidar- Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler*, Metis Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2013, s. 183.

¹¹⁹ Pınar Selek, "Akıllı Ol...", içinde: *Cinsiyet Halleri Türkiye'de Toplumsal Cinsiyetin Kesişim Sınırları*, (Der. N. Mutluer), Varlık Yayınları, İstanbul 2008, s. 221.

çok altında seyretmektedir. Benzer şekilde, Türkiye’de ev kadını olmanın, kadın için bir işte çalışmak kadar tatmin edici olduğunu düşünenler %45 gibi oldukça yüksek bir orandadır.¹²⁰

Kancı,¹²¹ Cumhuriyetin ilk yıllarından bu yana ders kitaplarında kadınlığa ve erkekliğe dair referansları incelediği çalışmasında; anneliğin biyolojik ve ahlaki boyutlarının vurgulandığını, kadının hamarat, tertipli olmakla; erkeğin ise ekonomik yönden üretken olmanın yanında askerlik, fiziksel ve entelektüel güç ve babalıkla özdeşleştirildiğini ifade etmektedir. İlköğretimde aşılana bu değerler görüldüğü üzere sadece kadının aleyhine olmamakta, bilakis erkekler de toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bir tarafı haline gelmektedir.

Selek,¹²² Türkiye’de kabul gören erkeklik kademesine ulaşmanın dört aşamayla gerçekleştiğine dikkat çekmektedir: Sünnet, askerlik, meslek sahibi olma ve evlilik. Erkeğin toplum tarafından kabul edilmesi sünnet olmasından başlayarak askerlik hizmetiyle devam etmektedir. Sünnet ve askerlik belli ritüellerle ileriki yıllarda anımsanacak kadar hem erkek hem de erkeğin çevresi tarafından benimsenmektedir. Askerlik “vatani görev” olarak kabul edilmekte, eşcinsellik, hastalık, sakatlık gibi durumlar “çürük” raporuyla belgelenmektedir. İş hayatı ve evlilikle birlikte erkek emir vermeyi, hiyerarşiyi, itaat edilmesini, ekonomik ve fiziki güçle donatılmayı, evin direği olmayı normal saymaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kodlanan ve normalleştirilen bu değerler sebebiyle derinleşmektedir.

Türkiye’de erkek egemenliğini güçlendiren en önemli etmenlerden biri kadın ve erkeğin doğası gereği farklı olduğu düşüncesidir. Sancar;¹²³ heteroseksüellikle¹²⁴ özdeşleştirilen erkeklik algısının sadece muhafazakar, taşralı, dindar kesimde değil, aynı zamanda modern, kentli, orta sınıfta da olduğunu altını çizer. Annelik çok fazla yüceltilmesine

¹²⁰ Ali Çarkoğlu ve Ersin Kalaycıoğlu, “Türkiye’de Aile, İş ve Toplumsal Cinsiyet”, *İstanbul Politikalar Merkezi*, s. 12-26.

¹²¹ Tuğba Kancı, “Cumhuriyetin İlk Yıllarından Bugünlere Ders Kitaplarında Kadınlık ve Erkeklik Kurguları”, içinde: *Cinsiyet Halleri Türkiye’de Toplumsal Cinsiyetin Kesişim Sınırları*, (Der. N. Mutluer), Varlık Yayınları, İstanbul 2008, s. 89-91.

¹²² Selek, s. 222.

¹²³ Sancar, Erkeklik: İmkansız İktidar, s. 306-308.

¹²⁴ Heteroseksüel: Duygusal/cinsel açıdan karşı cinse ilgi duyan kadın veya erkek. Heteroseksüelliğin doğal, normal ve zorunluluk olarak görülmesi ise heteroseksizm kavramı ile ifade edilmektedir. **KAOS GL**, *LGBT Hakları İnsan Haklarıdır*, Ayrıntı Basımevi, Ankara 2011, s. 24.

rağmen; eşitlik, şiddet karşıtlığı gibi değerler gelecek nesle çok fazla aktarılamamaktadır. Kadınların toplumsal cinsiyet rollerini içselleştirmesi, erkek egemenliğinin sürdürülmesinde bir başka etkidir. Erkeklerde başarı/statü arayan, cinsel performans üzerinden erkekliği ölçen, şiddete karşı çıkmayan kadınlar ataerkilliğin inşasında belirleyici konumdadır.

Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması, uluslararası kuruluşların da gündeminde olmuştur. Dünya Ekonomik Forumu (WEF) 2006 yılından bu yana dünya genelinde toplumsal cinsiyet haritası çıkarmaktadır. Raporda ülkelerin kaynaklarını kadın-erkek arasında nasıl bölüştürdüğüne bakılırken, sağlık, eğitim, ekonomi ve siyasette kadının konumu incelenmektedir. Raporda 2012 yılı için üç pilot ülke –Meksika, Türkiye ve Japonya- seçilmiş ve toplumsal cinsiyet eşitliği hesaplanmıştır. Bu verilere göre Türkiye toplumsal cinsiyet eşitliği endeksinde 124. sırada yer almaktadır.¹²⁵

WEF 2014 Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Raporunda da, Türkiye'nin önceki yıllara göre cinsiyete dayalı eşitsizlikte ilerleme kaydedemediği, aksine her geçen yıl sıralamanın gerisine düştüğü ifade edilmektedir.¹²⁶ Benzer şekilde, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından 149 ülke için Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi (TCEE) hesaplanmıştır. Üreme sağlığı, kadının sosyal ve siyasal hayatta güçlendirilmesi ve ekonomik faaliyetleri dikkate alınarak hesaplanan TCEE endeksinde göre Türkiye, 149 ülke arasında 69. sırada yer almaktadır. Parlamentoda kadınların sandalye oranı %14,2 iken, ortaöğrenim görmüş kadın oranı %39 civarındadır.¹²⁷

Açıklandığı üzere, değişen topluma ve modernleşmeye rağmen toplumsal cinsiyet algısı kadın erkek eşitliğinin aleyhine ilerlemeye devam etmektedir. Kadının çalışma hayatına katılımının artması, eğitim seviyesinin yükselmesi toplumsal cinsiyet eşitsizliğini küçük bir ölçüde azaltsa dahi, sosyokültürel yapı ve geleneklerin etkisiyle, çok ciddi bir

¹²⁵ World Economic Forum (WEF), The Global Gender Gap Report 2012, http://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2012.pdf (Erişim Tarihi: Ocak 2015).

¹²⁶ World Economic Forum (WEF), The Global Gender Gap Report 2014, http://www3.weforum.org/docs/GGGR14/GGGR_CompleteReport_2014.pdf, (Erişim Tarihi: Ocak 2015).

¹²⁷ Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), İnsani Gelişme Raporu 2014, <http://www.tr.undp.org/content/dam/turkey/docs/Publications/hdr/2014%20%C4%B0nsani%20Geli%C5%9Fme%20Raporu%20-%20A%C3%A7%C4%B1klama%20Notu%20%28T%C3%BCrkiye%29.pdf>, (Erişim Tarihi: Aralık 2015).

değişim gerçekleşmemektedir. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması insan hakları meselesi olarak ele alınmalı ve toplumsal cinsiyet farkındalığının oluşturulması gerekmektedir.

1.5. Cinsiyet Ayrımcılığı

Kadınların özel ve kamusal alanda, erkeklerle eşit muamele görmek için verdikleri mücadelede cinsiyet ayrımcılığı konusu önemli bir yer tutar. Eski tarihlerden günümüze kadar gelen kadın ve erkek algısı sebebiyle cinsiyete dayalı ayrımcılık, diğer tüm ayrımcılık biçimleri gibi, ortadan kaldırılması gereken toplumsal bir sorundur ve insan hakları ihlalidir.

Cinsiyet ayrımcılığından bahsetmeden önce, çoğunlukla eş anlamlı kullanılan ayrımcılık ve eşitlik kavramlarından bahsetmek gerekir. Eşitlik kavramının genel kabul gören bir tanımını yapmak güçtür. Eşitliği “benzer durumda olanlara benzer muamele gösterilmesi” olarak tanımlayan görüş, *biçimsel eşitlik* olarak bilinir ve Aristo’nun anlayışı etrafında şekillenmiştir. Biçimsel eşitlik, benzer veya karşılaştırılabilir durumları esas alır ve ancak haklı bir nedene dayanmak suretiyle farklı muameleyi kabul eder.¹²⁸ Aristo’dan hareket eden anlayış erkeklerin keyfi iradelerine ve kadının dezavantajlı durumuna çözüm getirmemektedir.¹²⁹

Biçimsel eşitlik yaklaşımı cinsiyetler açısından düşünüldüğünde, yaklaşımın eleştiriye açık tarafları bulunmaktadır. Söz konusu eleştirilerden ilki, cinsiyetler arasındaki biyolojik farklılıklardan kaynaklanan durumların –doğum izni, süt izni vb.- bu yaklaşımda yer almamasıdır. Bir diğer eleştiri ise, bu yaklaşımda kadının maruz kaldığı farklı muamelenin erkek için de geçerli olduğu durumda, eşitlik ihlali olmadığının varsayılmasıdır.¹³⁰ Bir başka deyişle, esasen ayrımcılık olarak nitelenebilecek bir muamelenin erkeklere de uygulanması halinde, söz konusu muamelenin ayrımcılık oluşturmadığı kabul edilir.

¹²⁸ Kadriye **Bakırcı**, *Çalışma Yaşamında Kadın Erkek Eşitliği Arayışı Cinsiyet Ayrımcılığı Yasağı ve Türkiye*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2012, s. 39.

¹²⁹ Mitchel ve Oakley, s. 32.

¹³⁰ Bakırcı, *Çalışma Yaşamında Kadın...*, s. 40.

Biçimsel eşitliğin dar kapsamlı olması ve ırk, cinsiyet ayrımcılığı konusuna uygulanabilir olmaması maddi eşitlik kavramını ortaya çıkarmıştır. *Maddi eşitlik*; farklı durumda olanlara farklı kuralların uygulanmasını esas almakta ve devletlere ayrımcılığın önlenmesi hususunda birtakım yükümlükler getirmektedir.¹³¹

Ayrımcılık kavramının da eşitlik kavramında olduğu gibi, genel geçerli bir tanımının yapılması güçtür. Kavram ilk olarak ırk ayrımcılığı ile ilgili ABD hukukunda yer almış, sonrasında tüm insan hakları belgelerinde düzenlenmiştir.¹³² İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 2. Maddesinde; *“Herkes ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya başka bir görüş, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğuş veya herhangi başka bir ayırım gözetmeksizin bu Bildirge ile ilan olunan bütün haklardan ve bütün özgürlüklerden yararlanabilir. (...) bir kimse hakkında, uyruğunda bulunduğu devlet veya ülkenin siyasal, hukuksal veya uluslararası statüsü bakımından hiçbir ayırım gözetilmeyecektir.”* denilerek ayrımcılık yasağı düzenlenmiştir.

AİHS’de ise ayrımcılık kavramı iki türlü açıklanmıştır;¹³³ *“Benzer durumda olanların belirlenebilir ölçüde farklı muamele gördüğü durumlar”* doğrudan ayrımcılık olarak tanımlanırken; *“bir muamele farkının, tarafsız bir dille ifade edilmiş olmakla beraber bir gruba karşı ayrımcılık oluşturan genel bir politika veya düzenlemenin orantısız aleyhte etki etmesi”* dolaylı ayrımcılık olarak tanımlanmıştır.

Ayrımcılık oluşturan uygulamalar ırk, etnik köken, dil, ideoloji, cinsiyet, mezhep ve daha pek çok sebeple gerçekleşmektedir; ancak çalışmanın kapsamı gereği sadece cinsiyet ayrımcılığı üzerinde durulacaktır. Cinsiyet ayrımcılığı; *“eğitimde, iş bölümünde, kadın ve erkeklerin yaptıkları işe göre değil, cinsiyet durumuna göre farklı işleme tabi tutulması”* olarak tanımlanabilir.¹³⁴ *“Kadın veya erkek cinsinin karşıt cinsten daha üstün olduğu inancına dayalı cinsiyet ayrımcılığı”* ise, cinsiyetçilik (sexism) olarak ifade edilmektedir.¹³⁵

¹³¹ Bakırcı, *Çalışma Yaşamında Kadın...*, s. 46.

¹³² Bakırcı, *Çalışma Yaşamında Kadın...*, s. 58.

¹³³ Avrupa Konseyi, Avrupa Ayrımcılık Yasağı Hukuku El Kitabı, Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı 2010, s. 22-29.

¹³⁴ Demir ve Acar, s. 71.

¹³⁵ Demir ve Acar, s. 71.

Ataerkilliğin tarihsel süreçte toplumsal kurumlara/pratiklere yerleşmesi nedeniyle, cinsiyet ayrımcılığı denildiğinde akla ilk gelen kadınlar olmaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleriyle ilişkili olarak, kadınların eve/özel alana, erkeklerin kamusal alana ait görülmesi pek çok eşitsiz uygulamayı beraberinde getirmektedir. Kadınların erkekler karşısında daha aşağı konuma yerleştirilmesi ilk olarak ailede gerçekleşmektedir.¹³⁶ Kadınlık güzel, genç, sağlıklı olmanın yanında zayıf, korunmaya muhtaç, ideal eş, fedakar anne olmakla özdeşleştirilirken; erkeklik fiziksel, cinsel ve ekonomik gücün yanında başarı ve statüyle özdeşleştirilmektedir. Toplumsal olarak kurulan kadınlık/erkeklik rolleri aileden başlayarak, çalışma yaşamında, devlet politikalarında ve sosyal yaşamda kadın aleyhine eşitsizliğe neden olmaktadır.¹³⁷

Çalışma yaşamında cinsiyet ayrımcılığı; öncelikle mesleklerin kadın işi veya erkek işi biçiminde sınıflandırılması, kadınlara genellikle daha düşük statülü ve güvencesiz işler uygun görülürken, erkeklere devamlılık gösteren, yetki ve sorumluluk gerektiren, yüksek ücretli ve güvenceli işlerin uygun görülmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu durum, mesleklerin yatay olarak katmanlaşması anlamına gelmektedir.¹³⁸ Aynı donanımına sahip olmasına rağmen, kadının ve erkeğin farklı iş pozisyonlarında çalışması ise, mesleklerin dikey katmanlaşmasını ifade eder. Dikey katmanlaşmada, üst yönetim kademelerine kadınların terfi etmeleri, çeşitli şekillerde engellenmeye çalışılır ve bu durum *cam tavan* kavramı ile ifade edilir.¹³⁹ 4857 Sayılı İş Kanunu'nun 5. maddesinde; *"iş ilişkisinde eşitlik ilkesinin benimseneceği, cinsiyet veya başka bir sebeple ayrım yapılamayacağı ve aynı veya eşit değerde bir iş için cinsiyet sebebiyle daha düşük bir ücretin kararlaştırılamayacağı"* hükme bağlanmasına rağmen, pratikte kadınlar erkeklere oranla %46 daha az kazanmakta, kanuna aykırı şekilde cinsiyetler arasında bir gelir farklılığı ortaya çıkmaktadır.¹⁴⁰ Türkiye genelinde kadın istihdam oranı %27 iken, AB ülkelerinde bu oran %57'dir. Kadın nüfusunun istihdam artışı, erkek nüfusunun üçte biri oranındadır.¹⁴¹

¹³⁶ Cornell, s. 186.

¹³⁷ Aysun **Öner**, *Beyaz Yakalı Eşcinseller: İşyerinde Cinsel Yönelim Ayrımcılığı ve Mücadele Stratejileri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 97.

¹³⁸ İnci **Parlaktuna**, "Türkiye'de Cinsiyete Dayalı Mesleki Ayrımcılığın Analizi", *Ege Akademik Bakış*, Cilt 10, Sayı 4, Ekim 2010, s. 1222.

¹³⁹ Parlaktuna, s. 1223.

¹⁴⁰ Dedeoğlu, s. 50.

¹⁴¹ Birgül **Bilgin**, "Çalışma Yaşamında Kadın ve Yasal Düzenlemeler", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı 99, 2012, s. 312.

Çalışma yaşamı içerisinde olan bir kadın, evlilikle birlikte ayrımcılığın başka bir boyutuyla karşı karşıya kalmaktadır. Kadından evlendikten sonra çalışmayı bırakması, ara vermesi veya hem işte hem de evdeki sorumluluklarını aksatmadan yerine getirmesi beklenmektedir. Yapılan araştırmalara göre, kadınların işlerinden ayrılma sebeplerinin başında nişanlanma, evlenme, çocuk sahibi olma gelmektedir.¹⁴² Çocuk sahibi olan kadın yasalarla korunsu dahi, pratikte yasaya aykırı uygulamalar görülmektedir. Mevcut düzenlemelere göre; 150’den fazla kadın işçinin çalıştığı işyerlerinde, 0-6 yaş arasındaki çocukların bakımı için gerekli koşulların sağlanması, işyerine yakın bir çevrede kreş açılması zorunlu olmasına rağmen, işverenler bu yükümlülüklerden kurtulmak için belirtilen sayıya özellikle ulaşmamaya dikkat etmekte, kadın işçileri mağdur etmektedir.¹⁴³

Cinsiyet ayrımcılığı, sadece heteroseksüel kadınların değil, cinsiyet kimliği ve cinsel yönelimi¹⁴⁴ farklı olan bireylerin de sıklıkla karşılaştıkları bir durumdur. Bireyleri veya grupları kişisel değeri ile değil, cinsel yönelimlerine dair kalıp yargılar üzerinden değerlendirme sonucu ortaya çıkan ayrımcı uygulamalar, *cinsel yönelime dayalı ayrımcılık* oluşturmaktadır. Ayrımcılığa neden olan uygulamalar eşcinsellere yapılan şaka veya sözlü hakaret, sözlü veya cinsel taciz, şiddet içeren eylemler, ayrımcı politikalar şeklinde gerçekleşmektedir.¹⁴⁵ LGBTİ¹⁴⁶ bireyler ayrımcılığa veya şiddete maruz kalmamak için cinsel yönelimini çoğunlukla gizlemekte, heteroseksüel bireyler gibi davranmaktadırlar.¹⁴⁷ Avrupa Konseyi’nin üye ülkeler genelinde yaptığı araştırmanın sonuçlarına göre üye 47 ülkede LGBTİ bireyler, maruz kaldıkları şiddet ve ayrımcılık sonucu ülkelerinden ayrılmak istemektedir. Üye 33 ülkede sığınma taleplerinde cinsel yönelim bir zulüm gerekçesi olarak tanımlanmaktadır.¹⁴⁸

¹⁴² Özlem Çakır; “Türkiye’de Kadının Çalışma Yaşamından Dışlanması”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 31, Temmuz-Aralık 2008, s. 33.

¹⁴³ Bilgin, s. 313.

¹⁴⁴ Cinsiyet kimliği (gender identity): Kişinin biyolojik cinsiyetinden farklı olarak kendisini ait hissettiği cinsiyet kimliği.

Cinsel yönelim (sexual orientation): Belli bir cinsiyetteki bireye karşı süregelen cinsel ve duygusal çekim.

¹⁴⁵ Öner, s. 56.

¹⁴⁶ LGBTİ: Lezbiyen, gey, biseksüel, transgender, interseks sözcüklerinin kısaltması olarak topluluklarına verilen isimdir.

¹⁴⁷ Öner, s. 61.

¹⁴⁸ Avrupa Konseyi, “Avrupa’da Cinsel Yönelim ve Cinsiyet Kimliğine Dayalı Ayrımcılık Raporu”, 2011, s. 5-6, https://www.coe.int/t/commissioner/Source/LGBT/LGBTStudy2011_Turkish.pdf (Erişim Tarihi: Ocak 2016).

Türkiye’de cinsel yönelime dayalı ayrımcılık en çok istihdam alanında görülmektedir. Gey ve lezbiyenler iş başvurularında veya çalışma süresince cinsiyet kimliğini gizlemek zorunda kalmaktadır. Cinsiyet kimliğini açıkça ortaya koyan bireyler ise başka gerekçeler bahane edilerek işten çıkarılmaktadır.¹⁴⁹ KAOS GL¹⁵⁰ tarafından yapılan bir araştırmada, katılımcıların çoğu aynı iş yerinde çalışma süresinin 3 yıldan az olduğunu belirtmiştir. LGBTİ bireylerin aynı iş yerinde uzun yıllar boyunca çalışmamaları, iş yerinde karşılaştıkları ayrımcı uygulamalar ve yıldırma faaliyetleriyle ilişkilendirilmektedir.¹⁵¹ Ayrıca, LGBTİ bireylere işe alım aşamasında “neden askerlik yapmadıkları” gibi cinsiyet kimliğini açıklamasına yönelik veya özel yaşamın gizliliği kapsamına giren birtakım sorular yöneltilmektedir.¹⁵²

Cinsel yönelime dayalı ayrımcılık sağlık hizmetlerine erişim konusunda da yaşanmaktadır. Sağlık hizmetlerine erişim hakkı; en temel insan hakkı olan yaşam hakkının ayrılmaz bir parçası olarak, etnik köken, din, dil, cinsiyet, cinsel yönelim, yaş veya başka bir ayırım gözetilmeksizin tüm bireylerin sağlık hizmetlerinden eşit biçimde yararlanması anlamına gelmektedir.¹⁵³ Eşcinselliğin bir hastalık olmadığı sağlık kuruluşlarınca fark edilmiş olsa dahi, araştırma sonuçları eşcinsellerin zaman zaman sağlık hizmetlerine erişimde sorunlarla karşılaştıklarını göstermektedir. Bu sorunların başında sağlık personelinin homofobik/transfobik¹⁵⁴ tutumları gelmektedir. Cinsiyet geçişi ameliyatlarında bireylerin maddi manevi yaşadıkları zorluklar da eşcinsellerin sağlık hizmetlerine erişimini zorlaştırmaktadır.¹⁵⁵

Açıklandığı üzere, cinsiyet ayrımcılığı heteroseksüel erkekliği ön plana çıkararak, kadınların ve eşcinsel bireylerin insan haklarından eşit biçimde yararlanmalarını

¹⁴⁹ Öner, s. 119.

¹⁵⁰ KAOS GL; 1994 yılında Türkiye’deki eşcinsellerin ayrımcılığa karşı mücadele etmek amacıyla kurdukları bir örgüttür.

¹⁵¹ Melek **Göregenli**, *Türkiye’de Özel Sektör Çalışanı Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Trans ve İntersekslerin Durumu*, KAOS GL, 1. Baskı, Ankara 2016, s. 16.

¹⁵² Göregenli, s. 20.

¹⁵³ KAOS GL, *LGBT İnsan Haklarıdır*, s. 3.

¹⁵⁴ Homofobi: Eşcinsel bireylere dair olumsuz tutum ve davranışlar. Homofobi kişisel bir korku olarak değil, kültürel kalıplar, sosyal kurumlarla ve geleneklerle ilişkili olarak ortaya çıkmaktadır.

Transfobi: Travesti ve transeksüellere yönelik önyargı ve olumsuz tutum. <http://www.kaosgl.org/belge.php?id=sozluk>, (Erişim Tarihi: Ocak 2016).

¹⁵⁵ KAOS GL, “LGBT’lerin Sağlık Hakkına Erişimde Karşılaştıkları Sorunlar”, <http://www.kaosgl.org/sayfa.php?id=20054> (Erişim Tarihi: Ocak 2016).

engellemektedir. Kültürel değerler, kalıp yargılar ve gelenekler bireyler arasındaki cinsiyet/cinsel yönelim farklılıklarının kurumlara, toplumsal pratiklere ve kamu politikalarına yerleşmesine neden olmaktadır. Bu farklılıkların biyolojik olmanın ötesine geçerek sosyal, ekonomik, siyasal hayata sirayet etmesi, toplumlarda demokrasinin ve insan haklarının yerleşmesini engellediği gibi, kalkınmanın önünde de önemli bir sorun oluşturmaktadır. Yaşamın her alanında, cinsiyet eşitliğinin içselleştirilmesi, kadınların ve LGBTİ bireylerin “birey” olarak sahip oldukları hakların korunması gerekmektedir. Bu bağlamda, insan haklarının yasalar ile güvence altına alınarak kamu politikalarıyla hayata geçirilmesi için iç hukukta bağlayıcılığı olan uluslararası sözleşmelerin konuya ilişkin düzenlemeleri oldukça önem taşımaktadır.

1.6. Kadın Haklarına İlişkin Uluslararası Düzenlemeler

Hukuk düzeninde hakların tanınmış olması tek başına yeterli değildir, aynı zamanda güvence altına alınması gerekmektedir. Uluslararası sözleşmeler, hem hakların düzenlenmesi hem de sözleşme kapsamındaki hakların kullanılmasının garanti altına alınması hususunda, taraf devletlere pozitif yükümlülük yüklemesi bakımından önem taşımaktadır.¹⁵⁶

İnsan hakları belgeleri incelendiğinde, insan hakları kavramının tarihsel gelişimi ile uygun biçimde, öncelikle kişi güvenliği, konut dokunulmazlığı, can güvenliği gibi temel hakların düzenlendiği, ilerleyen yıllarda ekonomik ve sosyal hakları da içerecek şekilde düzenlemeler yapıldığı görülmektedir. Nitekim Aybay’a göre;¹⁵⁷ insan hakları belgelerinin ilki sayılan Magna Carta, soyluların güçlerini artırmak amacıyla kralı imzalamaya zorladığı bir belge olması nedeniyle günümüzdeki insan hakları kavramı ile uyuşmamaktadır. Benzer şekilde Amerikan Bağımsızlık Bildirisi de sadece yaşam ve özgürlük hakkını temel alırken, ABD Anayasası’na eklenen “İlk On Ek” ile insan haklarının kapsamı genişletilmiştir.

İnsan haklarının, uluslararası düzeyde dikkat çekmesi ve sözleşmeler aracılığı ile hukuk düzeninde tanınması esasen II. Dünya Savaşı sonrasına rastlar. Öncesinde iç hukuk

¹⁵⁶ Rona Aybay, *İnsan Hakları Hukuku*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 3.

¹⁵⁷ Aybay, *İnsan Hakları Hukuku*, s. 30-32.

mesesi olarak görülen insan hakları, II. Dünya Savaşı sonrasında bireyin uluslararası hukukun öznesi olarak ele alınmasıyla birlikte geniş alanda yer bulmuştur.¹⁵⁸ 1945'te BM Antlaşması'nın imzalanmasıyla *“ırk, din, dil, cins veya din farkı gözetilmeksizin herkesin insan haklarına ve ana hürriyetlerine karşı saygıyı geliştirmek”* amaç edinilmiş ve BM'nin kurulmasıyla insan hakları uluslararası hukukta yerini almıştır.¹⁵⁹ BM Antlaşması'na göre; *“herkesin insan haklarına ve ana hürriyetlerine saygıyı geliştirme”* amacı doğrultusunda hareket etmek tüm üye devletlerin sorumluluğundadır.¹⁶⁰

BM Antlaşması'nda insan haklarına dair yer alan düzenlemeler pek çok uluslararası sözleşme ile ayrıntılandırılmıştır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi; Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi; Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi; Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Kaldırılmasına Dair Sözleşme (CEDAW) kadın haklarını uluslararası hukuk düzeninde tanındığı ve garanti altına alındığı belgelerin başında gelmektedir.

1.6.1. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, 1948 yılında BM Genel Kurulu'nda kabul edilmiş, insan haklarının tanınması ve korunmasına öncülük etmiştir. Bu nedenle bağlayıcılığı olmayan, tavsiye niteliğinde bir metinden söz edilebilir.¹⁶¹ Bildirge'nin 1. maddesi, bireyler arasındaki hak eşitliğini vurgular: *“Bütün insanlar hür, haysiyet ve haklar bakımından eşit doğarlar.”*

Bildirge'nin devamında; *“Herkes, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi veya herhangi bir akide, milli veya içtimai bir menşee, servet, doğuş veya herhangi bir fark gözetilmeksizin bu Beyannamede ilan olunan tekmil haklardan ve bütün hürriyetlerden istifade*

¹⁵⁸ Şeref Gözübüyük ve Feyyaz Gölcüklü, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*, Turhan Kitabevi, Ankara 2013, s. 4.

¹⁵⁹ Gözübüyük ve Gölcüklü, s. 4.

¹⁶⁰ Birleşmiş Milletler Antlaşması 56 ve 57. Maddeler.

¹⁶¹ Rona Aybay, *Açıklamalı İnsan Hakları Evrensel Bildirisi*, Türkiye Barolar Birliği İnsan Hakları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 6.

edebilir.”¹⁶² denilerek temel hak ve hürriyetlerin kullanılmasında her bireyin eşit olduğu vurgulanmıştır.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, ekonomik ve sosyal hakları da içeren geniş kapsamlı bir metindir. Örneğin, evlenme ve çalışma hakkı Bildirgede düzenlenir. Evlenme hakkını düzenleyen 16. madde hükmüne göre: *“evlilik çağına varan her erkek ve kadın, ırk, uyrukluk veya din bakımından hiçbir kısıtlamaya tabi olmaksızın evlenmek ve aile kurmak hakkına haizdir.”* Maddenin devamında; *“evlenme akdi ancak müstakbel eşlerin serbest ve tam rızasıyla yapılır”* denilerek eşlerin evlilik birliği içerisinde ve evliliği sonlandırmada eşit haklara sahip olduğu düzenlenmiştir.

Bildirge’nin cinsiyet eşitliğini vurgulayan bir diğer düzenlemesi çalışma hakkına ilişkindir. 23. maddede; *“herkesin hiçbir fark gözetilmeksizin, eşit iş karşılığında eşit ücret hakkı”* güvence altına alınmıştır.

Bildirge’nin Türkçe çevirisi istisnai olarak 27 Mayıs 1949 tarihli ve 7217 sayılı Resmi Gazetede yayınlanmış ve Bildirge’deki hak ve özgürlüklerin bu sayede açıklanması ve öğretilmesi amaçlanmıştır.¹⁶³ İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, tavsiye niteliğinde bir metin olmasına rağmen temel hak ve özgürlüklerin korunmasına dair temel prensipleri içermesi ve sonraki uluslararası sözleşmelere referans olması açısından önem taşımaktadır. Bildirgede düzenlenen haklar, uluslararası sözleşmelerde güvence altına alınarak hukuki bakımdan anlam kazanmıştır. Bu nedenle Bildirge, emredici bir niteliği olmamakla birlikte, evrensel ilkeleri işaret etmesi bakımından önemlidir.¹⁶⁴

1.6.2. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

AIHS, bir diğer adıyla, İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme, 4 Kasım 1950 tarihinde imzaya açılmış, 1953’te yürürlüğe girmiştir.

¹⁶² Bkz. http://www.unicef.org/turkey/pdf/_gi17.pdf, (Erişim Tarihi: Ocak, 2015).

¹⁶³ Aybay, *Açıklamalı İnsan Hakları Evrensel Bildirisi*, s. 8.

¹⁶⁴ Gözübüyük ve Gölcüklü, s. 6.

Sözleşme ile hem temel hak ve özgürlükler somutlaştırılmış, hem de yükümlülükleri yerine getirmeyenleri mahkum edebilecek uluslararası bir mahkeme kurulmuştur.¹⁶⁵

Sözleşmeye taraf devletler, sözleşmenin getirdiği hakları tüm vatandaşlar için güvence altına almak zorundadırlar. Din ve vicdan hürriyeti, ayrımcılık yasağı, ifade özgürlüğü, adil yargılanma, mülkiyet özgürlüğü gibi temel hakları güvence altına alan Sözleşme, kadın erkek eşitliğini önceleyen hükümler içermesi bakımından önem taşımaktadır.

Sözleşmenin 1. maddesinde yaşam hakkı güvence altına alınmıştır.¹⁶⁶ “*Herkesin yaşama hakkı hukuk tarafından korunur. Kanun ölüm cezası öngördüğü bir suç nedeniyle bir mahkemenin verdiği ölüm cezasının infazı dışında, hiç kimse yaşama hakkından kasten yoksun bırakılamaz.*” Yaşam hakkı, diğer tüm uluslararası sözleşmelerde olduğu gibi, insanın devredilemez hakkı olması sebebiyle devletin egemenlik alanındaki tüm bireyler için güvence altına alınmıştır.

Sözleşmenin kadın haklarını ilgilendiren bir diğer hükmü, 4. maddede düzenlenen kölelik ve zorla çalıştırılma yasağıdır. Maddeye eklenen hiç kimsenin kul ya da köle olarak tutulamayacağına dair 1956 tarihli Ek Sözleşme ile kadının rızası alınmadan başlık parası karşılığında evlendirilmesi, evlendirme taahhüdünde bulunulması, kocası ölen kadının başka biriyle evliliğe zorlanması, seks köleliği kaldırılmıştır.¹⁶⁷ Aynı madde ile ilgili olarak kadın ticaretini yasaklayan sözleşmeler de yapılmış, CEDAW’da kadın ve çocuk ticareti kesin olarak yasaklanmıştır.

Sözleşmenin 8. maddesinin birinci fıkrasında, özel yaşam, aile yaşamı, konut ve haberleşmeye saygı hakkı güvence altına alınmıştır.¹⁶⁸ “*Herkes özel ve aile yaşamına, konutuna ve haberleşmesine saygı gösterilmesini isteme hakkına sahiptir.*” Devamında; “*Bu hakların kullanılmasına ulusal güvenlik, kamu güvenliği, ülkenin ekonomik refahı, suçun veya düzensizliğin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlakın*

¹⁶⁵ Osman Doğru ve Atilla Nalbant, *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Açıklama ve Önemli Kararlar 1. Cilt*, 1. Baskı, T.C. Yargıtay Başkanlığı 2012, s. 2.

¹⁶⁶ Doğru ve Nalbant, 1. Cilt, s. 9.

¹⁶⁷ Doğru ve Nalbant, 2. Cilt, s. 317-318.

¹⁶⁸ Osman Doğru ve Atilla Nalbant, *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Açıklama ve Önemli Kararlar 2. Cilt*, 1. Baskı, T.C. Yargıtay Başkanlığı 2013, s. 1.

korunması, başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amacıyla, hukuka uygun olarak yapılan ve demokratik bir toplumda gerekli bulunan müdahalelerin dışında, kamu makamları tarafından hiçbir müdahale yapılamaz.” denilerek, devletin bu hakların korunmasındaki negatif yükümlülüğünün yanında, bireyler arasındaki ilişkilerde tedbir almasını gerektiren hallerde pozitif yükümlülüğü ifade edilmiştir.

Sözleşme’de geçen özel yaşam ifadesi oldukça geniş bir kavram olmakla birlikte, kişinin maddi ve manevi bütünlüğünü içermektedir. Bireyin sosyal ve fiziksel kimliği, cinsiyeti, cinsel yönelimi, kişisel gelişimi bu kavramın içinde yer almaktadır.¹⁶⁹ Dolayısıyla, kişinin beden bütünlüğü ve mahremiyeti de Sözleşme ile korunmaktadır. AİHM’ye göre zorla yapılan tıbbi müdahaleler, maddi ve manevi bütünlük hakkına müdahale anlamına gelmektedir. Nitekim kürtaj hakkının engellenmesi Sözleşme’nin 8. maddesinin ihlal edilmesi demektir.¹⁷⁰ Sözleşme ile korunan özel yaşama saygı hakkı, kişisel özerkliği de içerir. Kişinin çocuk sahibi olma ve olmama hakkı, hangi koşullarda çocuk sahibi olacağını seçme hakkı bu maddeyle güvence altına alınmıştır.

Aile yaşamının korunması hususu da bu maddeyle düzenlenmiştir. Burada, aile kavramıyla yasalara uygun şekilde, gerçek bir evlilikle kurulmuş bir ilişki kastedilse de, kavramın evlilik dışında birlikte yaşayan tarafların aile bağlarını da fiilen kapsadığı kabul edilmiştir.¹⁷¹

Düşünce, din ve vicdan özgürlüğü Sözleşme ile korunan bir diğer haktır. Sözleşme’nin 9. maddesinde düzenlenen düşünce, din ve vicdan özgürlüğü; dinini ve inancını değiştirme, dini kanaatlerini açıklama, tek başına veya topluca ibadet, öğretim veya ayin yapmak suretiyle inancını açıklama özgürlüğünü içerir. Dini ritüeller, dinsel kıyafetler veya semboller burada din kaynaklı davranışlar olarak nitelenir. Kişinin kendi isteğiyle örtünmesi burada açıkça güvence altına alınmamış, konuyla ilgili

¹⁶⁹ Doğru ve Nalbant, 2. Cilt, s. 3.

¹⁷⁰ Doğru ve Nalbant, 2. Cilt, s. 3.

¹⁷¹ “Aile” kavramının resmi nikahlı evlilik dışındaki birliktelikleri kapsayıp kapsamadığına dair içtihatlar 3. Bölümde ele alınacaktır.

devletlere takdir yetkisi tanınmıştır.¹⁷² 9. madde içtihatları çoğunlukla “inançlar” ile ilgiliyse de, bu maddenin “inançsızlığı” da koruduğu söylenebilir.¹⁷³

Sözleşme’nin 12. maddesi evlenme hakkına ilişkindir. Buna göre, evlenme çağına gelen her erkek ve kadın, evlenme hakkının kullanılmasını düzenleyen ulusal yasalara göre aile kurabilir. Sözleşme’de evlilik, tek eşli evlilik olarak düzenlenmiş, yasalara uygun şekilde gerçekleştirilen evlilikler tanınmıştır. Devlet, ulusal mevzuatta öngörülmediği takdirde, dinsel bir törenle gerçekleştirilen evliliğe, resmi evliliğin sonuçlarını tanımakla yükümlü değildir.¹⁷⁴ Evlenme hakkı, yasal olarak ergenlik çağından itibaren kullanılabilen bir hak olarak kabul edilir ve herhangi bir dinin daha erken yaşta evlenmeyi uygun görmesi bu durumu değiştirmez.¹⁷⁵

Sözleşmenin bir diğer önemli düzenlemesi ise ayrımcılık yasağını düzenleyen 14. maddedir. 14. Madde ile Sözleşme ile tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanma; cinsiyet, ırk, dil, renk, din, siyasi görüş, etnik köken, doğum veya başka bir statü gibi herhangi bir nedenle ayrımcılık yapılmadan güvence altına alınmıştır.

AİHS’de korunan hakların bir kısmı sonradan kabul edilen ek protokollerle Sözleşme’ye eklenmiştir. Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ve Avrupa Adalet Divanı içtihatları doğrultusunda AİHS’nin kapsamının genişletildiği görülmektedir.¹⁷⁶

Sözleşmeye Ek 7. Protokol’de, evlilik süresince, evliliğin devamında, sonlandırılmasında ve çocuklarla olan ilişkilerinde, medeni haklar bakımından eşler arasında eşitlikten söz edilmiştir.¹⁷⁷

1 Nisan 2005 tarihinde yürürlüğe giren 12. Protokol ile ayrımcılık yasağının kapsamı genişletilmiş, 14. maddede sadece Sözleşme’de tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanma bakımından ayrımcılık yasaklanırken, 12. Protokol ile birlikte hukuk

¹⁷² Doğru ve Nalbant, 2. Cilt, s. 131.

¹⁷³ Jim **Murdoch**, *Düşünce, Din ve Vicdan Özgürlüğü Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 9. Maddesinin Uygulanmasına Dair Kılavuz Kitap* (Çev. Defne Orhan), Avrupa Konseyi İnsan Hakları ve Hukuk İşleri Genel Müdürlüğü, Belçika 2007, s. 13.

¹⁷⁴ Doğru ve Nalbant, 2. Cilt, s. 541.

¹⁷⁵ Doğru ve Nalbant, 2. Cilt, s. 541-542.

¹⁷⁶ Gölcüklü ve Gözübüyük, s. 11.

¹⁷⁷ Sözleşmenin tam metni için bkz. : http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_TUR.pdf, (Erişim Tarihi: Ocak 2015).

tarafından tanınmış bir haktan yararlanma bakımından da ayrımcılık yasaklanmıştır. Bu şekilde ayrımcılık yasağının kapsamı genişletilerek, cinsiyet ayrımcılığı toplumsal cinsiyeti de kapsayacak şekilde düzenlenmiştir. Türkiye Protokol'ü imzalamış, ancak onaylamamıştır.¹⁷⁸

AİHS ve ek protokollerin yürürlüğe girmesi için imzalanması yeterli olmayıp, ayrıca onaylanmış olması gerekmektedir.¹⁷⁹ Taraf devletler Sözleşme ve ek protokolleri onayladıklarında, Sözleşme ile korunan hakları ve özgürlükleri sağlama yükümlülüğünü ve AİHM tarafından verilen kararlara uymayı taahhüt etmiş olurlar.

AİHS denetim mekanizması olarak AİHM yaptırımlarını kullanmaktadır. Devletler Sözleşme'ye taraf olarak ayrıca bir onaya gerek kalmaksızın AİHM'nin yargı yetkisini kabul etmiş olmaktadır. AİHM'ye bireysel başvuru yolunun açılması, AİHS'nin yaptırım gücünü artırmaktadır.¹⁸⁰

AİHS, devletlerin ulusal hukuku üzerinde etkisi olan bir belgedir. Ulusal hukukta Sözleşme'ye aykırı olan yasalar Sözleşme ile uyumlu hale getirilerek evrensel insan hakları standartlarına ulaşmaya çalışılır. Bunun yanında taraf devletler Sözleşme'ye dair çekinceler koyarak belli durumlarda Sözleşme'nin uygulanmasını sınırlandırabilir. Çekince koymanın şartlarını düzenleyen AİHS 57. maddeye göre; belli maddelerle sınırlı kalmak koşuluyla, Sözleşme ile ulusal yasaların bağdaşmadığı hallerde açıkça belirtmek şartıyla çekince konulabilir.¹⁸¹

1.6.3. Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme

BM Genel Kurulu tarafından 1966 yılında kabul edilen Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, 1976 yılında yürürlüğe girmiş, Türkiye Sözleşme'yi 2000 yılında imzalamış, 2003 yılında onaylamıştır.

¹⁷⁸ Doğru ve Nalbant, 2. Cilt, s. 603.

¹⁷⁹ Aybay, *İnsan Hakları Hukuku*, s. 115-116.

¹⁸⁰ Aybay, *İnsan Hakları Hukuku*, s. 123-124.

¹⁸¹ Gölcüklü ve Gözübüyük, s. 18.

Sözleşme'nin 2. maddesinde ayrımcılık her ne sebeple olursa olsun yasaklanırken, 3. maddede tüm kişisel ve siyasi hakların kullanılmasında cinsiyet eşitliğinin gözetilmesinin üzerinde durulmuştur. Söz konusu maddeye göre:¹⁸² *“Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, bu Sözleşme'de yer alan bütün medeni ve siyasal haklardan erkeklerle kadınların eşit yararlanmasını güvence altına almakla yükümlüdürler.”*

Ailenin korunması 23. maddede düzenlenmiş, eşlerin evlilik süresince ve boşanmada eşit haklara ve yükümlülüklerle sahip olduğu ifade edilmiştir: *“Evlenebilecek yaşta bulunan erkeklerle kadınlara, evlenme ve bir aile kurma hakkı tanınacaktır. (...) Evlenmek niyetinde olan eşlerin tam ve özgür rızası olmaksızın hiçbir evlilik bağı kurulamaz.”* Ayrıca; *“Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, eşlerin evlenirken, evlilik süresince ve evliliğin sona ermesinde eşit hak ve sorumluluklara sahip olmalarını sağlamak için gerekli tedbirleri alacaklardır.”* denilerek taraf devletlerin evliliğe dair hak ve yükümlülükler konusunda cinsiyet eşitliği gözetilmesi için sorumlulukları vurgulanmıştır. Benzer şekilde BM İnsan Hakları Komitesi de kadınların özgür iradeleriyle evlenme ve boşanma kararını vermelerinin sağlanması için taraf devletlerin sorumluluğunun altını çizmiştir. Komite, tecavüz mağduru olan kadının dışlandığı toplumlarda, kadın tecavüz edenle evlendiği takdirde suçlunun ceza sorumluluğunun ortadan kalkması veya azalması, mağdurun yaşı evlenmek için küçükse tecavüz edenle evlenebilmesi için yaşının büyütülmesi gibi olayların evlenme özgürlüğünü kesin olarak ortadan kaldırdığını vurgulamıştır.¹⁸³

Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Sözleşme'nin denetim organı olarak kurulan BM İnsan Hakları Komitesi, Sözleşme'de tanınan hak ve yükümlülüklerin gerçekleştirilmesi hususunda taraf devletlerin kendisine sunduğu raporları incelemek ve sonuç gözlemlerini açıklamakla yükümlüdür. Ayrıca, taraf devletler arasındaki uyuşmazlıklarda dostane çözüm yolları üretmek de Komite'nin görevleri arasındadır.¹⁸⁴

¹⁸² Sözleşmenin tam metni için bkz. <http://www.tbmm.gov.tr/komisyons/insanhaklari/pdf01/53-73.pdf>, (Erişim Tarihi: Şubat 2015).

¹⁸³ Gökçeçişek Ayata, Sevinç E. Dilek ve Bertil E. Oder (Der.), *Kadın Hakları Uluslararası Hukuk ve Uygulama*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2010, s. 153.

¹⁸⁴ Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Sözleşme, 40 ve 41. maddeler.

BM İnsan Hakları Komitesi, Sözleşme'nin uygulanmasını takip etme ve taraf devletlerin rapor sunma yükümlülüğüne yardımcı olmak amacıyla Sözleşme'de yer alan hakların içeriğine dair genel yorumlar yayımlamaktadır.¹⁸⁵

BM İnsan Hakları Komitesi'nin 4 No'lu Genel Yorumu'nda cinsiyet eşitliği özellikle vurgulanmış, tarafların sadece yeni düzenlemeler kabul etmelerinin değil, aynı zamanda kadınların rolleriyle ilgili alınacak tedbirlerle ilgili daha fazla bilgi vermelerinin beklendiği ifade edilmiştir. Sözleşme'de yer almayan konuları düzenleyen, ancak Sözleşme ile tanınan hakları ters yönde etkileyecek yasal veya idari düzenlemeler üzerinde ters etki yapabileceği belirtilmiştir. Örneğin; kadın ve erkek vatandaşlar arasında farklılık gözetilen göç kanunlarının, kadının kendi devletinin vatandaşı olmayan bir kişiyle evlenmesi gibi hallerde Sözleşme ile tanınan haklara tamamen ters etki yapacağı belirtilmiştir.¹⁸⁶

BM İnsan Hakları Komitesi'nin 28 No'lu Genel Yorumu'nda; kadınların erkeklerle eşit haklardan yararlanmasını engelleyen temel etmenler; gelenek, tarih, kültür ve dini eğilimler olarak açıklanmıştır. Komite, ayrımcılığın tamamen ortadan kaldırılması için taraf devletlerin sunacakları raporlarda ayrımcılığın hangi sebeple gerçekleştiğine, kadınların haklardan eşit faydalanmalarını engelleyen kültür, gelenek gibi faktörlere ilişkin bilgilere yer verilmesini istemiştir.¹⁸⁷

Komite'nin ayrımcılık yasağına ilişkin 18 No'lu Genel Yorumu'nda ise taraf devletlerin ayrımcılığı engellemeye yönelik yasal tedbirler almasının yanında, özel ve tüzel kişiler tarafından gerçekleştirilen ayrımcı uygulamalara da yer verilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca, evlilikten doğan hak ve yükümlülükler hususunda eşlerin eşit olduğu, evlenmeyle beraber uyrukluk kazanma, kaybetme, soyadı seçme konularında ayrımcılık yapılamayacağı da belirtilmiştir.¹⁸⁸

¹⁸⁵ Lema Uyar, *Birleşmiş Milletler'de İnsan Hakları Yorumları İnsan Hakları Komitesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi 1981-2006*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 3.

¹⁸⁶ Gökçeçişek Ayata, Sevinç E. Dilek vd. (Der.), s. 143.

¹⁸⁷ Gökçeçişek Ayata, Sevinç E. Dilek vd. (Der.), s. 148.

¹⁸⁸ Uyar, s. 43-47.

BM İnsan Hakları Komitesi, Türkiye'nin 2012 yılında sunduğu rapora ilişkin gözlemlerini 13 Kasım 2012 tarihinde açıklamıştır.¹⁸⁹ Komite, çalışma yaşamındaki cinsiyet eşitsizliğini kaldıran düzenlemeler içeren 4857 sayılı İş Kanunu'nu olumlu karşılamaktadır. 2006 yılında BM Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'ye Ek İhtiyari Protokol I ve II'nin onaylanmış olması da olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmiştir.¹⁹⁰

Raporda Türkiye'nin ayrımcılığa ilişkin mevcut mevzuatının kapsamlı olmaması ve özellikle toplumsal cinsiyet kimliği ve cinsel yönelim temelinde ayrımcılığı yasaklayan maddeye¹⁹¹ atıf bulunmamasının kaygıyla karşılandığı belirtilmiştir.

2012 yılında yürürlüğe giren 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Yönelik Şiddetin Engellenmesine İlişkin Kanun'un kabulüne dair olumlu görüş bildirilmiş, ancak kanunun uygulanması için gerekli mali ve beşeri kaynakların sağlanmamış olması eleştirilmiştir. Ayrıca, “namus cinayetleri” adı altında işlenen cinayetlerin sayısının her geçen gün artmasına dikkat çekilerek, bu suçların ağır cezayı gerektiren cinayetler olarak sınıflandırılması ve daha etkili biçimde soruşturulmasının beklendiği ifade edilmiştir.

Türkiye, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Sözleşme'ye taraf olarak Sözleşme'de tanınan hak ve yükümlülüklerin iç hukukta uygulanmasını kabul etmiş olmaktadır. Taraf devletlerin yükümlülüğü *erga omnes*¹⁹² yükümlülüklerdir; dolayısıyla her bir taraf devletin diğer devletlere karşı da sorumluluğu vardır. Tüm taraf devletlerde olduğu gibi, Türkiye'nin de Sözleşme'de yer alan hakları ihlal etmesi, diğer devletleri de ilgilendirmektedir.¹⁹³ Bu bağlamda, İnsan Hakları Komitesi'nin Genel Yorumları'nın ve Türkiye'ye dair gözlemlerinin iç hukukta dikkate alınarak, gerekli tedbirlerin alınması gerekmektedir.

¹⁸⁹ BM İnsan Hakları Komitesi'nin 2015 yılı başlangıç raporuna ilişkin sonuç gözlemleri için bkz. <http://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/CCPR:C:TUR:CO:1.pdf> (Erişim Tarihi: Şubat 2015).

¹⁹⁰ Türkiye'nin başlangıç raporuna ilişkin olarak BM İnsan Hakları Komitesi'nin sonuç gözlemleri için bkz. <http://www.insanhaklari.info/dokumantasyon/items/show/394>, (Erişim Tarihi: Şubat 2015).

¹⁹¹ Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme m. 2/1.

¹⁹² *Erga omnes* kavramı, toplum yararına olan değerlerin korunması amacıyla, uluslararası hukukta bir veya birkaç devlete değil, bütün uluslararası topluluğa karşı olan yükümlülükleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Kemal **Başlar**, “Uluslararası Hukukta “Erga Omnes” Kavramı”, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni* 2002, Cilt 22, Sayı 2, s. 81.

¹⁹³ Uyar, s. 117.

1.6.4. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme

Kadınların çalışma yaşamında ve sosyal yaşamlarında toplumsal statülerini güçlendiren, kadın erkek eşitliğini yerleştirmeye yönelik düzenlemeler içeren bir diğer temel belge, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'dir. Sözleşme; BM Genel Kurulu'na 1966 yılında imzaya açılmış, 3 Ocak 1976 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye Sözleşme'yi 15 Ağustos 2000 tarihinde yılında imzalamış, 2003 yılında Bakanlar Kurulu kararı ile onaylamıştır.¹⁹⁴

Sözleşme'nin "Genel Hükümler" kısmında taraf devletlerin ırk, renk, dil, din, etnik köken, cinsiyet veya başka bir sebeple ayrımcılık yapılmadan herkesin Sözleşme ile tanınan ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan eşit biçimde yararlanmasından sorumlu olduğu vurgulanmıştır.¹⁹⁵

Sözleşme'nin 3. maddesinde; taraf devletlerin ekonomik, sosyal ve kültürel hakların kullanımında cinsiyet eşitliğini sağlamakla yükümlü olduğu düzenlenmiştir. İlgili düzenlemeye göre:¹⁹⁶ *"Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, bu Sözleşmede yer alan bütün ekonomik, sosyal ve kültürel hakların kullanılmasında erkeklere ve kadınlara eşit haklar sağlamayı taahhüt ederler."*

10. madde ile ailenin kuruluşunda ve devam ettiği süre boyunca kadının ve erkeğin rızalarıyla karar vermesi, kadınların hamilelik ve annelik dönemlerinde sosyal güvenlik ve ücretli izin imkanlarından yararlanması güvence altına alınmıştır: *"Toplunun doğal ve temel bir birimi olan aileye, özellikle kuruluşu sırasında ve bakmakla yükümlü oldukları çocukların bakım ve eğitim sorumluluğu devam ettiği dönemde, mümkün olan en geniş ölçüde koruma ve yardım sağlanır. Evlilik, evlenmeye niyetlenen çiftlerin serbest rızaları ile meydana gelir."*

¹⁹⁴ Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı için bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c016/tbmm22016089ss0148.pdf> (Erişim Tarihi: Mart 2017).

¹⁹⁵ Ülku Halatçı **Ulusoy**, "Sosyal Hakların Korunmasında Birleşmiş Milletler'in Rolü", *Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu*, Kocaeli 2011, s. 249.

¹⁹⁶ Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin tam metni için bkz. http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/metin134.pdf, (Erişim Tarihi: Şubat 2015).

13. madde, herkesin eğitim hakkından eşit yararlanmasını, zorunlu ve parasız temel eğitimi güvence altına almıştır. Sözleşme'nin denetim organı BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin 13 No'lu Genel Yorumunda; eğitim hakkının insan haklarının bir parçası olmasından dolayı, ayrımcılık gözetmeden herkese eşit olarak tanınması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrımcılık yasağı taraf devletlerin yetkisi altındaki yerlerde yaşayan yabancılar da dahil olmak üzere, medeni durumlarına bakılmaksızın okul çağına gelmiş her bireyi kapsamaktadır.¹⁹⁷

Sözleşme'nin denetim organı, Ekonomik ve Sosyal Konsey'in kuracağı Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi olarak düzenlenmiştir. Komite, bağımsız bir organ olarak, Sözleşme'de yer alan hakların uygulanmasını denetlemekle görevlidir.¹⁹⁸ Komite denetim görevini yerine getirirken, BM İnsan Hakları Komitesi'ne benzer biçimde, taraf devletlerden Sözleşme'nin uygulanmasına dair raporlar istemekte, Sözleşme'de yer alan haklara dair Genel Yorum'lar yayımlamaktadır. Komite'nin 16 No'lu Genel Yorumu'nda kadınlara karşı ayrımcılık şöyle tanımlanmıştır:¹⁹⁹

“Kadınlara karşı ayrımcılık, medeni durumlarına bakılmaksızın ve kadın ile erkek eşitliğine dayalı olarak politik, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni veya diğer sahalardaki insan hakları ve temel özgürlüklerinin tanınmasını, kullanılmasını ve bunlardan yararlanılmasını engelleyen veya ortadan kaldıran veya bunu amaçlayan ve cinsiyete ağırlı olarak yapılan herhangi bir ayırım, mahrumiyet veya kısıtlama anlamına gelmektedir.”

Ayrımcılık, doğrudan veya dolaylı olmak üzere iki biçimde gerçekleşebilmektedir:²⁰⁰

Doğrudan ayrımcılık; gösterilen muameledeki farklılığın açıkça sadece cinsiyete ve erkek veya kadınların özelliklerine dayalı nedenlere dayanmayan hallerde meydana gelirken, *dolaylı ayrımcılık;* bir kanun, düzenleme veya bir politikanın görünürde ayrımcı olmamasına karşın uygulanmasının ayrımcı etki yarattığı hallerde ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, Sözleşme'ye göre yasaların ve kamu politikalarının

¹⁹⁷ Gökçeçişek Ayata, Sevinç E. Dilek vd. (Der.), s. 434.

¹⁹⁸ Ulusoy, s. 251.

¹⁹⁹ Gökçeçişek Ayata, Sevinç E. Dilek vd. (Der.), s. 159.

²⁰⁰ Gökçeçişek Ayata, Sevinç E. Dilek vd. (Der.), s. 160.

uygulanmasında toplumsal cinsiyet eşitliğini gözetmek taraf devletlerin yükümlülüğüdür.

Türkiye'nin 2010 yılında Komite'ye sunduğu raporda; sosyal haklar ile ilgili gelişmeler açıklanmıştır. Raporda, çalışma yaşamındaki kadınların üst kadrolarda oldukça az oranda yer almasına değinilmesi dikkat çekmektedir. Ayrıca, Komite Anayasa'nın eşitlik ilkesini düzenleyen 10. maddesinde yapılan değişikliği²⁰¹ olumlu karşıladığını beyan etmiştir.²⁰²

1.6.5. Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW)

Kadınların sadece kadın oldukları için karşı karşıya kaldıkları şiddetin ve ayrımcılığın önlenmesi amacıyla BM'nin 1981 yılında yürürlüğe koyduğu Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW), ülkemizce 1985 yılında imzalanmış, 19 Ocak 1986 tarihinde onaylanmıştır.

CEDAW, kadın haklarının evrenselliğinden hareket ederek, ayrımcılık anlamına gelebilecek tüm uygulamaların koşulsuz olarak ve dünyanın her yerinde önlenmesini, kaldırılması ve cezalandırılmasını öngörmektedir. Aynı şekilde, taraf devletlerin de kadınların insan haklarını zedeleyecek her türlü durumun yok edilmesi anlamında yükümlülük altına girmesini sağlamaktadır.²⁰³

Sözleşme'nin 1. maddesine göre; kadınlara karşı ayırım ifadesi, kadınların medeni durumlarına bakılmaksızın, kadın erkek eşitliğine dayalı olarak politik, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni hak ve özgürlüklerin tanınmasını, bunlardan yararlanılmasını engelleyen veya bunu amaçlayan ve cinsiyete bağlı olarak yapılan herhangi bir ayırım, mahrumiyet veya kısıtlama anlamına gelmektedir.²⁰⁴

²⁰¹ Anayasa'nın kanun önünde eşitlik ilkesinin düzenleyen 10. maddesinde 2004 yılında yapılan değişiklikle "Herkes, dil, din, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetmeksizin kanun önünde eşittir." maddesine (Ek 7/5/2004-5170/1 md.) "Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür." ibaresi eklenmiştir.

²⁰² Ulusoy, s. 261.

²⁰³ Feride **Acar**, "Türkiye'de Kadınların İnsan Hakları: Uluslararası Standartlar, Hukuk ve Toplum", içinde: *Kadın Hakları Uluslararası Hukuk ve Uygulama*, (Der: G. Ayata, S. Eryılmaz ve B. E. Oder), İstanbul 2010, s. 15-17.

²⁰⁴ Sözleşme'nin tam metni için bkz. <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/cedaw.pdf>, (Erişim Tarihi: Şubat, 2015).

Sözleşme'nin 2. maddesine göre taraf devletler:

- *“Kadın-erkek eşitliğini henüz anayasalarına veya ilgili mevzuatlarına içselleştirmemişler ise, bu prensibi yasalara uygun hale getirmek,*
- *Kadınlara karşı her türlü ayrımcılığı yasaklayan gerekli mevzuatları çıkarmak ve tedbirleri almak,*
- *Kadınların haklarını erkeklerle eşit biçimde kullanabilmeleri için hukuki mekanizmalar geliştirmek,*
- *Kadınlara karşı ayrımcılık niteliğindeki her türlü uygulamalardan kamu kurum ve kuruluşlarının kaçınmasını sağlamak,*
- *Kadınlara karşı ayrımcılık oluşturan her türlü ulusal ceza hükümlerini kaldırmak üzere taahhütte bulunurlar.”*

Sözleşme'nin devamında kadınların tam olarak gelişmelerini ve eşit haklara sahip olmalarını sağlamak üzere siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik alanda her türlü tedbirin alınması öngörülmüştür: *“Taraf Devletler kadının tam gelişmesini ve ilerlemesini sağlamak için, özellikle politik, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlar başta olmak üzere bütün alanlarda, erkeklerle eşit olarak insan hakları ve temel özgürlüklerinden yararlanmalarını ve bu hakları kullanmalarını garanti etmek amacıyla yasal düzenleme dahil bütün uygun önlemleri alacaklardır.”*

Sözleşme'de, kadın erkek eşitsizliğine neden olan toplumsal cinsiyet rollerine değinilerek, taraf devletlerin bu eşitsizliği gidermeye yönelik adımlar atmakla yükümlü olduğu belirtilmiştir. 5. maddeye göre taraf devletler, her iki cinsten birinin diğerinden üstün veya aşağı olduğu, cinsiyetlere dair kalıp roller olduğu şeklindeki yerleşmiş kabuller ve önyargıların kaldırılması için erkek ve kadınların davranış tarzlarını değiştirecek adımların atılmasını ve çocuk yetiştirme konusunda her iki cinsin ortak sorumluluğunun kabul edilmesini sağlamakla yükümlüdür.

Sözleşme'nin 4. maddesi “koruyucu önlemler” kapsamında kadınlara pozitif ayrımcılık uygulanmasının eşitsizlik veya ayrımcılık anlamına gelmeyeceği ifade edilmiştir: *“Kadın ve erkek eşitliğini fiilen sağlamak için Taraf Devletlerce alınacak geçici ve özel*

önlemler, işbu Sözleşmede belirtilen türden bir ayırım olarak düşünülemeyecek ve hiçbir şekilde eşitsizlik veya farklı standartların korunması sonucunu doğurmayacaktır. (...) Anneliğin korunması amacıyla işbu Sözleşmede belirtilenler dahil, Taraf Devletlerce alınacak özel önlemler, ayrımcı olarak nitelendirilmeyecektir.” Söz konusu düzenleme ile hukuki eşitliğin yanında “eylemli eşitliğin” de şart koşulduğu görülmektedir. Eylemli eşitlik; sadece fırsat eşitliğini değil, aynı zamanda sonuç bakımından da eşitliği gerektirmektedir. Bu bağlamda, kadınların sadece hukuki olarak değil, eylemli eşitliğin gerçekleşmesi için gerekli tedbirleri almak taraf devletlerin sorumluluğundadır.²⁰⁵

Kadınların siyasi hakları Sözleşme’nin ikinci bölümünde güvence altına alınmıştır. Buna göre; taraf devletler oy verme, siyasi yaşama katılma ve seçilme hakkının erkeklerle eşit biçimde kullanılmasını güvence altına alır. Kadınların hiçbir ayrımcılığa maruz kalmadan, hükümetlerini uluslararası düzeyde temsil etmeleri ve uluslararası örgütlerin çalışmalarına katılmaları hususu da Sözleşme’nin 8. maddesi ile düzenlenmiştir.

10. maddede, kadınların erkeklerle eşit eğitim alma hakkına değinilmiştir. Erkeklerin ve kadınların toplumsal rollerine dair kalıplaşmış önyargıların tasfiye edilmesi için karma eğitimin teşvik edilmesi, ders kitapları ve öğrenim metodlarının toplumsal cinsiyet eşitliğini vurgulayacak şekilde düzenlenmesi, eğitim-öğretim hayatını tamamlamayan kadınlar için eğitim programları düzenlenmesi de öngörülmüştür.

11. maddede, çalışma yaşamında kadınların karşı karşıya kaldığı ayrımcılığın ortadan kaldırılması hususunda taraf devletlerin yükümlülükleri sıralanmıştır:

- *“Her insanın vazgeçilmez bir hakkı olarak çalışma hakkı,*
- *Aynı istihdam olanaklarından yararlanma hakkı,*
- *Mesleğini serbestçe seçme, meslekte yükselme, iş güvenliğine sahip olma, mesleki eğitim alma hakkı,*
- *Eşit ücret ve eşit değerde yapılan işe karşı eşit muamele görme hakkı,*
- *Sosyal güvenlik ve ücretli izin hakkı,*

²⁰⁵ Bertil Emrah Öder, “Kadınların İnsan Haklarının Uluslararası Düzeyde Korunması”, içinde: *Kadın Hakları Uluslararası Hukuk ve Uygulama* (Der. Gökçeçişek Ayata, Sevinç Eryılmaz Dilek, Bertil Emrah Öder), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2010, s. 25. Ayrıca Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi’nin 25 No’lu Genel Tavsiyesi için bkz. [http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/recommendations/General%20recommendation%2025%20\(English\).pdf](http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/recommendations/General%20recommendation%2025%20(English).pdf) (Erişim Tarihi: Şubat 2015).

- *Sağlığın korunması ve doğurganlığın korunması da dahil olmak üzere çalışma şartlarında güvenlik hakkını tanıdığını ifade eder.”*

Ayrıca Sözleşme’ye taraf olan devletlerin, evlilik veya annelik sebebiyle çalışma yaşamında kadına yapılan ayrımcılığı ortadan kaldırmak için, medeni durum veya annelik sebebiyle işten çıkarılmayı yasaklayan yasaları uygulaması, annelik izni ve çocuk bakımını kolaylaştıracak sosyal hizmetlerin sağlanması gibi gerekli tedbirleri alması gerekir. Bunun yanında kırsal alanda ve kayıt dışı sektörde çalışan kadınlar da Sözleşme ile koruma altına alınmıştır.²⁰⁶

Sözleşme’nin bir diğer önemli düzenlemesi, kanun önünde eşitlik ilkesini güvence altına alan 15. maddedir. Buna göre; taraf devletler hukuki meselelerde kadınların erkeklerle aynı hukuki ehliyeteye sahip olmalarını ve bu ehliyetlerini aynı imkanlarla kullanmalarını kabul eder. Özellikle malların idaresi konusunda kadınlara eşit haklar tanınmıştır. Türkiye, Sözleşme’nin ilgili maddesine, 743 Sayılı Türk Medeni Kanunu’nun (TMK) kadının çalışmasının ve meslek seçiminin erkeğin rızasına bağlı olduğuna hükmeden 159. maddesine²⁰⁷ aykırı olduğu gerekçesiyle, çekince koymuştur. AYM’nin 1990 yılında söz konusu yasa hükmünü iptal etmesine rağmen çekince 1999 yılına kadar kaldırılmamıştır.²⁰⁸

Türkiye’nin Sözleşme’ye koyduğu bir diğer çekince, 15/2. maddeye ilişkindir. Buna göre; taraf devletler kadına ve erkeğe ikametgah seçme ve nakletmede eşit hak tanırırlar. Sözleşme’nin bu maddesine, 743 Sayılı TMK *“Koca birliğin reisi dir. Evin intibai ona aittir”* ve *“Evli kadının ikametgahı, kocanın ikametgahıdır.”* hükümlerine aykırı

²⁰⁶ Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Kaldırılması Sözleşmesi (CEDAW) 11 ve 14. maddeler.

²⁰⁷ 743 Sayılı Türk Medeni Kanunu (TMK) m. 159 hükmüne göre; “Karı koca mallarını idare etmek için hangi usulü kabul etmiş olursa olsun karı, kocanın sarahaten veya zımnen müsaadesi ile bir iş veya sanat ile iştiğal edebilir. Kocanın izninden imtinai halinde, karı, kendisinin bir iş veya bir sanat ile iştiğal etmesi birliğin veya bütün ailenin menfaati icabı olduğunu ispat ederse bu izin, hakim tarafından verilebilir. Koca, karısını bir iş veya sanat ile iştiğalden menettiği takdirde keyfiyet katibi adil marifetiyle ilan edilmedikçe hüsnü niyet sahibi üçüncü şahıslara karşı hüküm ifade etmez.”

²⁰⁸ Aysun Sayın, “Avrupa Birliği’nde Çalışma Yaşamında Kadın Erkek Eşitliği: Türkiye Açısından Bir İnceleme”, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2007 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 117.

olduğu gerekçesiyle çekince konulmuştur. 20 Eylül 1999 tarihinde Türkiye, aile hukukuna ilişkin ilgili madde üzerindeki çekinceyi kaldırmıştır.²⁰⁹

Sözleşme'nin 5. bölümünde Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesi Komitesi'nden söz edilmiştir. Taraf devletler, Sözleşme'nin öngördüğü yasal, yargısal, idari ve diğer tedbirleri ve kaydedilen gelişme raporlarını Komite'ye sunarlar. Komite'nin Türkiye'nin sunduğu dönemsel raporlara ilişkin gözlemlerinde, Türkiye'nin Sözleşme'ye koyduğu çekinceleri 1999 yılında kaldırmasının ve 2002 yılında yürürlüğe giren 4721 Sayılı TMK'da kadın erkek eşitliğini sağlamaya yönelik düzenlemeler yapılmasının önemli bir gelişme olduğunu belirtilmiştir.²¹⁰

Anayasa'nın 10. maddesinde yapılan değişiklik; kadın erkek eşitliğini tesis etmesi bakımından Komite tarafından olumlu karşılanmıştır. Ayrıca, 1997 yılından bu yana, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması, kadının evlilik içindeki konumunun güçlendirilmesi ve aile içi şiddetle mücadele edilmesi konusunda, yasal mevzuatta yapılan değişiklikler takdir edilmiştir. Kız çocuklarının eğitimi konusunda Komite, temel eğitim-öğretim süresini beş yıldan sekiz yıla çıkaran düzenlemeye olumlu görüş bildirmiştir.²¹¹

Komite, bir sonraki dönem raporunda, ulusal mevzuatta kadınlara yönelik ayrımcılığa ilişkin Sözleşme'de uygun görülen şekilde bir tanımın açıkça yapılmamasını endişeyle karşılandığını belirtmiştir. Kadınlara yönelik ayrımcılığın kavram olarak anlaşılması için, özellikle hakim, savcı ve avukatlar arasında bilinçlendirici kampanyalar düzenlenmesini önermiştir. Ayrıca, Ceza Kanunu'nda "namus cinayeti" ifadesi yerine "töre cinayeti" ifadesinin kullanılmasına, kadına yönelik şiddetin gerektiği gibi soruşturulmamasına ve bu suçlar için öngörülen cezaların caydırıcı olmamasına dikkat çekmiştir. Töre veya namus cinayetlerinin "adam öldürme" suçu olarak nitelendirilmesi, 15-18 yaş aralığındaki kız çocuklarının "rıızalarıyla" gerçekleştirdikleri cinsel ilişkilerin cezalandırılmasına ilişkin düzenlemelerin ataerkil yaklaşımlardan bağımsız olması

²⁰⁹ Sayın, s. 118.

²¹⁰ Gökçeçişek Ayata, Sevinç E. Dilek vd. (Der.), s. 124.

²¹¹ Gökçeçişek Ayata, Sevinç E. Dilek vd. (Der.), s. 125.

Komite'nin Türkiye'den beklentileri arasındadır. Komite'nin kaygıyla karşıladığı bir diğer husus, kadının rızası olmadan bekaretin tespiti için muayene yapılmasıdır.²¹²

Aile içi şiddet konusunda, şiddet mağduru kadınların onları koruyan yasalardan habersiz olmalarına dikkat çekilmektedir. Sığınma evlerinin sayılarının artması da dahil olmak üzere, şiddet mağduru kadınlara sosyal destek verilmesi beklenmektedir.²¹³

Belediyelerde, Meclis'te, kamusal yaşamın tüm alanlarında kadınların temsilini artıracak tedbirlerin alınması, kadınlarda okuma-yazma oranını artıracak çalışmalar yapılması beklenmekte, anadili Türkçe olmayan kadınların ve genç kızların eğitim imkanlarına ulaşma konusunda karşılaştıkları ayrımcı uygulamalar eleştirilmektedir. Komite, kadınların hem kamu sektörü hem de özel sektörde erkeklerden daha az ücret almaları, işgücüne katılımlarının düşük oluşu, ücretsiz ev işçiliği ve güvencesiz çalışma gibi ayrımcılığı derinleştiren uygulamalara maruz kalmasından kaygı duyduğunu ifade etmiş, kadın lehine bir iktisadi planlamanın raporda sunulmasını istemiştir.²¹⁴ Komite, belli başlı evrensel insan hakları belgelerine²¹⁵ uygun şekilde düzenlemeler yapılmasını, kadınların *de jure* ve *de facto*²¹⁶ eşitliğini sağlayacak adımlar atılmasını ve sonuç gözlemlerinin Türkiye çapında yayılmasını talep etmektedir.²¹⁷

1.6.6. İstanbul Sözleşmesi (Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi)

Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi; Türkiye tarafından 2011 yılında imzalanan Sözleşme, aile

²¹² Gökçeçişek Ayata, Sevinç E. Dilek vd. (Der.), s. 126.

²¹³ Gökçeçişek Ayata, Sevinç E. Dilek vd. (Der.), s. 127.

²¹⁴ Gökçeçişek Ayata, Sevinç E. Dilek vd. (Der.), s. 129.

²¹⁵ Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi, Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi, Her Türlü Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Sözleşme, İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı ve Onur Kırıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme ve Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme.

²¹⁶ *de jure*; "hukuki olan", "kanuna göre" anlamlarına gelir. *de facto* ise; hukuki olmayan, "fiili durum"ları anlatmak için kullanılır.

²¹⁷ Gökçeçişek Ayata, Sevinç E. Dilek vd. (Der.), s. 131.

içi şiddetle doğrudan ilgilenen ilk uluslararası sözleşmedir.²¹⁸ Sözleşme İstanbul'da imzalanması nedeniyle İstanbul Sözleşmesi adıyla bilinir.

İstanbul Sözleşmesi, kadına yönelik şiddetin insan hakları ihlali olduğunu açıkça vurgulayan ve bu konuda bağımsız bir denetim mekanizması kurulmasını öngören ilk sözleşmedir. Medeni haline bakılmaksızın, tüm kadınların şiddetten korunmasını, cinsel yönelim de dahil olmak üzere kadınların hiçbir ayrımcılığa maruz kalmamasını öngörmektedir.²¹⁹ Sözleşme'nin yukarıda anılan diğer uluslararası sözleşmelerden ayırıcı bir özelliği de, biyolojik veya hukuki bağ olup olmadığına bakılmaksızın, kadınların şiddetin tüm biçimlerinden korunmasına yönelik düzenlemeler içermesidir. Bu durumda eski eş veya mevcut eş, evlilik dışı partner, aile bireyleri, akrabalar veya diğer kişiler tarafından uygulanacak her türlü şiddete karşı kadınlar koruma altına alınmaktadır.²²⁰

Sözleşme'nin kadına karşı şiddet kavramı tanımlayan 3. maddesine göre; kadına karşı şiddet ile kastedilen, kamusal veya özel yaşamda, zorlama veya rastgele bir biçimde özgürlüğün kısıtlanması da dahil olmak üzere, kadınlara fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik zarar ve acı verilmesi sonucunu doğuran tüm eylemlerdir. Burada “kadın” ifadesi, 18 yaşından küçük kız çocuklarını da kapsamaktadır.²²¹

Sözleşme'ye taraf devletler, ulusal mevzuatlarına kadın erkek eşitliğini yerleştirmek, kadına karşı ayrımcılığı tümüyle yasaklamak (m. 2), kadına şiddet eylemlerinin önlenmesi, soruşturulması ve cezalandırılması konusunda özellikle dikkat göstermek (m. 5), şiddetin tüm biçimlerinin önlenmesi için kamu politikaları uygulamak ve gerekli yasal tedbirleri almakla yükümlüdürler (m. 7/1). “Genel Yükümlülükler” kısmında, taraf devletlerin, kültür, gelenek, töre, namus gibi kavramların şiddete gerekçe olarak kesinlikle kullanılmamasını temin edecekleri vurgulanmaktadır. (m. 12). Bunun yanında, şiddet mağdurlarına danışmanlık hizmetleri, finansal yardım, konut tedariki ve

²¹⁸ Deniz Kaynak (Ed.), “Haklarımız Var!”, Kadının İnsan Hakları-Yeni Çözümler Derneği, Aralık 2013, İstanbul.

²¹⁹ Nazan **Moroğlu**, “Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesi 6284 Sayılı Yasa ve İstanbul Sözleşmesi”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı 99, 2012, s. 366.

²²⁰ Kadriye **Bakırcı**, “İstanbul Sözleşmesi”, *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı 4, 2015, s. 134.

²²¹ İstanbul Sözleşmesi tam metni için bkz. <http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/convention-violence/convention/Convention%202010%20Turkish.pdf>, (Erişim Tarihi: Şubat 2015).

psikolojik destek gibi her türlü desteğin verilmesi de Sözleşme ile güvence altına alınmaktadır. (m. 20/1).

Sözleşme'ye göre toplumsal cinsiyet: *“Kadınlar ve erkekler için toplum tarafından uygun görülen ve sosyal olarak inşa edilen roller, davranışlar, eylemler ve nitelikler anlamına gelir.”* (m. 3/c) Bu bağlamda İstanbul Sözleşmesi, toplumsal cinsiyeti tanımlayan ilk uluslararası belgedir.²²²

Sözleşme'ye göre; toplumsal cinsiyete dayalı şiddet tehlikesi durumunda, kadınlara mülteci statüsü verilmesi mümkündür. Eğer şiddet tehlikesi söz konusu ise, uluslararası korunmayı da kapsayacak şekilde toplumsal cinsiyete duyarlı sığınma usulleri uygulanır (m. 60).

İstanbul Sözleşmesi'nin getirdiği bir diğer önemli düzenleme Sözleşme'nin taraf devletlerce nasıl uygulandığını denetleyecek bir izleme grubu oluşturmastır. GREVIO adıyla anılan bu grup, tarafların aday gösterdiği kişiler arasından dört yıllığına seçilen on ile on beş üyeden oluşmaktadır. GREVIO, tarafların taahhüt ettiği hususlarda gerekli politikaları izleyerek Taraflar Komitesi'ne sunacağı bir raporla gözlemlerini ifade eder. Ancak, GREVIO sadece izleme mekanizması olarak kurulmuş, Sözleşme kapsamında bireysel başvuru mekanizması oluşturulmamıştır. İstanbul Sözleşmesi, doğrudan kadına yönelik şiddet ve aile içi şiddete odaklanan düzenlemeleriyle, kadın haklarının uluslararası düzeyde korunmasına katkı yapmıştır. Özellikle LGBTİ bireyleri kapsamı, kadın sünneti, “namus cinayetleri” gibi önemli meselelere ayrıca değinmesi dikkat çekmektedir. Sözleşme'de denetim mekanizması olarak öngörülen GREVIO'nun ilerideki yıllarda bir başvuru merkezi gibi çalışacağı da düşünülmektedir.²²³

Türkiye, uluslararası sözleşmelere taraf olarak temel hak ve özgürlüklerin teminat altına alınması konusunda pozitif yükümlülük üstlenmiştir. Yukarıda anılan uluslararası sözleşmeler ile kadınların kişisel, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel haklarını güçlendirecek pek çok düzenleme iç hukukumuzda yerini almıştır. Bu noktada, uluslararası sözleşmelerin iç hukuka etkisine değinmek gerekmektedir. Literatürde uluslararası antlaşmaların hukuk düzenindeki yerine dair iki görüşten söz

²²² Bakırcı, “İstanbul Sözleşmesi”, s. 135.

²²³ Bakırcı, “İstanbul Sözleşmesi”, s. 126.

edilmektedir.²²⁴ *Tekçi görüşe* göre; uluslararası hukuk ile ulusal hukuk birbirinden bağımsız değil, tek bir hukuk düzeni içinde yer alır. Uluslararası veya ulusal hukuk kuralının hangisinin geçerli olacağı ulusal hukuk içinde antlaşmaların aldığı yere göre değişir. Genel eğilim uluslararası antlaşmaları üstün kabul etme yönündedir.

İkinci görüş ise, uluslararası ve ulusal hukukun birbirinden ayrı hukuk düzeninde olduğunu kabul etmektedir. Bir kuralın diğer hukuk düzeninde geçerli olması için o kurala açıkça atıfta bulunulmalıdır.

Tekçi görüşü benimseyen Türk hukuk sisteminde uluslararası sözleşmelerin yeri ile ilgili 1961 ve 1982 Anayasalarında iki kural konulmuştur.²²⁵ Uluslararası sözleşmeler yasa gücündedir ve uluslararası sözleşmelerin Anayasa'ya aykırılığı ileri sürülemez. Anayasa'nın 90. madde hükmüne göre; *“Usulüne göre yürürlüğe konulmuş uluslararası antlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz.”* Maddeye 2004 yılında *“Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası antlaşma hükümleri esas alınır.”* hükmü eklenmiştir.

Uluslararası sözleşmelerin yasa hükmünde olması ve AYM denetiminin dışında bırakılması olması da tartışma konusudur. AYM denetimi yasalar için genellikle açıktır. Uluslararası antlaşmaların yasa hükmünde sayılmasına rağmen bu denetimin dışında kabul edilmesi çelişkili görünmektedir. Bazı yazarlar antlaşmaların, yasa hükmünde oluşu nedeniyle, bazıları da AYM'nin denetimi dışında bırakılması nedeniyle kurallar hiyerarşisinde kanunların üstünde olduğunu kabul etmektedir. Bu görüşe karşı çıkanlar ise, uluslararası sözleşmelerin AYM'nin denetimi dışında bırakılmasının, uluslararası sözleşmelere üstünlük sağlamadığını savunmaktadır.²²⁶ Uluslararası sözleşmeler, Türk hukuk düzeninde yasa değerindedir; birinin diğerine üstünlüğü yoktur. Uluslararası sözleşmeler hakkında Anayasa'ya aykırılık iddiasıyla AYM'ye başvurulamaması, sözleşmelerin kanunlara üstünlüğünü belirtmek için değil, Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararıyla, Devlet'in uluslararası sorumluluğunun ortaya çıkmasını engellemek için

²²⁴ Gölcüklü ve Gözübüyük, s. 19.

²²⁵ Gölcüklü ve Gözübüyük, s. 19.

²²⁶ Rona **Aybay**, “Uluslararası Antlaşmaların Türk Hukukundaki Yeri”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı 70, 2007 s. 197-198.

düzenlenmiştir.²²⁷ Benzer biçimde Aybay’a göre,²²⁸ 90. maddeye eklenen hükümde geçen “esas alınma” ifadesi ile uluslararası sözleşmelerin kanunların üstünde kabul edilmesi kast edilmemekte, bu konu uygulamada mahkemelerin yorumuna bırakılmış durumdadır.

Türk hukuk sisteminde uluslararası sözleşmelerin bağlayıcılığı konusunda farklı görüşler olmasına rağmen, genel eğilim uluslararası sözleşme hükümlerini hiyerarşik olarak kanunlardan üstte kabul etme yönündedir. Uluslararası sözleşmelerin bağlayıcılığı konusundaki görüş ayrılıkları son bölümde değinileceği gibi, mahkeme içtihatlarında da sorun teşkil etmektedir. Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası sözleşme hükümlerinin kadın hakları konusunda iç hukuktaki düzenlemelere ne ölçüde etki ettiği 3. bölümde tartışılacaktır.

²²⁷ Hasan **Tunç**, “Milletlerarası Sözleşmelerin Türk İç Hukukuna Etkisi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Türkiye İle İlgili Örnek Karar İncelemesi”, s. 180, http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anayargi/tunc.pdf (Erişim Tarihi: Mayıs 2017).

²²⁸ Aybay, “Uluslararası Antlaşmaların...”, s. 208.

İKİNCİ BÖLÜM:

TÜRKİYE’DE KADIN HAKLARININ TARİHSEL GELİŞİMİ

Türkiye’de kadın hareketi Batıda 1960’lı yıllarda gelişen kadın hareketinden farklı olarak, esasen 1990’lı yıllarda güçlenmeye başlamıştır. Sancar;²²⁹ Türkiye’de kadın hareketini “geç dönem kadın hareketlerinden biri” olarak tanımlarken, kadın hareketinin, askeri-otoriter rejimlerden sonra parlamenter sisteme geçiş sürecinde güçlendiğini ifade etmektedir. Türkiye’de kadın haklarının tarihsel gelişiminin inceleneceği bu kısımda, Osmanlı dönemi ve Cumhuriyet’in ilanından sonra kadın haklarına dair gelişmeler kısaca açıklanacak, ardından kişisel, siyasal, sosyal, ekonomik kültürel haklar başlıkları altında ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

2.1. Osmanlı Döneminde Kadın Haklarının Gelişimi

Osmanlı’da 18. yüzyıl sonlarında başlayan modernleşme hareketi, Tanzimat döneminde hız kazanmış, askeri ve bürokratik alan başta olmak üzere, siyasal, toplumsal, hukuki pek çok alanda reformu beraberinde getirmiştir. Kadınların hukuksal, sosyal konumunu iyileştirecek düzenlemeler hayata geçirilmiş, kadın hakları meselesi bu dönemde tartışılmaya başlanmıştır.²³⁰

²²⁹ Serpil Sancar, “Türkiye’de Kadın Hareketinin Politığı”, içinde: *Birkaç Arpa Boyu...21. Yüzyıla Giren Türkiye’de Feminist Çalışmalar Cilt 1* (Der. Serpil Sancar), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s. 78-80.

²³⁰ Ahmet Özkiraz ve M. Nazan Arslanel, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2011, Cilt 3, Sayı 1, s. 2.

Osmanlı toplumunda tek biçimde değil, millet ve sınıf ayrımına göre şekillenen bir cinsiyet düzeni hakimdir. Dolayısıyla, farklı milletten ve sınıftan kadınların toplum içindeki konumları da farklılaşmaktadır. Ancak genel hatlarıyla; kamusal alan erkeğe aitken, özel alan kadına aittir. Askeri, siyasal, ekonomik faaliyetler erkeğin sorumluluğundayken, ev işleri ve çocuk bakımı kadının sorumluluğundadır. Bu cinsiyet düzeni, katı ve kolay değişemeyen nitelikte olduğundan, Osmanlı kadınları hak taleplerini bu düzeni sarsmayacak şekilde dile getirmeye çalışmıştır. Öyle ki, Avrupa’da kadın hareketinin gündemi kimi zaman Osmanlı kadınlarına fazla “ilerici” ve “cesur” gelmiştir.²³¹ II. Meşrutiyet’in yarattığı özgürleşme ortamında bilinçlenen kadınlar, eşitlik taleplerini öncelikle, gazete ve dergiler aracılığıyla, daha sonra dernekler ve konferanslar aracılığıyla, bireysel ve örgütlü biçimde dile getirmiştir.²³² Her kesimden kadının, kimi zaman kimliğini gizleyerek yazdığı yazılar, ilk olarak eğitim hakkı üzerinde yoğunlaşmıştır.²³³

“Bir taraftan mektepler açılmakta ve mevcutlar yoluna girmekte olduğundan bundan sonra kızlar mektepten çıkmış ve okumuş yazmış bulunacakları için artık eski kadınlar gibi öyle hocalarına şeytanlıklarına aldanmayacaklarından bu san’ata suluk eden alem-i ızrardan feragat eylemeleri lazım gelir.”

Entelektüel kadın kimliğinin oluşmasından sonra, I. Dünya Savaşı sonrasında azalan erkek nüfusunun yerine kadınların çalışma yaşamına dahil olması, eğitilmiş kadınların sayısındaki artış, kadınların kamusal alana çıkmasını sağlayan önemli gelişmelerdir.²³⁴ Ancak bu dönemde de kadın ikincil konumda kalmaya devam etmiştir. Tanzimat dönemine dek, kadınlara uygulanan kılık kıyafete ve kamusal alandaki davranışlarına dair yasaklar, Tanzimat sonrasında da devam etmiştir. Örneğin; Mecelle’de kadına ait mekanlar olarak belirtilen mutfak, avlu vb. yerlerin dışarıdan görünmesi, “zarar-ı fahiş” sayılmıştır.²³⁵

²³¹ Nicole A. N. M. Van Os, “Osmanlı Müslümanlarında Feminizm”, içinde: *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi* (Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil), İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2002, s. 339.

²³² Terakki Gazetesi (1868), Terakki-i Muhadderât (1869), Ayine (1875), Aile (1880), İnsaniyet (1883), Hanımlar (1883), Şükûfezar (1886), Mürüvvet (1887), Hanımlara Mahsus Gazete (1895) bu gazete ve dergilerden bazılarıdır. Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s. 59.

²³³ Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s. 24.

²³⁴ Berktaş, “Kadının İnsan Hakları...”, s. 15.

²³⁵ Berktaş, “Kadının İnsan Hakları...”, s. 11.

Tanzimat döneminde hukuk alanında gerçekleştirilen reformlar, kadının toplumsal konumunu bir ölçüde iyileştirmiştir.²³⁶ Ancak, modernleşme, kadın aleyhine eşitsizliğe kalıcı çözüm getirememiştir.²³⁷ Kadının eş ve anne olarak algılanmasının yanında, mekanların cinsiyete göre ayrışması ile ataerkil değerler pekiştirilmiştir. Berktaş'a göre;²³⁸ hakim olan ataerkillik, Osmanlı dönemiyle Cumhuriyet dönemi arasında süreklilik arz etmiştir. Osmanlı'da ataerkillik kaynağını İslamiyet'ten alırken, Cumhuriyet döneminde Batı'dan almıştır.

Sonuç olarak Osmanlı'da kadının konumu, modernleşme sürecinde gerçekleştirilen reformlar ile kısmen iyileşmiştir. Bu dönemde kamusal alanda görünür olmayan kadınlar, gazete ve dergiler aracılığıyla hak taleplerini dile getirerek, entelektüel bir kadın sınıfının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Avrupa'daki kadın hareketi ile ortak motivasyonlardan hareket etmemesine rağmen, bu dönemde, Cumhuriyet dönemiyle başlayan kadın hareketine miras olacak şekilde güçlü bir kadın hareketinden söz edilebilir.

2.2. Cumhuriyet Dönemi Sonrasında Kadın Haklarının Gelişimi

Cumhuriyet'in ilanından sonra laik Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini atmak üzere gerçekleştirilen reformlar, kadınların toplumsal statüsünü de etkilemiştir. Kadın erkek eşitliğinin sağlanması, kadınların eğitim, seçme ve seçilme hakkını elde etmesi Batı'dan esinlenerek hazırlanan kanunlarla gerçekleşmiştir.²³⁹

Kadının kamusal alanda görünürlüğünü artıracak reformları Batılılaşma ve modernleşmenin ölçütü olarak gören anlayış Cumhuriyet döneminin ulus inşa sürecinde daha belirgin olarak görülmektedir. Çaha'ya göre;²⁴⁰ Batı medeniyeti seviyesine ulaşmada, kadını merkez aktör olarak almak yalnızca Türkiye'de değil, Üçüncü Dünya Ülkelerinde de karşılaşılan bir durumdur. Cumhuriyet döneminde, toplumun yarısını oluşturan kadınlar kalkınmanın ve muasır medeniyetler seviyesine erişmenin bir

²³⁶ İlgili düzenlemelere "Yasalarda Kadın Erkek Eşitliği" başlığı altında yer verilecektir.

²³⁷ Berktaş, *Tarihin Cinsiyeti*, s. 93.

²³⁸ Berktaş, *Tarihin Cinsiyeti*, s. 100.

²³⁹ Ayşe Saktanber, "Kemalist Kadın Hakları Söylemi", içinde: *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Kemalizm* (Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil), İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2004, s. 322.

²⁴⁰ Çaha, s. 107.

aracı/aktörü olarak görülmüştür. Kemalist dönemde eğitilmiş, modern, kentli ve orta sınıf kadın kimliği yaratılmış; kırsaldaki, okuma yazma bilmeyen kadınlar dışarıda kalmıştır. Kamusal alandaki kadınların erkeksi ve sert bir imaj çizen kadınlar olması dikkat çekmektedir.²⁴¹

Cumhuriyet döneminde kadın haklarının gelişimi, Osmanlı'dan kopuş anlamına gelmemektedir. Aksine, Osmanlı kadın hareketi, Cumhuriyet dönemine miras olmuştur. Dolayısıyla, bu dönemde kadınların hiçbir çaba göstermediği, Atatürk tarafından kadınlara birtakım hakların 'verildiği' fikri eksiktir.²⁴²

Osmanlı kadın hareketinin ve Kemalist modernleşme döneminin birikimi, Türkiye'de 1990'lı yıllarda güçlenen kadın hareketine önemli katkılar yapmıştır. Tekeli;²⁴³ Cumhuriyet dönemi kadın politikalarını "devlet feminizmi" olarak adlandırır. 1920-1935 yılları arasında Devlet eliyle kadının statüsünde değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Oysa Çaha'ya göre;²⁴⁴ "devlet feminizmi", Batı'da devlet ile kadınlar arasında bir uzlaşma neticesinde ortaya çıkan kadınlar lehine sözleşmelere karşılık gelmektedir. Türkiye'de böyle bir uzlaşma neticesinde değil, Devlet'in kendini Batı'ya kabul ettirmesi neticesinde kadın politikaları hayata geçirilmiştir.

Sancar'a göre;²⁴⁵ Türkiye'de feminist hareketi belirleyen iki unsur; Kemalist modernleşme ve siyasal İslam'ın yükselişidir. Siyasal İslam'ın yükselmesiyle, kadınlar Kemalist dönemin "modern kadın" tanımlamasına karşı, geleneksel değerleri ön plana çıkarmış ve kadının kamusal alandaki görünürliğini artırmada başörtüsünü sembol/araç olarak kullanmışlardır.²⁴⁶

1990'lı yıllar, başörtüsü tartışmalarının yanında kadın hareketinin kurumsallaştığı dönem olarak bilinmektedir. Kurumsallaşmanın ilk adımı 1987 yılında Devlet Planlama Teşkilatı bünyesinde kurulan Kadına Yönelik Politikalar Danışma Kurulu ile atılmış, 1990'da Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü'nün (KSSGM) kurulmasıyla

²⁴¹ Çaha, s. 166.

²⁴² Saktanber, s. 325.

²⁴³ Tekeli, "Türkiye'de Feminist İdeolojinin Anlamı...", s. 62.

²⁴⁴ Çaha, s. 143.

²⁴⁵ Sancar, "Türkiye'de Kadın Hareketi...", s. 80.

²⁴⁶ Sancar, "Türkiye'de Kadın Hareketi...", s. 81.

devam etmiştir. Bu noktada dikkat çeken husus, dönemin kadını, aile ile özdeşleştiren söylemine rağmen böyle bir kurumun kurulmasıdır. 1989 tarihli 6. Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu’nda yer alan şu ifadeler önemlidir:²⁴⁷

“(...) nüfusun yaklaşık yüzde 50’sini meydana getiren, tamamen atıl bırakılması ekonomik bakımdan olduğu kadar insan hakları açısından da mahzurlu olan kadın, milli ve ekonomik zaruretlere gereği çalışma hayatına atılmış, ancak bunun aile içerisinde ortaya çıkaracağı ailevi-sosyal-psikolojik problemlerin çaresi önceden düşünülmemiştir. (...) Baba ‘ailenin reisi ve başıdır’. (...) ‘Ana’ imajı da ‘Müslüman-Türk geleneğinde’ kutsal bir imajdır.”

Dönemin kadın algısındaki farklılıklar kadın politikalarına yansımış, kadın bir yandan eş ve anne olarak görülürken, diğer yandan devlet çatısı altında kadının kamusal alanda yer edinmesi savunulmuştur.²⁴⁸

1980’li yıllarda kampanyalarla taleplerini dile getiren feminist hareketin birikimi 1990’lı yıllara gelindiğinde, yerini örgütlenme tartışmalarına bırakmıştır. Geleneksel örgütlenme modeli hiyerarşik, tek merkezli, baskıcı ve erkeksi olduğundan feminist kadınların, kadınların katılımına imkan veren, hiyerarşik olmayan örgütlenme arayışına girdikleri görülmektedir.²⁴⁹ “Dayağa Hayır!”, “Bedenimiz Bizimdir”, “Mor İğne Kampanyası ” gibi ses getiren kampanyalar sonrasında Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı’nın temelleri atılmıştır. Bu yıllarda hem danışma merkezleri ve sığınakların çoğalması hem de bu merkezlerin kadınların elinde kalması düşüncesiyle vakıflar ve dernekler kurulmaya başlanmıştır. 90’ların ikinci yarısından sonra mali sorunlar ve bürokratik işlemler nedeniyle vakıflar yerini derneklere bırakmıştır. 1996 yılında kurulan Mersin Bağımsız Kadın Derneği, 1997’de kurulan Diyarbakır Kadın Merkezi (Ka-Mer), Kadın Adayları Destekleme ve Eğitim Derneği (Ka-Der) kadın derneklerinin başında gelmektedir.²⁵⁰

²⁴⁷ Selma Acuner, “90’lı Yıllar ve Resmi Düzeyde Kurumsallaşmanın Doğuş Aşamaları”, içinde: *90’larda Türkiye’de Feminizm* (Der. Aksu Bora ve Asena Günel), İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 129.

²⁴⁸ Acuner, s. 130.

²⁴⁹ Çaha, s. 262.

²⁵⁰ S. Nazik Işık, “1990’larda Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Hareketi İçinde Oluşmuş Bazı Gözlem ve Düşünceler”, içinde: *90’larda Türkiye’de Feminizm* (Der. Aksu Bora ve Asena Günel), İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2014, s. 48-50.

Kurumsallaşmanın bir diğer başarısı 1990 yılında Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi ile üniversitelerde kadın araştırma merkezlerinin kurulmasıdır. Kadınların kişisel arşivleri, sözlü tarih anlatıları ve feminist hareket içinde yürütülen kampanyalar ile ilgili tüm bilgi ve belgeler kütüphanelerde kayıt altına alınmıştır. İstanbul Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi başta olmak üzere çeşitli üniversiteler bünyesinde açılan Kadın Araştırmaları Anabilim Dalı ve Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezleri ile kadın hareketi akademiye girmiştir.²⁵¹

Türkiye’de kadın hareketinin gelişimine dair bu girişten sonra, ülkemizde kadın haklarının tarihsel gelişimi, çalışmanın genel sistematığıne uygun olarak; kişisel haklar, siyasi haklar, sosyal, ekonomik, kültürel haklar başlıkları altında incelenecek, konu ile ilgili yargısal içtihatlar bir sonraki bölümde tartışılacaktır.

2.3. Kişisel Haklara İlişkin Düzenlemeler

İnsan hakları hukukunda kişisel haklar kavramı yaşam, fiziksel şiddet, işkence ve her türlü kötü muameleye karşı korunma, özel hayata müdahaleye karşı korunma, mülkiyet, düşünce, din ve vicdan özgürlüğü, hukuki eşitlik, bağımsız ve tarafsız mahkemelerce yargılanma haklarını içermektedir.²⁵² Ülkemizde kadın haklarının gelişiminin kişisel haklar açısından ele alınacağı bu kısımda; yaşam hakkına, yasalarda kadın erkek eşitliğine, düşünce, din ve vicdan özgürlüğüne yönelik düzenlemelere değinilecektir.

2.3.1. Yaşam Hakkına İlişkin Düzenlemeler

Bir insan yaşam hakkından keyfi olarak mahrum bırakıldığında diğer hakları anlamını yitireceği için, insan haklarının ilk sırasında yaşam hakkı vardır. Yaşam hakkı, savaş zamanları ve ulusun varlığını tehdit eden durumların varlığı dışında durdurulamayan, sınırlanamayan niteliği sebebiyle insan hakları ile ilgili tüm uluslararası sözleşmelerde güvence altına alınmıştır.²⁵³

²⁵¹ Çaha, s. 280-281.

²⁵² Kalabalık, s. 63.

²⁵³ Douwe **Korff**, *Yaşam Hakkı Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 2. Maddesinin Uygulanmasına İlişkin Klavuz Kitap* (Çev. Ö. Heval Çınar, A. Kaya), Avrupa Konseyi İnsan Hakları ve Hukuk İşleri Genel Müdürlüğü, 2006, Belçika, s. 6.

1961 Anayasası'nda yaşam hakkı; “*herkes kişiliğine bağlı dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir*” denilerek güvence altına alınmıştır. Bu dönemde AYM, temel hak ve hürriyetlerin kullanılmasına dair sınırlamalar getirirken, sınırlamaların söz konusu hakların kullanılmasını zorlaştıracak şekilde olamayacağına hükmetmiştir.²⁵⁴ 1982 Anayasası'nın temel hakların sınırlandırılmasını düzenleyen 13. madde hükmünde 3 Ekim 2001 tarihinde yapılan değişikliğe göre; temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasının şartları şu şekildedir:²⁵⁵ Sınırlama kanunla olmalıdır, Anayasa'nın sözüne ve ruhuna uygun olmalıdır, sınırlama Anayasa'nın ilgili maddesinde belirtilen sebeplere bağlı olmalıdır, sınırlama temel hak ve hürriyetlerin özüne dokunmamalıdır, demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı olmamalıdır, laik Cumhuriyetin gereklerine aykırı olmamalıdır, sınırlama ölçülülük ilkesine aykırı olmamalıdır.

Yaşam hakkı kişinin fiziksel ve ruhsal bütünlüğünün korunmasını kapsadığı için kürtaj hakkı ile yakından ilgilidir. Kürtaj hakkı bir yandan anne rahmine düşen ceninin yaşam hakkı, diğer yandan kadının beden bütünlüğünün korunması yönüyle uzun süren tartışmalara konu olmuştur. Türkiye’de kürtaj hakkına ilişkin hukuki düzenlemelere bakıldığında kürtajın kesin olarak yasaklandığı bir dönemden, kısmen yasaklandığı döneme bir geçiş olduğu görülmektedir. 1926 tarihli Türk Ceza Kanunu’nda kürtaj veya gebeliğin sonlandırılması işlemi “çocuk düşürme ve düşürtme” olarak yer alır ve kesinlikle yasaklanır (m. 468). Benzer şekilde 1930 yılında çıkarılan Umumi Hıfzısıhha Kanunu da kürtajı kesin olarak yasaklamakta, en az altı çocuğu hayatta olan kadınlara devlet tarafından para ödülü veya madalya verilmesini öngörmektedir.²⁵⁶

1960’lı yılların başlarında çocuk ölümlerinin azalması, nüfus artışının getireceği sosyoekonomik problemler, kürtaj hakkı konusundaki anlayışın kısmen değişmesini beraberinde getirmiştir. 1965 yılında çıkarılan Nüfus Planlaması Kanunu ile gebeliği

²⁵⁴ Mine Yıldız, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne Göre Yaşam Hakkı ve Sınırları”, SBE Süleyman Demirel Üniversitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2004, s. 10.

²⁵⁵ Kemal **Gözler**, “Anayasa Değişikliğinin Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlandırılması Bakımından Getirdikleri ve Götürdükleri (Anayasa’nın 13’üncü Maddesinin Yeni Şekli Hakkında Bir İnceleme”, *Ankara Barosu Dergisi*, 2001, Sayı 4, s. 55.

²⁵⁶ Ayşe Aydın **Şafak**, “Türk Hukukunda Gebeliğin Sonlandırılması”, s. 2, http://kurtajyasaklanamaz.com/s/1384/i/Ayşe_Aydin_Safak_Türk_Hukukundaki_Durum.pdf, (Erişim Tarihi: Nisan 2015).

önleyici alet, ilaç vb. dağıtım ve kullanımı yasak olmaktan çıkarılmış, anne veya bebeğin sağlık durumunun tehlikede olduğu haller dışında kürtaj yasağı devam etmiştir. 1970’li yıllara gelindiğinde Türk Tabipler Birliği, Türk Jinekoloji Cemiyeti ve kadın örgütlerinin katılımıyla raporlar hazırlanıp, kürtajın yasalaşması ve ücretsiz olarak sağlanması için yasa teklifleri sunulmasıyla devam eden süreç, 12 Eylül 1980’den sonra kesintiye uğramış, ancak 1983’te 2827 Sayılı Nüfus Planlaması Hakkında Kanun (NPHK) ile ilerleme kaydetmiştir.²⁵⁷ Kanun’a göre gebeliğin ilk on haftası içinde kürtaj yapılabilir. Ayrıca eski TCK’daki “çocuk düşürtme” ifadesi terk edilmiş, “rahim tahliyesi” ifadesi tercih edilmiştir. NPHK’ya göre gebelik süresi on haftadan fazla ise, ancak annenin veya bebeğin sağlığını tehdit eden durumların uzman doktor raporu ile tespit edilmesi halinde rahim tahliyesi gerçekleştirilir. Ayrıca, gebeliğin sonlandırılması için kadının rızasının yanında, kadın evli ise eşinin de rızası gerekir.²⁵⁸

2005 yılında yürürlüğe giren 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu (TCK) ile gebeliğin sonlandırılmasına ilişkin yeni düzenlemeler yapılmıştır. TCK m. 99 hükmüne göre; kadının mağduru olduğu bir suç sonucu hamile kalması halinde gebeliğin süresinin yirmi haftadan fazla olmaması koşuluyla gebelik sona erdirilebilir. Buradan anlaşılabileceği üzere, kadının kürtaj olabilmesi gebeliğin on haftadan az olması; on haftadan fazla ise tıbbi zorunluluk ve tecavüz gibi belirli hallerin gerçekleşmesiyle mümkündür. Kadın, süresi on haftadan fazla olan gebeliğini sonlandırdığı takdirde bir yıla kadar hapis veya adli para cezası ile cezalandırılır.

Yaşam hakkı yukarıda belirtildiği gibi fiziksel ve ruhsal bütünlüğünün korunması anlamında ele alındığında, kadına yönelik şiddet kadının bedenine, psikolojisine yönelik bir saldırı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadına yönelik şiddet öldürme, tecavüz ve cinsel saldırı, duygusal sömürü, seks işçiliğine zorlama, kadın sünneti, cinsel taciz, erken yaşta evlendirme, kadının ev içi emeğini yok sayma gibi çeşitli eylemleri içerir.²⁵⁹ Kadının bedeni, kıyafeti, sosyal yaşama katılması üzerinden geliştirilen tahakküm biçimleri özellikle muhafazakar toplumlarda karşımıza çıkar. Türkiye’de de her geçen gün yaygınlaşan şiddet haberleri ve artan kadın cinayetleri bu durumu örnekler.

²⁵⁷ M. Asım **Karaömerlioğlu**, “Türkiye’de Kürtajın Kısa Tarihi”, <http://www.bianet.org/bianet/139903-turkiye-de-kurtajin-kisa-tarihi>, (Erişim Tarihi: Nisan 2015).

²⁵⁸ Şafak, s. 4.

²⁵⁹ Nisan **Kuyucu**, *AİHM İçtihadında Ayrımcılık Yasağı Çerçevesinde Kadına Yönelik Şiddet*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2014, s. 80.

Dünyanın çeşitli yerlerinde yapılan nüfus araştırmasına göre hayatlarının bir döneminde erkekler tarafından fiziksel şiddete uğrayan kadınların oranı %10 ile %69 arasındadır. Ülkemizde Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı tarafından 1994 yılında hazırlanan Aile İçi Şiddetin Sebepleri ve Sonuçları adlı araştırma raporu benzer şekilde kadınların %61'inin uzun süredir şiddete maruz kaldığını, erkeklerin %31'inin eşlerine/sevgililerine şiddet uyguladığını itiraf ettiğini göstermektedir.²⁶⁰ Türkiye genelinde hayatlarının herhangi bir döneminde cinsel şiddete maruz kalan kadınların oranı Marmara'da %9 iken, Kuzeydoğu Anadolu'da %23'tür.²⁶¹ 2014 yılında erkek şiddeti nedeniyle hayatını kaybeden kadınların sayısı 286'ya, 2015 yılının ilk beş ayında 104'e ulaşmıştır.²⁶²

Ülkemizde kadın ve çocukların yaşam hakkına müdahalenin en ağır biçimlerinden biri, cinsel saldırıdır. TCK'da cinsel saldırı suçlarına ağır cezai yaptırımların öngörülmesi önemli bir gelişmedir. TCK m. 102 uyarınca; *“cinsel davranışlarla bir kimsenin vücut dokunulmazlığını ihlal eden kişi, mağdurun şikayeti üzerine iki yıldan yedi yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.”* Aynı maddenin ikinci fıkrasında ise, *“bu fiilin eşi karşı işlenmesi halinde soruşturma ve kovuşturmanın yapılması mağdurun şikayetine bağlıdır.”* denilerek, evlilik içi tecavüze ilişkin cezai yaptırım yasada düzenlenmiştir. Konu ile ilgili TCK'nın bir diğer önemli düzenlemesi cinsel istismar suçuna ilişkindir. 103/3. madde uyarınca: *“cinsel istismarın üstsoy, ikinci veya üçüncü derecede kan hısmı, üvey baba, evlat edinen, eğitici, vasi, öğretici, bakıcı, sağlık hizmeti veren veya koruma ve gözetim yükümlülüğü bulunan diğer kişiler tarafından ya da hizmet ilişkisinin sağladığı nüfuz kötüye kullanılmak suretiyle gerçekleştirilmesi hâlinde, yukarıdaki fıkralara göre verilecek ceza yarı oranında artırılır.”* Ek olarak, cinsel taciz ve istismar suçlarında mağdurun beden ve ruh sağlığının bozulması halinde cinsel tacizde on, cinsel istismarda onbeş yıldan az olmamak üzere hapis cezası öngörülmüştür.²⁶³

²⁶⁰ Kadına Yönelik Şiddet El Kitabı, <http://www.kadindayanismavakfi.org.tr/dosyalar/2008-Kad%C4%B1na-Y%C3%B6nelik-%C5%9Eiddet-El-Kitab%C4%B1.pdf> s. 20, Erişim Tarihi: Nisan 2015).

²⁶¹ G. Merve Beşli, “Kadına Yönelik Şiddet ve Kadın Cinayetleri Bildirisi”, <http://hu-wgs.org/2014/03/kadina-yonelik-siddet-ve-kadin-cinayetleri-bildirisi/> (Erişim Tarihi: Nisan 2015).

²⁶² <http://www.anitsayac.com/?year=2015> (Erişim Tarihi: Nisan 2015).

²⁶³ 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu m. 102/5 ve 103/6.

Kadına yönelik şiddetin önlenmesi ve şiddeti erkek adına haklı gösteren zihniyetin değişmesi için öncelikle yasal eşitliği sağlayacak düzenlemeler yapılmış, şiddet mağduru kadınların korunması için birtakım politikalar uygulanmıştır. 5393 Sayılı Belediye Kanunu ile nüfusu elli bini geçen belediyelere kadın ve çocuk sığınma evi açma zorunluluğu getirilmiştir. Ancak 90'lı yılların başından beri kadın sığınma evleri için yapılan çalışmalar maalesef yetersiz kalmış, Belediye Kanunu'nda yapılan değişiklik yeterince uygulanamamıştır. 2000 yılı nüfus verilerine göre düşünüldüğünde dahi nüfusu 50 binden fazla olan 197 il ve ilçe bulunmasına rağmen kadın sığınma evlerinin sayısı 30'u geçmemektedir. Dolayısı ile belediyelerin kaynak sorunu giderilmeden mevcut düzenlemenin etkin işletilmesi mümkün görünmemektedir.²⁶⁴

2012 yılında yürürlüğe giren 6284 Sayılı Ailenin Korunmasına ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun; şiddet mağdurları için koruyucu ve önleyici tedbir kararlarının verilmesini, şiddet izleme merkezlerinin kurulmasını, kamu kurum ve kuruluşlarındaki personelin Kanun kapsamında eğitim programlarına katılmasını, kadın erkek eşitliğinin ilköğretim ve ortaöğretim müfredatına yerleştirilmesini öngörür. Kanun'da şiddet mağduruna geçici maddi yardım yapılmasına karar verilebileceği (m. 17), gerektiğinde genel sağlık sigortalısı sayılabileceği de belirtilmiştir.(m. 19).

Namus adına işlenen cinayetler ve kadın ticareti de erkek şiddetinin diğer biçimlerini oluşturmaktadır. Namus kavramı, çoğunlukla erkeğin kadın bedeni ve cinselliği üzerindeki denetimi ile birlikte anlaşılmaktadır. Yakın geçmişte namus adına işlenen cinayetler ağır tahrik gerekçesiyle indirim tabi olurken, TCK'da yapılan değişiklikle töre cinayetleri ağır ceza kapsamına alınmış, ancak sadece "töre saiki" ifadesinin kullanılması cezanın kapsamını daraltmıştır.²⁶⁵

Şiddetin başka bir biçimi olan insan ticareti, çeşitli işlerde zorla çalıştırma, seks işçiliğine zorlama, organların alınması ve daha birçok şekilde gerçekleşmektedir. Ülkemizde 2004-2007 yılları arasında 741 kişinin insan ticareti mağduru olduğu, bunların neredeyse tamamının kadın olduğu tespit edilmiştir. Son yıllarda Türkiye,

²⁶⁴ Ayşegül **Demir**, "Yasal Düzenlemelerde Kadın Hakları", *Hukuk Gündemi*, Mart 2011, s. 35.

²⁶⁵ Beşli, s. 38.

kadın ticaretinin ortadan kaldırılmasına yönelik önemli adımlar atmıştır. Sıniraşan Örgütlü Suçlara Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'ne Ek Palermo Protokolü ülkemizce 2003 yılında onaylanmış, 2006 yılında ise TCK m. 80'de yapılan değişiklikle “zorla fuhuş yaptırma” eylemi insan ticareti kapsamına alınmıştır.²⁶⁶

Türkiye’de insan haklarının etkin kullanılmasına yönelik düzenlemeler AB’ye uyum sürecinde hız kazanmıştır. Yasalarda yapılan iyileştirmeler AB ilerleme raporlarında dönemsel olarak değerlendirilmektedir. 2013 yılı Türkiye İlerleme Raporu’nda insan haklarının korunması için alınan önlemler ve yasal düzenlemeler olumlu karşılanmış, ancak cinsiyet ve cinsel yönelime dayalı şiddet ve ayrımcılık vakalarının, erken yaşta ve zorla yaptırılan evliliklerin devam etmesinin Türkiye’yi insan hakları alanında geriye düşürdüğü ifade edilmiştir.²⁶⁷

2015 yılı İlerleme Raporu’nda ise, kadınların şiddetten korunması için kurulan mekanizmaların yetersiz olduğu, şiddet gören kadınların oldukça az bir kısmının resmi yardım talebinde bulundukları vurgulanmıştır. Ayrıca, cinsel saldırı suçlarında “rıza dayalı olma”, “haksız tahrik”, “yaşından büyük gösterme” gibi nedenlerle ceza indirimleri uygulanmasına da dikkat çekilmiştir.²⁶⁸ Benzer şekilde İnsan Hakları İzleme Örgütü’nün 2014 yılında yayınladığı raporda da, aile içi şiddet ve kadına yönelik diğer şiddet vakalarında faillere uygulanan cezai yaptırımların ağırlaştırılması gerektiği belirtilmiştir.²⁶⁹

Açıklandığı üzere yaşam hakkı yasal düzenlemelerle daha etkin biçimde koruma altına alınmıştır. Ancak yasalar ve uluslararası sözleşmelerde -diğer tüm haklarda olduğu gibi- bir hakkın güvence altına alınmış olması, o hakkın etkin biçimde korunmasını garanti etmemektedir. Türkiye’de kadınlar, çocukların ve LGBTİ bireylerin şiddet, cinayet, cinsel saldırı gibi suçlarla yaşam hakkının sıklıkla ihlal edildiği bilinmektedir. Bu konuda ihlallerin önlenmesi için bireylerin toplumsal cinsiyet ve insan hakları

²⁶⁶ Beşli, s. 40.

²⁶⁷ Avrupa Komisyonu, Türkiye 2013 Yılı İlerleme Raporu, Brüksel 2013, s. 14, http://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/2013_ilerleme_raporu_tr.pdf, (Erişim Tarihi: Ocak 2016).

²⁶⁸ Avrupa Komisyonu, Türkiye 2015 Yılı İlerleme Raporu, s. 70-71, http://www.ab.gov.tr/files/000files/2015/11/2015_turkiye_raporu.pdf (Erişim Tarihi: Ocak 2016).

²⁶⁹ Human Rights Watch, “Kocandır, Döver De, Sever De” –Türkiye’de Aile İçi Şiddet ve Korumaya Erişim, USA 2011, s. 12.

konusunda bilinçlendirilmesi, kolluk kuvvetlerinin soruşturmaları daha etkin biçimde yürütmesi ve anılan suçların faillerine ceza indirimi yapılmaması konusunda hakim ve savcıların ısrarcı ve bilinçli davranması gerekmektedir.

2.3.2. Eşitlik İlkesine İlişkin Düzenlemeler

Kanun önünde eşitlik ilkesi demokrasinin vazgeçilmez unsurlarından biri olarak, yasaların dil, din, ırk, etnik köken, cinsiyet vb. farkı gözetmeksizin herkes için eşit uygulanması anlamına gelir ve devletler, bireyler arasındaki farklılıkların fırsat eşitsizliği yaratmasına engel olmak üzere gerekli tedbirleri almakla yükümlüdür.²⁷⁰ Eşitlik kavramı, herkese aynı biçimde davranılması anlamına gelmeyip, farklı grupların fırsat eşitliğine sahip olmasını tesis etmeyi garantileyen bir ilkedir.²⁷¹

Kadın erkek eşitliğinin tam anlamıyla gerçekleşmesi ve kadınların erkeklerle eşit biçimde yaşama, çalışma, eğitim alma ve diğer haklarını kullanabilmeleri için, öncelikle eşitliği sağlayıcı yasal düzenlemeler gereklidir. Yasalarda eşitliği sağlamak adına atılan adımlara tarihsel olarak bakıldığında, Cumhuriyet öncesi dönemin kadın hareketinin birikimi ve Cumhuriyet döneminin reform hareketleri ile önemli aşamalar kaydedildiğini söylemek mümkündür, ancak asıl kazanımlar TMK’da yapılan değişikliklerle elde edilmiştir.

19. yüzyılda Tanzimat dönemi ile başlayan kanunlaştırma hareketleri, aile hukuku alanında gelişmeleri beraberinde getirmiş, Türk kadınının kişisel ve medeni hakları, evlilik içerisinde rollerin ve sorumluluğun paylaşımı, çocukların yetiştirilmesinde eşlerin eşit sorumluluk alması bu dönemde yapılan bir dizi reformla kuşkusuz iyileşmiştir. Aile hukuku alanındaki gelişmelerden ilki, Aile Hukuku Kararnamesi’nin çıkarılmasıdır. 1917 tarihli Aile Hukuku Kararnamesi, hem Osmanlı’da kadının hukuki statüsünü ilk düzenleyen metin, hem de bir İslam ülkesinde aileyi düzenlemek için hazırlanmış ilk kanun metni olma özelliğini taşımaktadır.²⁷²

²⁷⁰ Alanur **Ayhan**, “Eşitlik İlkesi ve Tarihçesi Türkiye’de Kadın Erkek Eşitliği ve Eşitsizliği”, *Hukuk Gündemi*, 2009-3, s. 46.

²⁷¹ Ayhan, s. 46.

²⁷² Ahmet Yasin **Küçüktiryaki**, “Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Sonrası Aile Hukuku Alanındaki Gelişmeler ve Hukuk-ı Aile Kararnamesi”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 13, Sayı 26, 2014, s. 188.

Kararname nişanlılığa hukuki boyut kazandırması bakımından önemlidir.²⁷³

“Taraflardan birinin ölümü veya vazgeçmesi halinde, erkeğin mehre mashuben verdiği şeyler mevcut ise aynen veya herhangi bir şekilde elden çıkmış yahut telef olmuşsa bedelen istirdat edilir. Tarafların birbirlerine hediye olarak verdikleri şeyler hakkında hibe hükümleri uygulanır.”

Kararname evlenme ve boşanmaların kayıt altına alınması için, nikahların hakim huzurunda kıyılıp mahkeme tarafından tescil edilmesini şart koşar. Evlenme ehliyetine sahip olmak şartıyla evlilik için kadının onyedisi, erkeğin onsekiz yaşını doldurması gerektiği düzenlenir.²⁷⁴

Kararname’ye göre; erkeğin cüzzam gibi ağır hastalıklardan birine yakalanması, akıl hastalığı veya şiddetli geçimsizlik halinde, kadın boşanmayı talep edebilir. Çok eşlilik konusu açıkça yasaklanmayıp kadına evlenme sırasında tek eşliliği şart koşma hakkı getirilmiştir. Ayrıca erkek ikinci bir kadınla evlenmek isterse ilk eş boşanma hakkına sahiptir.²⁷⁵ *“Üzerine evlenmemek ve evlendiği surette kendisi veya ikinci kadın boş olmak şartıyla bir kadını tezevvüc sahih ve şart muteberdir.”*²⁷⁶

Aile Hukuku Kararnamesi ile getirilen düzenlemeler daha çok evlenme ehliyeti, nişanlılık ve boşanma konuları üzerinde yoğunlaşmış dar kapsamlı düzenlemelerdir. Cumhuriyet’in ilan edilmesinden sonra kabul edilen 1926 tarihli 743 Sayılı TMK ise, İsviçre Medeni Kanunu örnek alınarak hazırlanan daha geniş kapsamlı bir metindir. Laik hukuk sistemine geçilmesiyle birlikte demokratik ve özgürlükçü yasaların hazırlandığı bu dönemde, kadın erkek eşitliğini tesis etmek adına velayet hakkı, miras hakkı ve boşanma konusunda yeni düzenlemelere gidilmiştir.²⁷⁷

TMK’da dikkat çeken düzenlemelerden ilki çok eşliliğin açıkça yasaklanmasıdır. Ayrıca hem kadın hem de erkek için evlilik yaşı sınırlaması getirilmiş, kadına ve

²⁷³ Abdurrahman **Yazıcı**, “Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi (1917) ve Sadreddin Efendi’nin Eleştirileri”, *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl 19, Sayı 62, 2015, s. 571.

²⁷⁴ Yazıcı, s. 571.

²⁷⁵ Küçüktiryaki, s. 191.

²⁷⁶ Yazıcı, s. 573.

²⁷⁷ M. İlhan **Ulusan**, “Türk Medeni Kanununun Dünü ve Bugünü”, *İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1-2, 2002, s. 157.

erkeğe boşanma hakkı verilmiştir:²⁷⁸ “*Karı kocadan her biri, diğerinin zina etmesi sebebiyle boşanma davasında bulunabilir.*”

TMK, Osmanlı dönemine kıyasla kadını daha ilerici ve eşit bir konuma getiren düzenlemelerine rağmen, erkek egemen zihniyetten ne yazık ki tam anlamıyla kopamamıştır. Öyle ki, Kanun’da kadın erkek eşitliğine aykırı birtakım düzenlemeler mevcuttur. Bu düzenlemelerden ilki evli kadının soyadı konusundadır. Kanun’a göre, soy bağı babadan geçtiği için evlenen kadın kocasının soyadını almak zorundadır. Bu durum, evlenmeden önce kadının doğumla birlikte kazandığı soyadıyla kazandığı kimliğini yok saymaktadır. Kadın evlendikten sonra eğer isterse evlenmeden önceki soyadını kocasının soyadının önünde kullanabilmektedir, ancak kocasının soyadını kullanmama gibi bir hakkı söz konusu değildir.²⁷⁹

İkinci olarak, Kanun’da geçen “*koca birliğin reisidir.*” (m. 152), “*birliği koca temsil eder.*” (m. 154) şeklindeki ifadeler erkeği yüceltirken, kadını ona bağımlı kılan zihniyetin ürünü olarak, kadın erkek eşitliğine aykırılık teşkil etmektedir.

Kanun’un kadın erkek eşitliğine aykırı bir diğer düzenlemesi m. 263 hükmüdür. İlgili hükme göre: “*Evlilik mevcut iken, ana ve baba, velayeti beraberce icra ederler. Anlaşamazlarsa, babanın reyi muteberdir.*”

II. Dünya Savaşı sonrası, eşitlik ve özgürlük gibi değerlerin önem kazanmasıyla birlikte birçok ülke medeni yasalarda eşitlikçi düzenlemelere gitmiş, ülkemizde de benzer biçimde eşitliğe aykırı düzenlemelerin kaldırılması gündeme gelmiştir. 1971 ve 1984 yıllarında hazırlanan ön tasarılarından sonra 1998 yılında birtakım değişiklikleri içeren kanun tasarısı 2002 yılında kabul edilen 4721 Sayılı TMK’ya zemin olmuştur.²⁸⁰

TMK ile düzenlenen konulardan ilki, evlenme yaşı konusudur. 743 Sayılı TMK’da olağan evlenme yaşı erkek için 17, kadın için 15; olağanüstü evlenme yaşı erkek için

²⁷⁸ Ahmet **Yılmaz**, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e: Kadın Kimliğinin Biçimlendirilmesi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 10, Bahar-Güz 2010, s. 203-204.

²⁷⁹ Sera R. **Yüksel**, “Türk Medeni Kanunu Bakımından Kadın-Erkek Eşitliği”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 18, Sayı 2, 2014, s. 183.

²⁸⁰ Tahir **Büyüktanır**, “Türk Medeni Kanunu Değişiklikler ve Yeni Düzenlemelere İlişkin Açıklamalar”, *Ankara Barosu Dergisi*, 2002, s. 56.

15, kadın için 14 olarak düzenlenmiş iken; 4721 Sayılı TMK ile evlenme yaşının kadın ve erkek için ayrı düzenlenmesinin eşitlik ilkesine aykırı olduğu fark edilerek, olağan evlenme yaşı her iki cins için de 17, olağanüstü evlenme yaşı 16 olarak belirlenmiştir.²⁸¹ Ancak, bu haliyle de düzenleme Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin “*onsekiz yaşına kadar herkes çocuk sayılır*”²⁸² hükmüne aykırı olduğu gerekçesiyle çokça eleştirilmektedir.

TMK'nın eşitliğe aykırı bir diğer düzenlemesi evlenme başvurusunun yapılacağı yer konusundadır. “*Beyan için evlenecek erkeğin ikametgahı belediyesine müracaat olunur.*” hükmü değiştirilerek, evlenme başvurusunun yapılacağı yer kadın veya erkekten herhangi birinin ikamet ettiği yer olarak düzenlenmiştir.

TMK'nın kadının çalışma hakkına birtakım kısıtlamalar getiren düzenlemeleri tasarıda kaldırılmıştır. Kanun'un kadın iş ve meslek seçiminde kocasının rızasını almasını emreden hükmü ile dönemin Türk Ticaret Kanunu'nda aile bütçesi ve mal sahipliği gibi konuların fazla sorumluluk gerektirdiği gerekçesiyle kadının ticaret yapabilmesi kocasının onayına bağlayan hükmü değiştirilmiştir.²⁸³ Kadını çalışma yaşamında ve ekonomik faaliyetlerinde erkeğe bağımlı kılan hüküm tasarıyla birlikte “*meslek ve iş seçimi ve bunların yürütülmesinde evlilik birliğinin yararı göz önünde tutulur*” şeklinde düzenlenmiştir.²⁸⁴

Kanun'da kadınların hukuki durumunu iyileştiren bir diğer değişiklik mal rejimi konusunda olmuştur. 743 Sayılı TMK'da eşler arasındaki yasal mal rejimi “paylaşmalı mal ayrılığı” şeklinde ifade edilirken, 4721 Sayılı TMK'da yasal mal rejimi “edinilmiş mallara katılma rejimi” olarak düzenlenmiştir. TMK'da dört çeşit mal rejimi öngörülür: Mal ayrılığı rejimi, paylaşmalı mal ayrılığı rejimi, edinilmiş mallara katılma rejimi ve mal ortaklığı rejimi. TMK m. 202 hükmüne göre; eşler arasında seçimlik mal rejiminden biri kararlaştırılmamışsa, yasal mal rejimi olarak edinilmiş mallara katılma rejimi uygulanır. Buna göre, eşlerin evlilik süresince edindikleri tüm mallar eşler arasında eşit paylaşılır, eşlerin evlilik öncesinde kazandıkları mallar ve miras yoluyla

²⁸¹ Büyüktanır, s. 69.

²⁸² Çocuk Hakları Sözleşmesi m. 1: Bu Sözleşme uyarınca çocuğa uygulanabilecek olan kanuna göre daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, onsekiz yaşına kadar her insan çocuk sayılır.

²⁸³ Yılmaz, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e”, s. 204.

²⁸⁴ Büyüktanır, s. 56.

kendilerine geçen değerler kişisel malları sayılır ve bunların eşler arasında paylaşımı söz konusu değildir.

Söz konusu düzenleme kadının ev içi emeğinin maddi değerini ortaya koymak ve emeğinin karşılığını vermek gibi son derece haklı bir gerekçeyle hayata geçirilmesine rağmen, düzenlemenin tartışmalı yönlerinden bahsetmek yerinde olur. Kadın örgütlerinin büyük çabalarıyla kabul edilen mal rejimi usulü yasal olarak 2002 yılından önceki dönemi kapsamamaktadır. Mevcut durumun 1 Ocak 2002 tarihinden önceki evlilikler ile bu tarihten sonraki evlilikler açısından eşitsizliğe yol açtığı düşünülenler olduğu gibi, düzenlemenin geçmişi kapsayacak şekilde uygulanmasının, temel bir hukuk kuralı olan yasanın geçmişe yürümezliği ilkesini ihlal edeceği yönünde görüşler de mevcuttur.²⁸⁵

İkinci olarak, TMK'nın 239. maddesindeki *“Katılma alacağının ve değer artış payının derhâl ödenmesi kendisi için ciddî güçlükler doğuracaksa, borçlu eş ödemelerinin uygun bir süre ertelenmesini isteyebilir”* ifadesi borçlu eşin, gerekli ödemeleri yapmak için ne kadar süre isteyeceğini açıkça sınırlamadığı için diğer tarafın kazanımlarını elde etmesini güçleştirebileceğinden tartışmalıdır.²⁸⁶

Aile hukukundaki gelişmeler değerlendirildiğinde, gerçekleştirilen düzenlemeler ile yasalarda cinsiyetler arasındaki eşitsizliği giderme konusunda önemli adımlar atıldığı söylenebilir. TMK'nın eşitlik bakımından kadının aleyhine sonuçlar doğuran hükümleri kaldırılmış, aile içinde ve kamusal alanda cinsiyet eşitliğini sağlayacak düzenlemeler getirilmiştir. 07.05.2004 tarihinde yapılan değişiklik ile Anayasa'nın 10. maddesine *“kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür.”* hükmü eklenerek kadın erkek eşitliği güçlendirilmiştir.²⁸⁷ 2010 yılında ilgili hükme *“bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak*

²⁸⁵ Özcan **Günnergök**, “Türk Medeni Kanununun Yürürlüğü ve Uygulama Şekli Hakkında Kanunun Mal Rejimleri Bakımından Değerlendirilmesi”, *Atatürk Üniversitesi Erzurum Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1-4, 2002, s. 339.

²⁸⁶ <http://www.kadinininsanhaklari.org/kadinin-insan-haklari/yasalardaki-haklarimiz/anayasa-ve-anayasal-haklarimiz/boslenme/mal-rejimi/>, (Erişim Tarihi: Nisan 2015).

²⁸⁷ 5170 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun için bkz. <http://www.anayasa.gen.tr/5170sk.htm>, (Erişim Tarihi: Nisan 2015).

yorumlanamaz” ifadesi eklenerek toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında Devlet’in pozitif yükümlülüğünün altı çizilmiştir.

Mevzuatın eşitliği tesis edecek şekilde yenilenmesi kuşkusuz kadın hakları açısından önemli bir aşamadır. Ancak, politika uygulayıcıların mevzuattaki gelişmelere paralel olarak eşitliği sağlayıcı kararlar alması ve yargı kararları ile ilgili yasaların etkin uygulanması sağlandığında tam anlamıyla hukuki eşitlikten söz edilebilecektir. Aksi takdirde, kadın erkek eşitliği yalnızca yasa metinlerinde kalmaya devam edecek ve uygulamada hak kayıpları yaşanmaya devam edecektir.

2.3.3. Düşünce, Din ve Vicdan Özgürlüğüne İlişkin Düzenlemeler

Bir bütün olarak kabul edildiğinde, düşünce, din ve vicdan özgürlüğü insan haklarının önemli unsurlarından birini oluşturur. Düşünce, din ve vicdan özgürlüğünü kısıtlayan uygulamalar bireyin maddi manevi sağlığını olumsuz etkilediği gibi, kişi haklarının açıkça ihlali anlamına gelir ki; bu durum uluslararası sözleşmelere ve evrensel insan hakları değerlerine aykırıdır.

Dünyanın çeşitli ülkelerinde olduğu gibi ülkemizde de din ve vicdan hürriyeti kadın hakları açısından ele alındığında başörtüsü sorunu gündeme gelmektedir. Başörtüsü sorunu hem laik hem de İslamcı kesim tarafından ülkenin en önemli sorunlarından biri olarak görülmektedir. Toprak ve Çarkoğlu’nun *Değişen Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset* adlı araştırmasına göre;²⁸⁸ laik kesim başörtüsünün geleneksel bir örtünme biçimi olmaktan çok, siyasi bir simge olarak, şeriat özleminin bir parçası olduğunu savunur ve başörtülü kadınların sayısındaki artışı endişeyle karşılarken, İslamcı kesim örtünmenin dini bir gereklilik olduğunu, siyasi bir amaçtan ziyade kişinin dini inancıyla ilgili olduğunu düşünmektedir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında başörtüsünü resmi kurumlarda açıkça yasaklayan bir düzenleme olmamakla birlikte, o dönemde resmi kurumda çalışan kadın sayısı da yok denecek kadar azdı. Başörtüsü meselesi özellikle 60’lı yıllardan sonra gündeme gelmiş,

²⁸⁸ Binnaz Toprak ve Ali Çarkoğlu, *Değişen Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset*, Tesev Yayınları, İstanbul 2006, s. 23.

1980 darbesi ve 28 Şubat süreci ile birlikte derinleşmiştir.²⁸⁹ 1980 darbesi sonrasında Diyanet İşleri Yüksek Kurul Başkanlığı imam hatip liselerinde öğrenim gören kız öğrencilerin kıyafetleriyle ilgili yaptığı açıklamada, başörtüsünün sonradan çıkarılan bir adet/işaret değil, İslam dininin bir hükmü olduğunu; kişi hak ve hürriyetlerini zedeleyici tavırların uygun görülmediğini belirtmiştir. Bu açıklamadan kısa bir süre sonra Bakanlar Kurulu'nda kabul edilen kılık kıyafet yönetmeliğine göre; ilköğretim ve lisede okuyan kız öğrencilerin başlarının açık olması gerekiyordu. 1982 yılında kamuda çalışan personel için getirilen kılık kıyafet yönetmeliğinde de başörtüsü yasaklanmıştır.²⁹⁰ Yükseköğretim Kurulu'nun 1984 yılında yayımladığı genelgede *“sayıları az da olsa bazı kız öğrencilerin müessese içinde başörtüsü kullandıkları konusu üzerinde durularak, bu durumun önlenmesi gerektiği ancak modern bir şekilde türban takılmasına müsaade edilebileceğini”* açıklamasıyla üniversitelerde başörtüsü kısmen serbestlik kazanmıştır.

2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'na laiklik ilkesine aykırı olmamak kaydıyla üniversitelerde kıyafet serbestliğini düzenleyen Ek-16. maddenin Meclis'te kabul edilmesinin ardından dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in maddeyi imzalamayı reddetmesi üzerine 3511 sayılı Kanun²⁹¹ kabul edilmiş ve yükseköğretim kurumlarında çağdaş kıyafet giyilmesi şartı *“dini inanç sebebiyle boyun ve saçların örtü veya türbanla kapatılması serbesttir”* şeklinde genişletilmiştir.

1990 yılında kılık kıyafet nedeniyle disiplin cezası alan üniversite öğrencilerinin cezalarının silinmiş, kanunlara aykırı olmamak kaydıyla üniversitelerde kılık kıyafet serbestliğini düzenleyen Ek-17. maddenin kabulüyle üniversitelerde başörtüsü yasağı kalkmıştır. Ancak, ilerleyen yıllarda başörtüsünü toplumsal birliği zedeleyen bir unsur olarak algılayan ayrımcı uygulamalar artarak devam etmiştir.

12 Eylül 1980 darbesinden sonra milli görüş hareketinin Refah Partisi etrafında örgütlenmesiyle siyasal İslam'ın tehdit olarak algılanma süreci hızlanmış ve 28 Şubat'ta

²⁸⁹ <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/turkiyede-basortusu-yasagi-nasil-basladi-nasil-cozuldu> (Erişim Tarihi: Mayıs 2015).

²⁹⁰ Fatma Benli, “1964-2011 Türkiye’de ve Dünyada Başörtüsü Yasağı ve Kronolojisi”, İstanbul 2011, s. 12-13, <http://www.mazlumder.org/fotograf/yayinresimleri/dokuman/turkiyede-dunyada-basortusu-yasagi-kronolojisi.pdf> (Erişim Tarihi: Mayıs 2015).

²⁹¹ https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc072/kanuntbmmc072/kanuntbmmc07203511.pdf, (Erişim Tarihi: Mayıs 2015).

ciddi bir kutuplaşmaya neden olmuştur.²⁹² Refah Partisi'nin AYM tarafından irticai faaliyetlerde bulunduğu gerekçesiyle kapatılmasının ardından Meclis'e giren Fazilet Partisi'nin 1999 yılında ilk başörtülü milletvekili adayı çıkarması ciddi tartışmalara neden olmuş, Merve Kavakçı'nın Meclis'te yemin etmesi sırasında yeni bir başörtüsü krizi doğmuştur.²⁹³ Sonraki yıllarda Genelkurmay Başkanlığı kamu kurumlarında başörtüsü takmanın kesinlikle yasak olduğuna ilişkin görüş yayınlamış ve üniversitelerin eğitim-öğretim yönetmeliklerine başı açık olma zorunluluğu eklenmiştir. 2000 yılında yapılan üniversite sınavında kimlikteki fotoğrafın kanıtlanması şartıyla başörtülü öğrenciler sınava alınırken, bir sene sonra yapılan sınavda başı açık fotoğraf zorunluluğu getirilmiştir.

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti) ilk dönemlerinde başörtüsü yasağını kaldırmaya yönelik bir teşebbüste bulunulmamış, yasağın kaldırılması için toplumsal bir oydaşma gerektiği her fırsatta vurgulanmıştır. 2008 yılında Başbakan Erdoğan'ın bir basın toplantısı sırasında başörtüsü yasağının kaldırılması için yeni bir anayasanın kabul edilmesini beklemeye gerek olmadığını, bir anayasa değişikliğinin yeterli olduğunu açıklaması üzerine başörtüsü sorunu yeniden gündeme gelmiştir.²⁹⁴ Akabinde Milliyetçi Hareket Partisi'nin de desteğiyle Anayasa'nın 10. ve 42. maddelerinde değişiklik yapılmasına ilişkin bir teklif sunulmuştur. Kanun önünde eşitliği düzenleyen 10. maddeye “*kamu hizmetlerinden yararlanmada eşitlik*” ibaresi, eğitim hakkını düzenleyen 42. maddeye ise “*kanunda açıkça yazılı olmayan herhangi bir sebeple kimsenin yükseköğretim hakkını kullanmasının engellenemeyeceği*” şeklinde bir ifade eklenmiştir. Değişiklik teklifinin Meclis'te çoğunlukla kabul edilmesinin ardından, laiklik ilkesinin yok sayıldığı gerekçesiyle söz konusu değişiklik AYM tarafından iptal edilmiştir.²⁹⁵

2010 yılında İstanbul Üniversitesi'nde başörtülü bir öğrencinin derse alınmaması üzerine YÖK'ün yaptığı açıklamada, öğrencilerin örtülü şekilde derse girmelerinin disiplin yönetmeliğine aykırı nitelik taşımadığını belirtmesiyle yasak fiilen

²⁹² Toprak ve Çarkoğlu, s. 15.

²⁹³ Konu ile ilgili AİHM kararı sonraki bölümde ele alınacaktır.

²⁹⁴ Ergun **Özbudun**, *Türkiye'de Demokratikleşme Süreci Anayasa Yapımı ve Anayasa Yargısı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014, s. 111.

²⁹⁵ Özbudun, s. 112.

kaldırılmıştır. 2013 yılında AK Parti hükümetinin açıkladığı Demokratikleşme Paketi'nde, başörtüsü yasağının kadınların istihdamına engel olduğu, din ve vicdan özgürlüğüne ve ayrımcılık yasağına aykırı olduğu ifade edilerek, kamu çalışanlarının kıyafet yönetmeliğinde yapılan bir değişiklik ile kadın memurlara yönelik başörtüsü yasağı kaldırılmış, ancak emniyet mensupları, resmi üniforma giyenler, hakimler, savcılar ve Türk Silahlı Kuvvetleri mensupları bu düzenlemenin dışında bırakılmıştır.²⁹⁶ Hakimlerin ve savcıların duruşmalarda başı kapalı olarak görev yapıp yapamayacakları konusu 2013 yılında Yargıtay'ın Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'ndan (HSYK) görüş istemesi üzerine gündeme gelmiştir. HSYK, yönetmelikte yapılan değişiklik ile *"binalar dahilinde başı açık bulunmak kaidedir."* hükmünün kaldırıldığını hatırlatarak, hakimlerin ve savcıların başı örtülü olarak görev yapmalarını açıkça yasaklayan bir hüküm olmadığını belirtmiştir.²⁹⁷

Demokratikleşme Paketi'nin dışarıda bıraktığı meslek grupları için önemli bir gelişme de Emniyet Hizmetleri Sınıfı Mensupları Kıyafet Yönetmeliği'nde yapılan değişikliktir. Yönetmeliğin 5. maddesindeki *"resmi kıyafetle birlikte kıyafetin içerisine"* ibaresi *"bayanların şapka, kep veya örgü bere altında yüzünü kapatmayacak şekilde başlarına taktıkları üniforma rengindeki desensiz giysiler hariç, resmi kıyafetin içerisine"* şeklindeki ifade ile değiştirilerek, başörtüsü serbestisi getirilmiştir.²⁹⁸

Başörtüsü konusunda çokça tartışılan meselelerden biri başörtüsünün kadının özgürleşmesinin önüne geçtiği iddiasıdır. İslami feministler bu iddianın aksine, başörtüsünü "özgürleşme aracı" olarak görmektedirler. Yılmaz'ın görüşme yaptığı kadınlardan biri bu durumu şöyle ifade etmiştir:²⁹⁹

"Kendimi daha rahat ve daha özgür hissediyorum. İşte erkek egemenliğinden yani erkeğin bakışlarından, onun göz hapsinden boyunduruğundan kurtulduğunu hissediyorsun, özgürleştiğini hissediyorsun. Belki dışardan kendimizi hapsetmiş gibi

²⁹⁶ Demokratikleşme Paketi, T.C. Başbakanlık Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı, Ankara 2013, s. 78. <http://www.kdgm.gov.tr/snetix/solutions/KDGM/resources/uploads/files/kitabcik.pdf> (Erişim Tarihi: Nisan 2015).

²⁹⁷ <http://www.milliyet.com.tr/hakim-ve-savciya-basortusu-izni-gundem-2067366/>, (Erişim Tarihi: Nisan 2015).

²⁹⁸ http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/591509/Resmi_gazetede_yayimlandi..._Polis_kiyafetlerin_de_yeni_donem.html, (Erişim Tarihi: Eylül 2016).

²⁹⁹ Zehra Yılmaz, *Dişil Dindarlık*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 188-190.

düşünülebilir ama ben bunu, kendimi özgürleşmek olarak görüyorum....Ayrıca, kendi tercihim, bu da önemli.”

Başörtüsünü dini bir sembol ve gereklilik olmanın ötesinde İslam’ın kadının özgürleşmesini engelleyen bir aracı olarak ele almak, kadınların kamusal alandan dışlanmasını ve ayrımcı uygulamaları meşrulaştırdığı gibi, bu duruma herhangi bir çözüm de getirmemektedir. Başörtüsü yasağında ülkemizde geline nokta değerlendirildiğinde, kamu düzeni ve/veya laiklik gerekçesi ile başörtülü kadınların eğitim ve çalışma hakkına getirilen kısıtlamaların kaldırılarak, mevzuatın evrensel insan hakları ölçütüyle uyumlaştırılması olumlu bir gelişmedir.

2.4. Siyasi Haklara İlişkin Düzenlemeler

Kadınların kendilerine yüklenen geleneksel rollerin dışına çıkarak kamusal alanda görünür olmaları tüm dünyada demokrasi, insan hakları, eşitlik, özgürlük gibi değerlerin önem kazanmasıyla gerçekleşmiştir.³⁰⁰ Türk kadınının siyasi haklarını elde etme süreci, kadını annelik ve ev içi ile özdeşleştiren anlayışın karşısında büyük bir mücadeleyi içermektedir.

II. Meşrutiyet döneminde kamusal alanda görünür olmaya başlayan kadınlar, toplumsal ve siyasal statülerini sağlamlaştıracak adımlar atmaya başlamıştır. Kadınların siyasi haklarına ilişkin tartışmalar ilk olarak Meclis’te yeni seçim yasasının görüşüldüğü dönem yaşanmıştır. Tunalı Hilmi Bey tarafından, savaş sonrası erkek nüfusun da azalmasının etkisiyle, milletvekili çıkarmak için gereken erkek nüfusun elli binden yirmi bine düşürülerek, kadınların da hesaplama dahil edilmesini önermesi büyük tepki almış ve önerge geri çekilmiştir.³⁰¹

Kadınlar, erkeklere rağmen sürdürdükleri mücadeleye 30 Mayıs 1923’te Nezihe Muhiddin başkanlığındaki Kadınlar Halk Fırkası bünyesinde devam etmiştir. Parti, kadınların ülkenin yaşadığı tüm sorunlardan doğal olarak etkilenmesine rağmen siyasal,

³⁰⁰ Belkıs **Konan**, “Türk Kadınının Siyasi Haklarını Elde Etme Süreci”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 60, Sayı 1, 2011, s. 157.

³⁰¹ İ. Şerif **Kaymaz**, “Çağdaş Uygarlığın Mihenk Taşı: Türkiye’de Kadının Toplumsal Konumu”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 46, 2010, s. 343.

sosyal ve ekonomik alanda gözle görülür şekilde yer alamadığına dikkat çekerek, kuruluş amacını “yer yer ortaya çıkan kadın varlığının ve kişiliğinin bir kitle hareketine dönüştürülmesi” olarak belirtmiştir.³⁰² Partinin temel aldığı amaçlar bu şekilde belirtilirken, siyasal akımlara katılmak gibi bir çaba içine girilmeyeceğinin de altı çizilmiştir. Bu dönemde kadınlar siyasal haklarını henüz elde etmemiş oldukları için, parti için gerekli izinlerin alınması uzun bir zaman aldığı ve 1924 yılına gelindiğinde valilik tarafından verilen izin partiyi değil, derneği kapsadığı için Türk Kadınlar Birliği adıyla yeni bir dernek kuruldu. Hem parti hem de dernek bünyesinde sürekli olarak kadınların seçme ve seçilme hakkını elde etmesi için mücadele verilmiş, hatta bu çabalar toplumun bir kesimi ve basın tarafından tepki çekmiştir. Kadınlar Halk Fırkası’nın ve Türk Kadınlar Birliği’nin başkanı Nezihe Muhittin, her vatandaş gibi vergi vermek, kanunlara uymak zorunda olan kadınların siyasal hakkının verilmemesinin anlamsız olduğunu her fırsatta dile getirmiştir. Kadınların aday gösterilmesi talebi Teşkilat-ı Esasiye’de milletvekili olma şartının Türk ve erkek olmaya bağlanması sebebiyle reddediliyordu. Kadının temel görevinin annelik olduğu düşünüldüğü için seçim hakkının dernek tüzüğüne dahil edilmesi zaman almıştır. Kadınlar Birliği’nin düzenledikleri kongrelerde yerel seçimlere katılmak için mücadele vermiş, yasama dönemi içinde bu hakkın elde edilemeyeceği anlaşılıp feminist erkek bir aday gösterilmişse de bu çabalar sonuçsuz kalmıştır. Bunun üzerine dernek başkanı Nezihe Muhiddin parti programında kadınlara seçme ve seçilme hakkını tanıyacağını açıklayan Serbest Cumhuriyet Fırkası’na katılarak kadın hakları mücadelesine devam etmiştir.³⁰³

1929 yılına gelindiğinde yeni Belediye Kanunu’ndaki düzenleme ile birlikte kadınlara belediye meclisleri için seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. Aynı dönemde Cumhuriyet Halk Fırkası’nın kadın üye almaya başlayacağını açıklaması üzerine ilk kez kadınların bir siyasi partiye üye olmaları sağlanmıştır. Parti tüzüğündeki her Türk’ün fırkaya üye olabileceği ifadesi kadınların partiye üye olmalarının önünü açmıştır.³⁰⁴ 1934 yılında yapılan Anayasa değişikliğiyle seçme ve seçilme hakkına kavuşan kadınlar 1935 yılında Meclis’in yaklaşık %4,5’ini oluşturmaktaydı. Ülkemizde kadınlar siyasi haklarını

³⁰² Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s. 126.

³⁰³ Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s. 131.

³⁰⁴ Cemile B. Kartal, “Türkiye’de Kadınların Siyasal Haklarını Kazanma Süreci ve 1930 Belediye Seçimleri”, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 2005 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 129.

Batıya nazaran erken dönemlerde elde etmelerine rağmen, kadınların temsil oranının beklenen oranda artış göstermediği görülmektedir. Aşağıda, 1935-2011 yılları arasında kadınların ve erkeklerin Meclis'teki temsil oranı gösterilmektedir:

Tablo 2.1. Seçim yılı ve cinsiyete göre milletvekili sayısı ve temsil oranı

Seçim Yılı	Toplam milletvekili sayısı	Erkek	Temsil oranı (%)	Kadın	Temsil oranı(%)
1935	399	381	95,5	18	4,5
1939	429	413	96,3	16	3,7
1943	455	439	96,5	16	3,5
1946	465s	456	98,1	9	1,9
1950	487	484	99,4	3	0,6
1954	541	537	99,3	4	0,7
1957	610	602	98,7	8	1,3
1961	450	447	99,3	3	0,7
1965	450	442	98,2	8	1,8
1969	450	445	98,9	5	1,1
1973	450	444	98,7	6	1,3
1977	450	446	99,1	4	0,9
1983	399	387	97	12	3
1987	450	444	98,7	6	1,3
1991	450	442	98,2	8	1,8
1995	550	537	97,6	13	2,4
1999	550	527	95,8	23	4,2
2002	550	526	95,6	24	4,4
2005	550	500	90,9	50	9,1
2007	550	471	85,6	79	14,4

Kaynak: TÜİK Milletvekili Genel Seçimleri 1935-2011, s. 5.

Türkiye’de kadınların siyasal alanda var olma mücadelesi erken dönemlerde başlamasına rağmen, kadınların temsil oranı halen beklenen düzeye ulaşmamıştır. Kadınlar 1934 yılında Meclise girmelerine rağmen, temsil oranının artması 2005 yılında

gerçekleşmiştir.³⁰⁵ 1935-1946 yılları arasında kadın milletvekili sayısının diğer yıllara göre daha yüksek olmasının nedeni Cumhuriyet dönemindeki modernleşme politikasının kadın üzerinden yürütülmesidir.³⁰⁶

Dünyada kadınların parlamentoda temsil oranları incelendiğinde kadınların siyasete katılımının en yüksek olduğu ülkenin %56 oran ile Ruanda olduğu görülmektedir. 2009 yılı için bu oran diğer Avrupa ülkelerinde %40 civarında seyrederken ülkemizde %9 oranındadır.³⁰⁷ Türkiye, parlamentoda kadın temsili açısından 193 ülke arasında 126. sırada yer almaktadır.³⁰⁸ Bazı ülkelerin milletvekili sayısı ve kadın temsili oranları şu şekildedir:

³⁰⁵ E. Sare Aydın **Yılmaz**, “Cinsiyet Eşitliği ve Adalet Perspektifinden Türkiye’de Kadının Siyasal Alana Katılımı”, *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1, 2015, s. 27.

³⁰⁶ Yılmaz, “Cinsiyet Eşitliği”, s. 28.

³⁰⁷ Semra **Gökçimen**, “Ülkemizde Kadınların Siyasi Hayata Katılım Mücadelesi”, *Yasama Dergisi*, Aralık 2008, Sayı 10, s. 37.

³⁰⁸ Inter Parliamentary Union (IPU), <http://www.ipu.org/wmn-e/classif.htm>, (Erişim Tarihi: Mayıs 2015).

Tablo 2.2. Dünyada parlamentoda kadın temsili oranları

Ülke	Milletvekili sayısı	Kadın milletvekili sayısı	Kadın temsili oranı(%)
Ruanda	80	51	63,8
Bolivya	130	69	53,1
İsveç	349	152	49,6
Belçika	150	59	39,3
Slovenya	90	33	36,7
Polonya	460	126	27,4
Pakistan	340	70	20,6
Yunanistan	300	59	19,7
Türkiye	550	82	14,9
Malta	70	9	12,9
İran	289	17	5,9

Kaynak: Inter Parliamentary Union (IPU), <http://www.ipu.org/wmn-e/classif.htm> (Erişim Tarihi: Mayıs 2015).

Türkiye’de ulusal düzeyde kadın milletvekili oranlarında olduğu gibi, yerel siyasette kadın temsili oranları da oldukça düşüktür. Dünyada ulusal düzeyde katılımın düşük olduğu ülkelerde dahi yerelde kadınların temsil oranları yüksek iken, Türkiye’de böyle bir durum söz konusu değildir.³⁰⁹

³⁰⁹ Hasan **Yaylı** ve Gülçin **Eroğlu**, “Yerel Katılım Bağlamında Türkiye’de Kadın Temsili”, *International Journal of Science Culture and Sport*, Cilt 3, 2015, s. 519.

Tablo 2.3. 1999-2014 Yerel seçim sonuçlarına göre kadın temsili oranları

Seçim Yılı	Toplam sayı	Kadın	Kadın Temsili (%)
1999	40,422	605	3,6
2004	40,88	892	4,71
2009	38,117	1476	8,2
2014	23,145	2298	18,2

Kaynak: Yaylı ve Eroğlu, s. 514.

Siyasette kadın temsiliinin ülkemizde bu derece düşük olmasının nedeni toplumsal cinsiyet rollerine bağlı olarak, erkeklerin daha rasyonel oldukları gerekçesiyle, yönetme işini daha iyi yapacakları düşüncesi olabilir. Ayrıca siyasi partilerin kadın milletvekili adayı çıkarmak konusunda yetersiz çalışmaları, siyasetin eril bir karaktere sahip olması ve kadınların parti içi faaliyetlerinde dahi pasif kalmaları da kadın temsiliini düşürmektedir. Siyasi partiler seçim dönemlerinde kadın kollarında, kadınları aktif olarak çalıştırmakta, adaylık söz konusu olduğunda kadını ikinci plana atmaktadır. Bu durum kadının siyasal yarış için kullanılmasından başka bir anlam ifade etmemektedir.³¹⁰

Kadın temsiliyetini etkileyen faktörlerden biri de mekandır. Kırsal kesimde, eğitim düzeyi düşük kadınların eşlerinin, babalarının, ailedeki erkeklerin politik tercihlerine göre oy kullandıkları bilinmektedir.³¹¹

2011 yılında yapılan bir araştırmaya göre, kadın temsiliinin neden düşük olduğu sorusuna, %26 oranında “kadının siyaset yapamayacağı”, %20,3 oranında “aile

³¹⁰ Nedret Çağlar, “Kadının Siyasal Yaşama Katılımı ve Kota Uygulamaları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 2011, Cilt 3, Sayı 4, s. 71.

³¹¹ Yılmaz, “Cinsiyet Eşitliği”, s. 18.

sorumluluklarının ağır basması” cevabı verilmiştir. Ailesindeki kadınlardan birinin siyasette yer almasını istemeyenlerin oranı ise %13 civarındadır.³¹² KADEM tarafından yapılan bir araştırmada, siyasetle hiç ilgilenmediğini beyan eden kadınların oranı ise %39,7 oranındadır.³¹³

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde cinsiyete göre sandalye dağılımı ise şu şekildedir:

Tablo 2.4 Türkiye Büyük Millet Meclisi cinsiyete göre milletvekili dağılımı					
Parti	Kadın	Kadın temsili (%)	Erkek	Erkek Temsili(%)	Toplam
Adalet ve Kalkınma Partisi	34	10,73	283	89,27	317
Cumhuriyet Halk Partisi	20	15,04	113	84,96	133
Halkların Demokratik Partisi	23	38,98	36	61,02	59
Milliyetçi Hareket Partisi	3	7,5	37	92,5	40
Bağımsız milletvekili	1	100	0	0	1
Genel Toplam	81	14,73	469	85,27	550
Kaynak: Türkiye Büyük Millet Meclisi, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_sd.dagilim.(Erisim Tarihi: Mayıs 2015).					

³¹² KONDA Siyasette Kadın Temsili Araştırması, Mart 2011, s. 6

³¹³ Yılmaz, “Cinsiyet Eşitliği”, s. 17.

Kadın temsiliinin oldukça düşük oranda seyretmesi temsilde adaletsizliği doğurmaktadır.³¹⁴ Bu noktada, cinsiyet kotası uygulaması ile cinsiyetler arasındaki eşitsizlik dengelenmeye çalışılmalıdır. Kota uygulaması, pek çok ülkede kadın erkek eşitliğini sağlamada önemli bir araç olmuştur. Cinsiyet kotası tüm dünyada %30 olarak kabul edilmekte ve bu oran, eksik temsil edilen cinsiyetin temsiline ilişkin alt sınırı ifade etmektedir. %30 cinsiyet kotası uygulamasında kadınlar %30'dan az, erkekler %70'ten fazla temsil edilemeyecektir. Ülkemizde Cumhuriyet Halk Partisi 1989 yılından bu yana cinsiyet kotası uygulamaktadır. Halkların Demokratik Partisi (HDP) de eş başkanlık sistemiyle kadın temsiliini artırmaktadır. AK Parti ise kadının temsiliini artıracak bu uygulamaya tüzüğünde yer vermemiş, partisinin kadın kollarını aktif hale getirmekle yetinmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki (TBMM) kadın parlamenter oranına bakıldığında, en yüksek temsil oranının HDP içinde gerçekleştiği görülmektedir. HDP'de uygulanan eş başkanlık sistemiyle kadın temsili artırılmaktadır.

Siyasi katılım, yalnızca seçme ve seçilmeyi değil, aynı zamanda seçim kampanyaları, siyasi tartışmalara katılım ve karar alma süreçlerinde katılımı da içerir. Siyasi partilerin kadın kolları daha çok seçim çalışmaları, ev toplantıları, yardım çalışmaları ve kermeslerde aktif şekilde faaliyet göstermektedir.³¹⁵ Çadır'a göre;³¹⁶ siyasi partiler kadın kollarını kadınları siyasete hazırlayan yapılar olarak değil, siyasal getirisi düşük, ikincil faaliyetleri üstlenen birimler olarak görmektedir. Parti örgütlenmesinde kadın kollarının yardımcı kuruluş olarak yer alması da kadınların karar verme yetkisini sınırlandırmaktadır.

Görüldüğü üzere, Türkiye'de kadınların siyasal yaşama katılımı uzun yıllardan beri istenilen seviyede değildir. Cumhuriyet döneminden günümüze dek kadın temsil oranı çok düşük oranlarda artış göstermiş ve AB'nin ölçüt olarak belirlediği %33 oranına

³¹⁴ Yaylı ve Eroğlu, s. 151.

³¹⁵ Dilek **Aydemir** ve Elvan **Aydemir**, "Türk Siyasetinde Kadın Çok Oluyoruz!", *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Raporu*, Haziran 2011, s. 15.

³¹⁶ Mustafa Çadır, "Kadının Siyasal Yaşama Katılımında Siyasi Parti Kadın Kollarının Rolü", T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara 2011 (Uzmanlık Tezi), s. 68-69.

henüz ulaşmamıştır. Kadın erkek eşitliğini hayata geçirecek yasal düzenlemeler ve uluslararası sözleşmelerin yürürlüğe konulması ile bir ilerleme kaydedilmişse de, siyasetin erkek egemen niteliği devam etmekte ve kadının siyasal yaşamda aktif olması zorlaşmaktadır.

2.5. Sosyal, Ekonomik, Kültürel Haklara İlişkin Düzenlemeler

Sosyal haklar veya isteme hakları olarak da ifade edilen sosyal, ekonomik, kültürel haklar; devletten olumlu yönde bir davranış beklenen ve devlete belirli ödevler yükleyen haklardır.³¹⁷ Anayasamızın üçüncü bölümünde düzenlenen eğitim hakkı, çalışma hakkı, sendikal faaliyetler, toplu sözleşme ve grev hakkı, sağlık, çevre ve konut hakkı vb. haklar bu kapsamda yer almaktadır. Bu kısımda, kadınların eğitim ve çalışma hakkına yönelik düzenlemeler ve gelişmeler ele alınacaktır.

2.5.1. Eğitim Hakkına İlişkin Düzenlemeler

Eğitim hakkı, temel bir insan hakkı olarak bireyin diğer insan haklarını kullanmasının ön koşuludur.³¹⁸ BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nde taraf devletlerin yetki alanları içindeki herkesin eğitim hakkını sağlamakla yükümlü olduklarını ifade edilmiştir. Sözleşme'nin 13. maddesine göre taraf devletler, herkese zorunlu ve ücretsiz ilköğretim sağlamak, yükseköğrenim imkanlarından herkesin eşit faydalanmasını sağlamak ile yükümlüdür. Anayasamızın 42. maddesinde eğitim hakkı; *"kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz."* hükmü ile güvence altına alınmıştır.

Kadınların toplumsal ve hukuki statülerini güçlendirmek ve kamusal yaşamda erkeklerle eşit biçimde var olmalarını sağlamak için eğitim hakkı, birincil derecede öneme sahiptir. Kadınların eğitim düzeyi; çalışma koşullarını, istihdam olanaklarını, oy verme davranışları ve siyasi yaşama katılımlarını ve sosyal haklarını büyük oranda değiştirmektedir.

³¹⁷ Ulaş **Karan**, "Sosyal Hakların Güçlendirilmesi Açısından Bir İmkan: "Bütüncül Yaklaşım"", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 40, Sayı 3, 2007, s. 36.

³¹⁸ Işık **Tüzün** (Der.), "Eğitim Hakkı ve Eğitimde Haklar Uluslararası İnsan Hakları Belgeleri Işığında Ulusal Mevzuatın Değerlendirilmesi", *Eğitim Reformu Girişimi*, İstanbul 2009, s. 7.

Türkiye’de kadınların eğitim hakkını elde etme mücadelesi uzun yıllar devam etmiştir. Kadını eş ve anne olmakla özdeşleştiren anlayış nedeniyle kız çocuklarının eşit eğitim imkanlarına sahip olması bir anda gerçekleşmemiştir. Osmanlı’da 1869 yılında çıkarılan Maarif-i Umumi Nizamnamesi ile ilköğretim kız ve erkek çocukları için zorunlu hale getirilene kadar, kız çocuklarının eğitimi sıbyan mektepleri ile sınırlı kalmıştır.³¹⁹ 1876’da ilan edilen Kanun-i Esasi’nin 114. maddesinde yer alan, kızlar da dahil olmak üzere Osmanlı’da herkes için ilköğretimin zorunlu olacağını öngören düzenlemeyle eğitim alanındaki reformlar devam etmiştir.³²⁰

1917 yılında, bugün İstanbul Kız Lisesi olarak bilinen lisede, kız çocuklarının eğitim almaları sağlanmış, Darül-Fünun’da kadınlara yükseköğretim imkanı sunulmuş, teorik eğitimin dışında düzenli olarak yürütülen konferanslarla kadınların sosyo-kültürel gelişimleri sağlanmaya çalışılmıştır. İstanbul Edebiyat Fakültesi’nde kız öğrencilerle erkek öğrencilerin bir arada dersler almaya başlamaları ve kız öğrencilerin yurtdışına gönderilmeleri de önemlidir. Sonraki yıllarda sanat, el becerileri gibi farklı alanlarda da eğitimler verilmeyle devam edilmiştir.³²¹

Tanzimat dönemiyle başlayan yenileşme hareketleri, eğitim alanındaki düzenlemeleri de içermektedir. 1862’de açılan kız rüşdiyeleri ile 1870’te Darülmualimât bu dönemin önemli gelişmelerindendir. Berktaş’a göre;³²² Osmanlı’da kız çocuklarının eğitim imkanını artıran politikalar, eğitilmiş kadınların iyi anne olacakları düşüncesiyle gerçekleştirilmiştir. Aynı anlayış Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Cumhuriyet dönemi, yeni bir ulus inşa etme sürecinde “yeni kadın” imgesi yaratmış ve onu Osmanlı’dan kopuşun en önemli göstergelerinden biri olarak ele almıştır.³²³ Bu dönemde kadının işgücüne, eğitime, siyasete farklı biçimlerde katılması ve kamusal alanda yer edinmesi laik devletin gereklerinden biri olarak görülmüş, 1924 yılında

³¹⁹ M. Ali **Seven** ve A. Osman **Engin**, “Türkiye’de Kadının Eğitimi Alanındaki Eşitsizlikler”, <http://e-dergi.atauni.edu.tr/ataunisobil/article/download/1020000400/1020000393>, s. 179. (Erişim Tarihi: Mayıs 2015).

³²⁰ Seven ve Engin, s. 179.

³²¹ Özkiraz ve Arslanel, s. 4-5.

³²² Fatmagül **Berktaş**, “Kadının İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye”, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi, Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları No: 7, 2004, s. 12.

³²³ Berktaş, “Kadının İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye”, s. 18.

halifeliğin kaldırılması ve eğitim- öğretimin birleştirilmesini esas alan Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun çıkarılması sosyal hayatın düzenlenmesinde oldukça etkili olmuştur.³²⁴

Gerçekleştirilen reformlar çok kıymetli olmakla birlikte, geleneksel anlayıştan kopamadığı için mevcut durumun bazı noktalarda tekrar etmesine neden olmuştur. Genellikle orta öğretimde, çocukların kadın ve erkek rollerine hazırlanma süreci devam etmiş, kız çocuklarının entelektüel birikimini artırmayı hedefleyen programlar yerine anneliği, ev kadınlığını aşılayan bir müfredat uygulanmıştır. Bu bağlamda, kadına uygun görülen meslekler de daha düşük ücretli, düşünsel kapasite gerektirmeyen nitelikteki meslekler olmaktadır.³²⁵

Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan *Türkiye’de Kadının Durumu* raporuna göre, son on yıllık süreçte kadınların eğitim düzeylerinde artış söz konusudur. 1990 yılında okur-yazar olmayan kadınların oranı %28 iken, 2000 yılında bu oran %19,4’e düşmüştür. 24 yaş üstü nüfus için okur-yazarlık oranı ise erkeklerde %96 iken, kadınlarda %80,4’tür.³²⁶ TÜİK verilerine göre, 2011 yılı için okuryazar olmayan her 100 kadına karşılık, 21 erkek okuryazar değildir.³²⁷ Bölgelere göre okuma yazma bilmeyen kadın oranlarına bakıldığında, en yüksek oranlar Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu bölgesindedir.³²⁸

WEF’un 2015 yılında açıkladığı Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Raporu, ülkemizde kadının konumuna dair çarpıcı bilgiler sunmaktadır. Rapora göre, Türkiye 145 ülke arasında eğitime katılım sıralamasında 105. sıradadır. 2006-2015 yılları arasında Türkiye’de eğitim oranı açısından çok az ilerleme kaydedildiği görülmektedir.³²⁹ Kız çocuklarının eğitimi konusunda, zorunlu eğitime geçilmesinin ve okullaşma oranının özellikle kız çocuklarında artırılması için başlatılan kampanyaların katkısı dikkate değerdir. 2016 verilerine göre ise Türkiye, toplumsal cinsiyet eşitliği sıralamasında 130.

³²⁴ Ayça Gelgeç, “Cumhuriyet Dönemi Kadın İmgesi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Güz 2009, Sayı 44, s. 633.

³²⁵ Fatma Gök, “Türkiye’de Eğitim ve Kadınlar”, içinde: *1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar* (Ed. Şirin Tekeli), İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 167.

³²⁶ “Türkiye’de Kadının Durumu”, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara 2008, s. 8.

³²⁷ TÜİK, İstatistiklerle Kadın, 2012, s. 59.

³²⁸ “Türkiye’de Kadının Durumu”, s. 10.

³²⁹ World Economic Forum, The Global Gender Gap Report 2015, p. 9.

Eğitim oranları sıralamasında 129. sıradadır.³³⁰ Eğitim oranları sıralamasında Türkiye'nin alt sıralarda kalması göstermektedir ki, yasaların iyileştirilmesi ve günümüze dek uygulanan politikalar yeterli olmamaktadır. Kız ve erkek çocuklarına toplumsal cinsiyet kalıplarının aşılmadığı, cinsiyet eşitliğini yerleştirecek bir eğitim sistemi gereklidir.

2.5.2. Çalışma Hakkına İlişkin Düzenlemeler

Çalışma hakkı; dinlenme hakkı, ücret hakkı, sendikal haklar ve sosyal güvenlik haklarını içeren geniş kapsamlı bir kavramdır. Sosyal haklardan biri olarak çalışma hakkı, kişinin maddi manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları sağlayan haklar olarak da ifade edilir.³³¹ Herkesin eşit olduğu fikrinin 20. yüzyılda kabul edilmesiyle birlikte sosyal ve ekonomik haklar da insan hakları kavramına dahil edilmiş ve bu bağlamda kadınların çalışma hakkının güçlendirilmesine yönelik pek çok adım atılmıştır.³³²

Çalışan kadınlarla ilgili hukuksal düzenlemeler öncelikle koruyucu düzenlemeler ile gerçekleştirilmiştir. Kadın işçilere yönelik koruyucu düzenlemelere öncelik verilmesinin bir nedeni, sendika örgütlenmelerinde kadınlara yer verilmemesidir. Erkekler çalışma haklarını sendikal faaliyetler ve toplu sözleşmeler ile elde ederken, kadınlar için yasa çıkarılması gerekmiştir. Kadınlara yönelik koruyucu düzenlemeler genel olarak çalışan gebe ve annelere yöneliktir. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), BM ve Avrupa Konseyi belgelerinde yer alan düzenlemeler gebelere ve annelere izin imkanı, annelik izni kullanılan dönemde gelir güvencesi, çalışma saatlerinin kadına uygun hale getirilmesi ve belli işlerde ve belli dönemlerde kadınları çalıştırma yasağı şeklindedir.

333

Ulusal mevzuat açısından bakıldığında, TMK ve TCK'da yapılan değişikliklerle yasalardaki cinsiyet eşitsizliğinin giderildiği, kadınları aile, eğitim ve çalışma

³³⁰ World Economic Forum, The Global Gender Gap Report 2016, p. 11.

³³¹ Baki Erken, "Anayasal Çerçeve Türkiye'de Çalışma Hakkı", *Çalışma Dünyası Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2013, s. 68.

³³² Bakırcı, *Çalışma Yaşamında Kadın...*, s. 67.

³³³ Bakırcı, *Çalışma Yaşamında Kadın...*, s. 69.

yaşamında dezavantajlı duruma düşüren düzenlemelerin büyük ölçüde kaldırıldığı görülmektedir. Buna paralel olarak, çalışma yaşamında cinsiyet eşitliğini sağlamak adına 4857 sayılı İş Kanunu'nda, eşit ücret ilkesinin üzerinde önemle durulmuştur. İş Kanunu m. 5 hükmüne göre: *“iş ilişkisinde dil, ırk, cinsiyet, felsefi inanç, siyasal düşünce, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım yapılamaz.”* Ayrıca, işverenin işin niteliği ve biyolojik nedenlerle zorunlu olmadıkça bir işçiye cinsiyet veya gebelik nedeniyle diğerlerinden farklı işlem yapması ve daha düşük ücret uygulaması da ilgili madde ile yasaklanmıştır. Yine, 100 No'lu Eşit İşe Eşit Ücret Sözleşmesi'nde taraf devletlerin kadın erkek arasında ücret eşitliği prensibini teşvik etmek ve uygulamakla yükümlü olduğundan söz edilmiştir.(m.2).³³⁴

Çalışma hakkına getirilen kısıtlamalardan biri olan cinsiyet ayrımcılığı yasalarda düzenlenen bir diğer ilkedir. TCK m. 122 hükmüne göre: *“Dil, ırk, milliyet, renk, cinsiyet, engellilik, siyasi düşünce, felsefi inanç, din veya mezhep farklılığından kaynaklanan nefret nedeniyle; (...) bir kişinin işe alınmasını, olağan bir ekonomik etkinlikte bulunmasını engelleyen kimse, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.”*

Çalışma yaşamında kadına karşı ayrımcılığın bir biçimi olarak cinsel taciz konusu da İş Kanunu'nda düzenlenir. Buna göre, işverenin işçiye cinsel tacizde bulunması halinde tacize uğrayan işçi sözleşmeyi derhal fesh edebilir. Ancak cinsel taciz mağduru birçok kadın toplumsal baskı sebebiyle tacizi örtbas etmekte, aksi halde işten atılacağını düşünmektedir. Yasada cinsel tacizin açık ve net bir ifadeyle tanımlanmaması kadınlara yönelik bu düzenlemelerin yetersiz kalmasına neden olmaktadır.³³⁵

Türk hukukunda çalışan kadını koruyucu düzenlemelere incelendiğinde ilk olarak Anayasanın 50. madde hükmü dikkat çekmektedir. İlgili hükme göre: *“Kimse, yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmaz. Küçükler ve kadınlar ile bedeni ve ruhi yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özerk olarak korunurlar.”* Bir diğer koruyucu düzenleme sanayi işlerinde gece çalışmaya getirilen kısıtlamadır. 1475 sayılı İş Kanunu 69. Maddeye göre: *“Sanayiye ait işlerde 18 yaşını doldurmamış erkek çocuklarla her yaştaki kadınların gece çalıştırılması esas itibariyle yasaktır.”* Ancak

³³⁴ Sözleşme metni için bkz. http://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377269/lang--tr/index.htm.

³³⁵ Bilgin, s. 314.

işin niteliği icabı kadın işçi çalıştırılması gereken durumlarda 18 yaşını doldurmuş kadınların gece çalışmasına ilgili bakanlıklar tarafından izin verilebilir. 4857 Sayılı İş Kanunu'nda ise gece çalıştırılma yasağını kaldırılmış, yer ve sualtı işleri ile ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılma yasağı korunmuştur. 16.06.2004 tarihli Ağır ve Tehlikeli İşler Yönetmeliği'nde kadınların ay hali günlerinde ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılmayacağına dair düzenleme dikkat çekmektedir.³³⁶

Pozitif ayrımcılık ilkesinin bir gereği olarak kadınların gebelik ve annelik süreçlerinde çalışma hayatına uyumunu artıracak düzenlemelerin yanında, iş ve aile yaşamının uyumlaştırılması amacıyla erkekleri de içine alacak biçimde “ebeveynler” için de düzenlemeler öngörölmeye başlanmıştır. 4857 Sayılı Kanun'da yapılan değişiklik ile erkeğe eşinin doğum yapması halinde beş gün ücretli izin hakkı getirilmesi aile yükümlölükleri bakımından kadın ile erkeği eşit tutan bir anlayışın ürünü olması bakımından, olumlu bir gelişmedir. Ancak mevcut düzenlemelerin hayata geçirilmesinde yine toplumsal cinsiyet rolleri karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye'de kadınların çalışma yaşamına katılım sürecine bakıldığında, kadın istihdam oranlarının hemen her dönemde erkeklerden düşük seyrettiği görölmektedir. Bu durum, toplumsal cinsiyet rolleri ile yakından ilgilidir. Daha önce bahsedildiği gibi, kadınların asıl uğraşı ev işleri olarak göröldüğü ve bu yargı kadınlar tarafından da içselleştirildiği için, istihdam oranları oldukça düşük seyretmektedir. Yine toplumsal cinsiyet rolleri ile ilgili olarak kadınlar “doğasına uygun” olduğı düşünölen meslekleri tercih ederken, yönetici kadrolarında ve yüksek ücretli mesleklerde daha çok erkeklerin çalıştığı görölmektedir.

Ecevit'e göre;³³⁷ kadın istihdam oranlarının istenen düzeyde olmamasının tek nedeni toplumsal cinsiyet kalıpları değil, aynı zamanda ekonomik yapıdan kaynaklanan yapısal sorunlardır. 1970'lerden itibaren kentte çalışmak isteyen kadın sayısında artış görölmesine rağmen, 1980 sonrasında çalışma olanakları sanayi sektöründe artış göstermemiş, hizmet sektörü içinse sınırlı bir artış gösterebilmiştir. Sanayi sektöründe özellikle kriz dönemlerinde öncelikle vasıfsız eleman olarak görölen kadınlar işten

³³⁶ Bakırcı, *Çalışma Yaşamında Kadın...*, s. 109.

³³⁷ F. Yıldız **Ecevit**, “Kentsel Üretim Sürecinde Kadın Emeginin Konumu ve Değişen Biçimleri”, içinde: *1980'ler Türkiye'si'nde Kadın Bakış Açısından Kadınlar* (Ed. Şirin Tekeli), İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 107.

çıkarılmaktadır. Ayrıca sanayi sektöründeki durgunluk kadınları evde üretim yapmaya teşvik etmektedir.³³⁸

2013 yılı itibarıyla ev eksenli çalışanların %94'ünü kadınlar oluşturmaktadır. Eğitim seviyesi düşük kadınlar daha çok ev ve bakım işlerini üstlenmektedir. Kadın ve erkeklerde işgücüne katılım oranları incelendiğinde, eğitim düzeyi açısından farklılıklar olduğu görülmektedir. 2004 yılı için ilköğretim mezunu kadınların işgücüne katılım oranı %20,4 iken, yükseköğretim düzeyindeki kadınların oranı %70,3 düzeyindedir. Aynı oranlar erkekler için ise sırasıyla %46,5 ve %84,2 şeklindedir. 2004'ten 2013 yılına kadar kadınların eğitim düzeylerinde sadece yaklaşık %2 oranında artış yaşanabilmiştir.³³⁹

Kadınları ev eksenli çalışmaya iten nedenlerden bir diğeri küçük çocuk sahibi olan kadınlara yönelik iş yerlerinde bakım hizmetlerinin yetersiz olmasıdır.³⁴⁰ Gebe Veya Emziren Kadınların Çalıştırılma Şartlarıyla Emzirme Odaları ve Çocuk Bakım Yurtlarına Dair Yönetmelik'in 13. maddesine göre; 100-150'den fazla kadın işçi çalıştırılan yerlerde işveren tarafından, işyerine en çok 250 metre uzaklıkta kreş açılması zorunludur. İlgili düzenlemeye rağmen, işverenler kadın işçi sayısını sınırın altında tutarak kreş açma sorumluluğundan kaçmaktadır.

Çalışma yaşamında kadına yönelik düzenlemeler ve istihdamı artırıcı politikalar diğer alanlarda olduğu gibi kadının özgürleşmesinden ziyade, mevzuatın uluslararası sözleşmelere uygunluğu açısından ele alınmaktadır. Görüldüğü gibi ataerkil yapı, toplumsal cinsiyet rolleri, eğitim olanakları kadınların istihdam koşullarında önemli ölçüde etkilidir. Mevcut nedenler ortadan kaldırılmadan, sadece yasal düzenlemelerle çalışma yaşamında hak kayıplarının önüne geçilmesi güç görünmektedir.

³³⁸ Ecevit, s. 108.

³³⁹ Türkiye'de Kadın İşGücü Profili ve İstatistiklerinin Analizi 2014, T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, s. 30.

³⁴⁰ Türkiye'de Kadın İşGücü Profili ve İstatistiklerinin Analizi 2014, s. 20.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ KARARLARININ İNCELENMESİ

İnsan hakları belgeleri arasında en kapsamlı korumayı sağlayan AİHS, koruma mekanizması öngörmesiyle diğer uluslararası sözleşmelerden ayrılmaktadır. AİHS'nin İkinci Bölümünde; “*Sözleşme ve Protokolleri gereği sözleşmeci Yüksek Sözleşmeci Taraflar’a yüklenilen taahhütlere uyulmasını sağlamak için Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin kurulduğu*” ifade edilmiştir. AİHM bireye haklarının çiğnenmesi halinde devlet karşısında koruma sağlayarak, bireyi uluslararası hukukun *süjesi*³⁴¹ konumuna getirmesi bakımından önem taşımaktadır.³⁴²

AİHM’ye doğrudan bireysel başvuru olanağı AİHS’ye 1998 yılında eklenen 11 No’lu Protokol ile gerçekleşmiştir. 11 No’lu Protokol öncesinde Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ve AİHM olmak üzere ikili bir sistemi benimsenmişken, eklenen Protokol ile tek yargı organı AİHM olarak düzenlenmiştir. 11 No’lu Protokol’ün yürürlüğe girmesinden sonra Komisyon’un bireysel başvurunun kabul edilebilirliğini inceleme yetkisi sona ermiş ve böylece bireylere doğrudan AİHM’ye gitme imkanı tanınmıştır.³⁴³

³⁴¹*süje* (özne); hukukta “muhakemede kendine ait bir statüsü bulunan ve diğer bireylerden bağımsız olarak gerçekleştireceği işlemlerle muhakemenin ilerlemesine katkı yapan kimse” anlamında kullanılır. <http://www.sozluk.adalet.gov.tr/Harf/S?Sayfa=2> (Erişim Tarihi: Nisan 2017).

³⁴² Gözübüyük ve Gölcüklü, s. 14.

³⁴³ Aybay, *İnsan Hakları Hukuku*, s. 155.

AIHS m. 34'e göre: *“Bu Sözleşme veya protokollerinde tanınan haklarının Yüksek Sözleşmeci Taraflar'dan biri tarafından ihlal edilmesinden dolayı mağdur olduğunu öne süren her gerçek kişi, hükümet dışı kuruluş veya kişi grupları Mahkeme'ye başvurabilir. Yüksek Sözleşmeci Taraflar bu hakkın etkin bir şekilde kullanılmasını hiçbir surette engel olmamayı taahhüt ederler.”*

11 No'lu Protokol ile Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin başvuruları esastan inceleyerek kabul edilebilirlik kararı verme yetkisi kaldırılmış, bu yetki sadece AIHM'ye tanınmıştır. Bireysel başvurunun kabul edilebilirlik koşulları AIHS m. 35'te sayılmıştır: Mahkeme başvurularda iç hukuk yollarının tüketilmesinden itibaren altı aylık bir süre öngörmektedir. Ayrıca, başvuru konusunun Sözleşme ve Protokollerle bağdaşmaması, başvurucunun önemli bir zarar görmemiş olması halinde bireysel başvurunun kabul edilemez olduğuna karar verilir. Başvurucunun önemli bir zarar görmemiş olmasının kabul edilebilirlik koşulları arasında sayılması tartışmalıdır. AIHS'ye Ek 14 No'lu Protokol ile getirilen bu düzenlemede insan haklarına saygı çerçevesinde hareket edileceği belirtildiyse de başvurucunun gördüğü zararın önemli sayılıp sayılmaması hususu belirsizdir.³⁴⁴

Son yıllarda AIHM'ye yapılan başvuruların sayısında ciddi bir artış söz konusudur. Mahkeme'nin iş yükünün azaltılması ve etkin çalışması için 2004 yılında 14 No'lu Protokol ile birtakım değişiklikler öngörülmüştür. Protokol'ün getirdiği önemli değişikliklerden biri, tek yargıç sistemini hayata geçirmesidir.³⁴⁵ AIHS 26. ve 27. maddelere göre, başvuruların kabul edilemez olduğuna veya işlemiden kaldırılmasına tek yargıç tarafından karar verilebilir. Tek yargıç, adına seçilmiş olduğu taraf devlet adına yapılan başvuruyu inceleyemez.

AIHM'nin işleyişine dair bir diğer yenilik, davaların dostane çözümler yolu ile sonuçlandırılmasıdır. AIHS m. 39 hükmüne göre: *“Yargılamanın her aşamasında Mahkeme, davanın bu Sözleşme ve Protokolleri ile tanınan insan haklarına saygı ilkesinden esinlenen dostane bir çözüm yoluyla sonuçlanmasını sağlamak için taraflara yardımcı olabilir.”* Bu yöntem ile AIHM kararına gerek kalmaksızın, tarafların

³⁴⁴ Aybay, *İnsan Hakları Hukuku*, s. 158.

³⁴⁵ Faruk **Bilir**, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Yapısı ve 14 Nolu Protokol”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2006, s. 135.

aralarında anlaşmaları sağlanarak AIHM'nin iş yükünün azaltılması amaçlanmıştır. Uygulama; taraf devletler açısından maddi tazminat yükünden kaçınmayı, başvuru açısından da ihlal iddiasının kısa sürede sonuçlanmasını sağladığı gibi, AIHM'nin tazminat mahkemesi gibi görev yapmasını da sağlar.³⁴⁶

Yukarıda bahsedildiği gibi, AIHS'ye eklenen protokoller ile Bakanlar Komitesi'nin başvurunun kabul edilirliğine ilişkin esastan karar verme yetkisi kaldırılmakta, ancak denetim yetkisi devam etmektedir. Mahkeme'nin ihlal kararı tazminat ile sonuçlanır ve kararın uygulanması Bakanlar Komitesi'nce denetlenir. İhlal devam ediyorsa, Bakanlar Komitesi belli bir süre içinde ihlalin ortadan kaldırılmasını talep eder. İhlal iç hukuktaki bir yasadan veya Anayasa hükmünden kaynaklanırsa, yasanın değiştirilmesini talep edebilir.³⁴⁷ Nitekim *Türkiye Birleşik Komünist Partisi* kararında;³⁴⁸ Anayasa ve yasaların herhangi bir ayırım oluşturmaksızın AIHS denetimine tabi olduğunu belirtilmiştir.³⁴⁹

Türkiye, 1987 yılında AIHM'ye bireysel başvuru hakkını tanımış, 1989 yılında AIHM'nin yargı yetkisini kabul etmiştir. 2015 yılı itibariyle AIHM'de hakkında en fazla başvuru yapılan ülkeler arasında üçüncü sıradadır. 2016 verilerine göre, AIHM önünde bekleyen başvuru sayısı sıralamasında Türkiye, %15.8 oranı ile ikinci sıradadır. Türkiye aleyhine verilen tazminat kararlarının en çok adil yargılanma hakkı kapsamında olduğu görülmektedir. Adil yargılanma hakkı ihlalinden sonra yeterli soruşturma yürütmeme, bireyin özgürlük ve güvenliği, yaşam hakkının ihlali ve ifade özgürlüğünün ihlali ile ilgili başvurular gelmektedir.³⁵⁰ AIHM'nin işleyişi ve bireysel başvuru mekanizması ile ilgili verilen bilgilerden sonra, Mahkeme'nin kadınlarla ilgili Türkiye

³⁴⁶ Akman/Türkiye (Başvuru No: 33245/05, 13.10.2009) davasında başvuru ile Hükümet arasındaki dostane çözüm görüşmeleri neticesinde, Hükümet'in gelecekte benzer durumun yaşanmaması için gerekli önlemleri almayı taahhüt etmesi ve Sözleşme'nin 2. Maddesinde ihlal meydana geldiğini kabullenmesi üzerine AIHM, Hükümet'in görüşlerini tatmin edici bulmuş ve başvurunun kayıttan silinmesine hükmetmiştir. Serkan **Cengiz**, "Akman/Türkiye Davası Dostane Çözüm Prosedürü Açısından Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Bir Dönemeç (mi?)", *İzmir Barosu Bülteni*, Ekim 2001, s. 1-2.

³⁴⁷ Rıza **Türmen**, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin İç Hukukumuzda Etkileri", s. 36, http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anayargi/turmen.pdf (Erişim: Ekim 2016).

³⁴⁸ Türkiye Birleşik Komünist Partisi vd./Türkiye, Başvuru No: 133/1996752/951, 30.01.1998.

³⁴⁹ AIHM kararı uyarınca iç hukukumuzda yapılan bir değişiklik örneği Devlet Güvenlik Mahkemeleri kararı sonrasında gerçekleşmiştir. Anayasamızın 143. madde hükmü değiştirilerek, askeri yargıç yerine sivil yargıç üye getirilmiştir. Türmen, s. 38.

³⁵⁰ <http://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiye-nin-aihm-karnesi-a%C3%A7%C4%B1kland%C4%B1/a-19008870> (Erişim: Ekim 2016).

aleyhine verdiği kararlar kişisel haklar; siyasi haklar; sosyal, ekonomik ve kültürel haklar başlıkları altında sınıflandırılarak, AİHM içtihatları iç hukukumuzdaki örneklerle birlikte tartışılacaktır.

3.1. Kişisel Haklara İlişkin Kararlar

Kişisel haklar; yerine getirilmesi için devletin pozitif yükümlülüğünü gerektirmeyen, bireylerin doğuştan sahip olduğu, dokunulmaz haklarıdır. Yaşam hakkı, kişi dokunulmazlığı, düşünce, din ve vicdan özgürlüğü gibi haklar bu kapsamdadır. AİHM'nin kadınlarla kişisel haklarına ilişkin kararlarının; yaşam hakkı, eşitlik ilkesi, ayrımcılık yasağı, düşünce, din ve vicdan özgürlüğü konularında yoğunlaştığı görülmektedir. Bu kısımda, ilgili kararlar üzerinde durulacaktır.

3.1.1. Yaşam Hakkına İlişkin Kararlar

Türkiye'de her geçen gün artan aile içi şiddet vak'aları AİHM'de sıklıkla dava konusu olmaktadır. Yaşam hakkı, vücut bütünlüğünün korunması, kötü muamele yasağı ve cinsiyet ayrımcılığı çerçevesinde değerlendirilen kadına yönelik şiddet ile ilgili AİHM kararlarının incelendiği bu kısımda, Mahkeme'nin cinsiyet ayrımcılığı yapıldığına hükmettiği *Opuz/Türkiye*³⁵¹ kararı ile bireyin yaşam hakkının korunmasında yetkili makamların sorumluluğuna vurgu yaptığı *Durmaz/Türkiye*³⁵² kararı üzerinden analiz edilmeye çalışılacaktır.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin 9 Haziran 2009 tarihinde karara bağladığı *Opuz/Türkiye* davası, aile içi şiddet mağduru kadınlar için büyük önem taşır. AİHM, kadınların sıklıkla maruz kaldığı aile içi şiddeti öncelikle cinsiyete dayalı şiddet bağlamında ele almıştır. Sözleşme'ye taraf devletlerin bireylerin yaşam hakkının korunmasındaki pozitif yükümlülüğünü hatırlatarak Türkiye'nin ayrımcılık yaptığına hükmetmiştir.

³⁵¹ *Opuz/Türkiye*, Başvuru No: 33401/02, 09.06.2009.

³⁵² *Durmaz/Türkiye*, Başvuru No: 3621/07, 13.11.2014.

Dava konusu olaya göre başvuru Nahide Opuz ve annesi, Opuz'un eski eşi H.O. tarafından defalarca fiziksel şiddete uğramış, ölümle tehdit edilmişlerdir. Opuz ve annesi H.O.'nun kendilerini yaralamasından sonra şikayetçi olmuş, ancak aldıkları tehdit ve uğradıkları baskı nedeniyle şikayetlerinden vazgeçmiştir. H.O.'nun şiddet eylemleri artarak devam etmiş ve Opuz'un annesini öldürmüştür. Olayın ardından tutuklanmasına rağmen, 'duruşmalardaki iyi hali' göz önüne alınarak serbest bırakılmış, bunun üzerine Opuz AİHM'ye başvurmuş, sonuçta AİHM Türkiye'nin Sözleşme'nin 2, 3 ve 14. maddelerini ihlal ettiğine karar vermiştir.

AİHS'nin 2. maddesine göre: *"Herkesin yaşam hakkı yasanın koruması altındadır. Yasanın ölüm cezası ile cezalandırdığı bir suçtan dolayı hakkında mahkemece hükmedilen bu cezanın yerine getirilmesi dışında hiç kimse kasten öldürülemez."* AİHM, 2. maddeyi devletlerin pozitif yükümlülüğü açısından geniş yorumlar. Mahkeme'ye göre devletler, yalnızca kasıtlı ve hukuka aykırı şekilde yaşama son verilmesinden kaçınmakla yetinmeyip, aynı zamanda yetki alanına giren bireylerin yaşam hakkının korunması için gerekli tedbirleri de almak durumundadır.³⁵³ *Opuz/Türkiye* kararı bireyin yaşam hakkının korunmasında devletin yükümlülüğü açısından oldukça önemlidir. Nahide Opuz ve annesi sürekli olarak şiddete uğramaları üzerine gerekli makamlara durumu bildirmiş, hatta Opuz, yaşam güvencesi olmadığı için koruma talebinde bulunmuştur. Hükümet Mahkeme'ye başvuruçunun iç hukuk yollarını tüketmediğini ileri sürerek itiraz etmiş, ancak Mahkeme ulusal mevzuatta aile içi şiddete karşı kadını yeterince koruyan mekanizmalara yer verilmediğini tespit etmiştir.

Opuz/Türkiye kararında bireyin yaşam hakkının korunmasının yanında işkence veya kötü muameleyle karşı korunmasını içeren AİHS 3. maddeye de atıf yapılarak, Türkiye'deki yargı sisteminin etkili işlemediği sonucu çıkarılabilir. Şöyle ki, başvuru ve annesi H.O. tarafından defalarca hakarete, aşağılayıcı davranışlara, tehdide maruz kalmış, başvuru evliliği boyunca şiddet görmüştür. Şiddet eylemlerinin derecesinin giderek arttığı bariz olmasına rağmen H.O.'nun mahkemece aldığı cezalar tahrik indirimiyle hafifletilerek para cezasına çevrilmiştir. H.O.'nun şiddet gösterme ihtimalinin çok yüksek olduğu aşıkâr iken, Hükümet mağdurların şikayetlerini korku ve

³⁵³ Osman/Birleşik Krallık, Başvuru No: 23452/94, 28.10.1998.

tehdit altında geri çekmiş olabileceklerini göz ardı etmiş, başvurucunun yaşam hakkını koruyamamıştır. AİHM, mağdurun şikayetini geri çektiği durumlarda aile içi şiddetin kovuşturulmasına devam edilmesiyle ilgili birtakım kriterler belirlemiştir. Buna göre; suçun ciddiyeti, davalının saldırıyı planlayıp planlamadığı, saldırının tekrarlanma ihtimali, saldırının hanede yaşayan diğer bireyler –özellikle çocuklar- üzerindeki etkisi, geçmişte şiddet uygulayıp uygulamadığı gibi hususların dikkate alınması gerekmektedir.³⁵⁴

Aile içi şiddette devletin pozitif yükümlülüğüne başka bir örnek *Bevacqua/Bulgaristan*³⁵⁵ kararıdır. Başvurucu Bevacqua, eski eşi tarafından sürekli olarak şiddete uğraması üzerine mahkemeye başvurmuş, ancak savcılık şiddete konu olan eylemin ‘hafif yaralama’ olduğu gerekçesiyle kovuşturmaya gerek görmemiştir. Bunun üzerine davayı AİHM’ye taşınmış, AİHS 8. maddede belirtilen özel hayatın korunmasına ilişkin devletin sorumluluğunu yerine getirmediğine karar verilmiştir. Mahkeme, özel hayata saygı gösterilmesinin devletlere bireylerin özel alanlarındaki ilişkilerine dair önlemler almak konusunda negatif yükümlülüğü olduğu anlamına gelmediğini hatırlatarak, 8. Maddenin ihlaline karar vermiştir. Burada *Opuz* kararından farklı olarak AİHM, savcılığın kovuşturmaya gerek olmadığına dair kararını devletin takdir yetkisi kapsamında ele almış, konuyu ayrımcılık yasağı kapsamında incelememiştir.³⁵⁶

Aile içi şiddet davalarında ceza yargılamasının devam etmesi konusundaki devletlerin takdir yetkisi ülkelere göre değişmektedir. Arnavutluk, Avusturya, Polonya gibi ülkelerin de aralarında bulunduğu on bir Avrupa Konseyi üyesi ülkede, mağdur şikayetinden vazgeçse dahi ceza yargılamasına devam edilmektedir. Türkiye’de ise, *Opuz/Türkiye* kararında görüldüğü üzere, ceza yargılamasına devam edilip edilmemesi konusunda devlet takdir yetkisini kullanmaktadır. Bu durum, şikayete bağlı suçlar ile kamu adına takip edilmesi gereken suçlar arasında ayrıma gidilmesinden

³⁵⁴ *Opuz/Türkiye*, par. 137-138. Benzer bir karar için bkz. *Eremia/Moldova Cumhuriyeti*, Başvuru No: 3564/11, 28.05.2013.

³⁵⁵ *Bevacqua / Bulgaristan*, Başvuru No: 71127/01, 12.09.2008.

³⁵⁶ Çiğdem **Sever**; “Kadına Karşı Eviçi Şiddette Devletin Sorumluluğu ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin *Opuz v. Türkiye Kararı*”, *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012, Cilt 1, Sayı 2, s. 33-35.

kaynaklanmaktadır.³⁵⁷ Örnek kararda, H.O’nun bıçakla saldırması ile ilgili TCK m. 456/4 uyarınca dava açılmış, Diyarbakır Sulh Ceza Mahkemesi H.O’nun bıçakla saldırmak suçundan para cezasına çarptırılmasına karar vermiştir.

TCK m. 465/4 hükmüne göre: “*Her kim katil kasdiyle olmaksızın bir kimseye cismen eza verir veya sıhhatini ihlale yahut akli melekelerinde teşevvüş husulüne sebep olursa altı aydan bir seneye kadar hapsolunur (...) Eğer fiil, hiçbir hastalığı veya mütat iştigallerden mahrumiyeti mucip olmamış yahut bu haller on günden ziyade uzamamış ise takibat icrası muntazarrırın şikayetine bağlı olmak şartıyla fail hakkında iki aydan altı aya kadar hapis veya 200 liradan 2.500 liraya kadar ağır para cezası hükmolunur.*” 765 Sayılı TCK’nın ilgili maddesi 2004 yılında kabul edilen 5237 Sayılı TCK’nın 86. maddesinde yeniden düzenlenmiştir. Madde hükmüne göre:³⁵⁸ “*kasten yaralama suçunun üstsoya, altsoya, eşe veya kardeşe işlenmesi halinde şikayet aranmaksızın verilecek ceza yarı oranında artırılır.*” İlgili düzenlemenin “eşe karşı” ve “şikayet aranmaksızın” ifadelerinin iptali istemiyle ilk derece mahkemeleri tarafından AYM’ye çok sayıda itiraz başvurusu yapılmıştır.³⁵⁹

Durmaz/Türkiye kararı kadına yönelik şiddet davalarında yetkili makamların üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmediklerini bir kez daha göstermiştir. Olayda hayatını kaybeden Gülperi O.’nun ilaç içerek intihar ettiği ileri sürülmüş, Adli Tıp Kurumu raporlarında maktulün kanında veya vücudunda herhangi bir ilaç veya uyuşturucu maddeye rastlanmamasına ve eşi O.O tarafından şiddet gördüğü anlaşılmamasına rağmen, O.O hakkında soruşturma başlatmayan Cumhuriyet Savcısı ve görevli polis memurları Mahkeme tarafından kusurlu bulunmuştur.³⁶⁰ *AİHM Opuz/Türkiye* kararına atıf yaparak, Sözleşme’nin 1. maddesi uyarınca devletin “*kendi egemenlik alanı içinde*

³⁵⁷ *Opuz/Türkiye*, par. 87-90.

³⁵⁸ Bu maddede öngörülen ceza artırımının resmen evli olmayan bireyleri kapsayıp kapsamadığı tartışma konusudur. Yargıtay 4. CD 12.03.2015 tarih ve E. 2015/3574, K. 2015/24513 sayılı kararında, sanığın resmi nikahlı eşi olmayan kadına karşı işlediği yaralama suçuna ilişkin 86. maddenin öngördüğü ceza artırımının düzeltilmesi gerektiğine karar verirken; Yargıtay 7. CD, Kanun’da aile ve aile fertlerinin açık bir tanımı olmaması sebebiyle AİHS’ni referans göstererek, nikahsız şekilde aynı çatı altında yaşayan, hukuken olmasa bile diğer tüm yönleriyle aileden ayırt edilemez nitelikteki birlikteliklerin de kanun kapsamında ele alınmasına karar vermiştir. Hüsamettin Uğur; “Kadın ve Aile Bireylerine Yönelik Şiddete Karşı 6284 Sayılı Kanunun Getirdikleri”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2012, s. 336.

³⁵⁹ Fahrettin Demirağ, *Türk Ceza Kanunu ve Kabahatler Kanunu Yürürlük Kanunu*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2007, s. 186.

³⁶⁰ <http://bianet.org/bianet/kadin/159932-aihm-den-turkiye-ye-kadin-katli-cezasi>, (Erişim Tarihi: Kasım 2015).

bulunan herkesin Sözleşme’de tanınan hak ve özgürlüklerden faydalanmasını sağlama” yükümlülüğünü yerine getirmediğine ve Sözleşme’nin 2. maddesinin ihlal edildiğine karar vererek, Türkiye’yi tazminata mahkum etmiştir.³⁶¹

Değerlendirme

Opuz/Türkiye kararından sonra kadınların ev içi şiddetten korunmasına yönelik iki önemli düzenleme hayata geçirilmiştir:³⁶² 08.03.2012 tarihinde kabul edilen 6284 Sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun ile Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri Hakkında Yönetmelik. 6284 Sayılı Kanun, 4320 Sayılı Kanun’dan farklı olarak, şiddet gören kadınlara yönelik koruyucu tedbirlere yer vermektedir. Kanun kapsamında kurulan Şiddet Önleme ve İzleme Merkezlerinde (ŞÖNİM) şiddet mağduru kadınlara rehberlik ve danışmanlık hizmeti verilmektedir. Yönetmelikte, şiddete uğrayan veya şiddete uğrama tehlikesi altında olan kadınların ŞÖNİM’lere ihbarda bulunmaları halinde, alınacak koruma tedbirleri düzenlenir. Yönetmeliğin 7. maddesine göre; gerekli görüldüğünde şiddet mağduruna ve çocuklarına barınma yeri sağlanır, maddi yardım yapılır, psikolojik ve hukuki anlamda danışmanlık hizmeti sağlanır, gerektiğinde çalışma yaşamının desteklenmesi adına dört veya iki aylık süre için kreş imkanı sağlanabilir.³⁶³ Uygulama kadınların yaşam hakkının korunması bakımından oldukça önemli olmakla birlikte, pratikte birtakım sorunları da içermektedir. Mor Çatı’nın ŞÖNİM Çalıştayı Sonuç Bildirgesine göre, bu merkezlerin kadınların tek başına ulaşamayacakları ücra yerlerde açılması, merkezlerin kadınları ve çocukları koruyacak maddi donanıma sahip olmayışı ve kadın örgütleri ile ortak hareket edilmemesi büyük sorun teşkil etmektedir.³⁶⁴ Şüphesiz ki bu sorunlar yönetmeliğin dayandığı 6284 Sayılı Kanun’daki belirsizliklerden kaynaklanmaktadır. Kanun’da kadını koruyucu tedbirlerden bahsedilmesine rağmen, bu tedbirin süresi altı ay ile on gün arasında değişebilmektedir. Ayrıca, tedbir kararına aykırılık halinde

³⁶¹ Durmaz/Türkiye, par. 54-56.

³⁶² Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri Hakkında Yönetmelik, Sayı: 29656, R. G. 17.03.2016, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/03/20160317-8.htm> (Erişim Tarihi: Kasım 2015).

³⁶³ <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/03/20120320-16.htm>, (Erişim Tarihi: Kasım 2015).

³⁶⁴ Rapora ulaşmak için bkz. <https://www.morcati.org.tr/tr/neler-yapiyoruz/basin-aciklamalari/177-sonim-siddet-onleme-ve-izleme-merkezleri-calistayi-sonuc-bildirgesi-21-subat-2013>, Erişim Tarihi: Kasım 2015.

yaptırım olarak zorlama hapsi öngörülse de tedbir kararına rağmen şiddet uygulayanların kaçına bu yaptırımın uygulandığı bilinmemektedir.³⁶⁵

Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü'nün 2012-2015 dönemini kapsayan kadına yönelik şiddetle mücadele ulusal eylem planına göre; 2000'li yıllarla birlikte kadın erkek eşitliğini gerçekleştirmeye yönelik bir dizi yasal düzenleme yapılmış, şiddetin önlenmesi ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kaldırılması için kamu kurumlarıyla eğitim faaliyetleri düzenlenmiştir.³⁶⁶ Bahsedilen politikalar eşitlikçi görünmekle birlikte ne yazık ki yetersiz kalmaktadır. Kamu kurumlarında verilen eğitimlere rağmen, şiddet gören bir kadın boşanmak istediğinde toplum baskısıyla karşılaşmakta veya görevlilerce ikna edilmeye çalışılmaktadır. İHOP raporuna göre;³⁶⁷ eylem planlarında hedeflenen eğitim faaliyetleri yetersiz olmakla birlikte, büyük çoğunlukla din görevlileri için düzenlenmektedir. 2007-2010 döneminde 326 aile mahkemesine eğitim verilirken, din görevlilerinin sayısı 17.000'dir.

Opuz/Türkiye ve *Durmaz/Türkiye* kararlarında, kadınları şiddetten koruyan birtakım düzenlemeler hayata geçtiyse bile bu düzenlemelerin yetkili makamlar tarafından etkili şekilde uygulanmadığı vurgulanmaktadır. Özellikle aile içi şiddet davalarında kovuşturmayı gerçekleştiren birimlerin konuyu 'aile içi meseleler', 'mahrem', 'namus' kavramlarından bağımsız değerlendirmedikleri bilinmektedir. Şiddet gören bir kadın polise başvurduğunda genellikle polis tarafından ikna edilmekte veya aile yakınları, akrabaları tarafından arabulucu rolü üstlenilerek olayların üzeri örtülmektedir. AIHM'nin "adli pasiflik" olarak ifade ettiği bu durumun önüne geçmeye yönelik yasalarda herhangi bir yaptırım düzenlenmemiştir.³⁶⁸

Aile içi şiddet dışında cinsel istismar ile ilgili davalarda da durum farklı değildir. Kadından tecavüz iddiasını destekleyecek delil getirmesi beklenmektedir. Elazığ'da yedi yıl boyunca bir kız çocuğuna cinsel istismarda bulunan sanığın delil

³⁶⁵ Nisan Kuyucu; "Opuz Kararının Uygulanması İzleme Raporu", *İnsan Hakları Ortak Platformu AIHM Kararlarının Uygulanması İzleme Raporları*, Ankara 2015, s. 20, http://www.aihmiz.org.tr/files/opuz_rapor.pdf , (Erişim Tarihi: Kasım 2015). s. 20.

³⁶⁶ Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı 2012-2015, T. C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara 2012.

³⁶⁷ Kuyucu, "Opuz Kararının Uygulanması...", s. 35.

³⁶⁸ Kuyucu, "Opuz Kararının Uygulanması...", s. 15.

yetersizliğinden serbest bırakılması bu duruma verilecek örneklerden sadece biridir.³⁶⁹ Başka bir davada, patronunun oğlu tarafından tecavüze uğrayan kadının doktor raporuna rağmen sanık hakkında verilen 2 yıl hapis cezası olayın zorla gerçekleştiğine dair kanıt olmadığı gerekçe gösterilerek Yargıtay tarafından bozulmuştur.³⁷⁰ AİHM'nin *Opuz* davasında Türkiye'yi mahkum etmesinden sonra her geçen gün tekrarlanan bu olaylar, iç hukukta hak ihlallerinin devam ettiğini göstermektedir.

Diyarbakır Barosu Herkes İçin Adalet Projesi ve Kadın Dayanışma Platformu tarafından 2010 yılında açıklanan aile içi şiddet istatistikleri bu konuda çarpıcı bilgiler içermektedir. İstatistiklere göre; cinayet kurbanlarının %70 gibi büyük bir çoğunluğu eşleri veya sevgilileri yüzünden hayatını kaybetmekte, her beş kadından biri hayatının bir döneminde mutlaka tecavüze veya tecavüz girişimine uğramaktadır. 1999-2005 yılları arasında ceza mahkemelerinde açılan davaların kırk altısında haksız tahrik nedeniyle hafifletici unsurlar göz önünde bulundurulmuştur.³⁷¹ Her geçen gün artan şiddet olaylarına dair resmi kurumların şiddeti kınayan açıklamalarına rağmen şiddet faillerine verilen ceza indirimleri düşünülürse, yargı sistemimizdeki erkek egemen zihniyetin izlerini görmek mümkündür. Kadın cinayetlerini önleyici kanunların yürürlüğe girmiş olması ne yazık ki kanunların etkin uygulanmasını garanti etmemektedir. Örneğin; 12 yaşındaki bir kız çocuğuna cinsel istismarda bulunan bir kişi, 12.5 yıl hapis cezasına çarptırılmasına rağmen, 'çocuğun psikolojisinin düzeldiği' gerekçesiyle ceza indiriminden faydalanmakta, eşi tarafından sokak ortasına bıçaklanarak öldürülen kadının 'eşini aldatmış olabileceği' düşünülerek müebbet hapis cezası Yargıtay kararıyla bozulup haksız tahrik indirimi uygulanmaktadır.³⁷²

Opuz kararından sonra AİHM'ye Türkiye'den giden ev içi şiddetle ilgili 11 başvurudan da anlaşılacağı üzere, AİHM'nin ihlal kararı vermesi, izleyen dönemde hak ihlallerinin son bulmasını garanti etmemektedir. Kadının yaşam hakkını doğrudan engelleyen bu örneklerin ülkemizde her gün defalarca tekrarlanmasının önüne geçilmesi için öncelikle

³⁶⁹ <http://www.diken.com.tr/kiz-cocuguna-tecavuz-zanlisi-19-kisi-delil-yetersizliginden-tutuksuz-yargilanacak/> (Erişim Tarihi: Kasım 2015).

³⁷⁰ <http://sendika7.org/2013/11/yerel-mahkeme-tecavuz-dedi-yargitay-bozdu/>, (Erişim Tarihi: Kasım 2015).

³⁷¹ *Opuz* / Türkiye, par. 105-106.

³⁷² <http://www.diken.com.tr/siddet-durmadi-erkek-adalet-gormedi-kadina-siddete-taviz-cansuyu-da-oldurdu/> (Erişim Tarihi: Kasım 2015).

yargı kararlarına sıklıkla yansıyan cinsiyetçi bakış açısı değişmeli, yasaların etkin uygulanması sağlanmalı, kolluk kuvvetlerinin, hakimlerin, savcılarının hukuki ihtilafları evrensel insan hakları temelinde ele almaları sağlanmalıdır.

3.1.2. Eşitlik İlkesine İlişkin Kararlar

Soyadı, hukuki açıdan uzun yıllar boyunca erkekler için bir kimlik belirtme unsuru olarak kullanılmış, kadının soyadı erkeğin soyadına göre değişmiştir.³⁷³ TMK’da 1997 yılında yapılan değişiklikle kadına eşinin soyadının önünde evlilik öncesi soyadını kullanma imkanı verildiyse de iç hukukta evli kadının evlilik öncesi soyadını³⁷⁴ kullanmasını sağlayan bir düzenleme bulunmamaktadır. Bu bağlamda, *Ünal Tekeli/Türkiye*³⁷⁵ ve *Leventoğlu Abdülkadiroğlu/Türkiye*³⁷⁶ kararları iç hukukumuzdaki örneklerle desteklenerek ele alınacaktır.

AİHM’nin *Ünal Tekeli/Türkiye* davasına ilişkin kararı bireysel bir başvuru niteliğinde olmanın ötesinde pilot karar olması sebebiyle önem taşır. Mahkeme, Türkiye’yi tazminata mahkum etmenin dışında Türkiye’ye büyük bir sorumluluk yüklemiştir.³⁷⁷ Dava konusu olayda, başvuran Ayten Ünal Tekeli, meslek yaşamında evlilik öncesi soyadıyla tanındığı için soyadını eşinin soyadının önünde kullanmış, ancak resmi işlemlerde iki soyadını birden kullanması mümkün olmamıştır. 1995 yılında yerel mahkemeye sadece evlilik öncesi soyadını kullanmak için başvurmuş, mahkeme, kadınların evlilik süresince eşlerinin soyadını kullanması gerektiğini belirterek davayı reddetmiştir. Bunun üzerine başvuru 1995 yılında AİHM’ye başvurarak yerel mahkemelerin verdiği kararın AİHS’nin özel yaşam hakkını düzenleyen 8. maddesine

³⁷³ Nazan **Moroğlu**, “Medeni Kanun’a Göre Kadının Soyadı ve Bir Öneri”, http://www.tukd.org.tr/dosya/kadinin_soyadi.doc, s. 2, (Erişim Tarihi: Kasım 2015).

³⁷⁴ Soyadı meselesine değinirken, “kızlık soyadı” ifadesinin kadının bekaretine verilen önemin dildeki yansımaları olduğu ve cinsiyetçi bakış açısını pekiştirdiği düşünüldüğünden, onun yerine “evlilik öncesi soyadı” ifadesi kullanılacaktır.

³⁷⁵ Ünal Tekeli /Türkiye, Başvuru No: 29865/ 96, 16.11.2004.

³⁷⁶ Leventoğlu Abdülkadiroğlu/Türkiye, Başvuru No: 7971/07, 28.05.2013.

³⁷⁷ Hülya **Üçpınar**, “Ünal Tekeli Türkiye Kararının Uygulanması İzleme Raporu”, *İnsan Hakları Ortak Platformu AİHM Kararlarının Uygulanması İzleme Raporları*, Ankara 2013, s. 21, http://www.aihmiz.org.tr/files/02_Unal_Tekeli_Rapor_TR.pdf, Erişim Tarihi: Kasım 2015.

aykırı olduğunu, erkeklerin kendi soyadlarını kullanmaları mümkünken kadına böyle bir hak tanınmamasının açıkça ayrımcılık olduğunu ileri sürmüştür. AİHM, 2004 yılında verdiği kararda mevcut durumun cinsiyetler arasında farklı muamele oluşturduğuna, Sözleşme'nin ayrımcılık yasağını düzenleyen 14. maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir.³⁷⁸

4721 Sayılı TMK kadına kocasının soyadı ile birlikte kendi soyadını kullanma imkanı tanımıştır. TMK m. 187 hükmüne göre: *“Kadın, evlenmekle kocasının soyadını alır; ancak evlendirme memuruna veya daha sonra nüfus idaresine yapacağı yazılı başvuruyla kocasının soyadı önünde önceki soyadını da kullanabilir. Daha önce iki soyadı kullanan kadın, bu haktan sadece bir soyadı için yararlanabilir.”*

Hükümet'in anılan düzenlemenin değiştirilmesi için 2011 yılında Bakanlar Kurulu'na sunduğu 4. Yargı Paketi olarak bilinen kanun tasarısı³⁷⁹ kapsamında Meclis'e sunulmuş ancak tasarıda 187. maddeye dair bir düzenleme yer almamıştır.³⁸⁰

TMK'nın 187. maddesinin; Anayasa'nın 2, 10, 41 ve 90. maddelerine aykırılığı iddiasıyla AYM'ye açılan iptal davasında;³⁸¹ 4721 Sayılı TMK'nın 743 Sayılı TMK'dan farklı olarak, eşler arasında eşitlik prensibini yerleştirmeyi amaçlayan düzenlemeler getirmesine karşın, *“kadın, evlenmekle kocasının soyadını alır.”* şeklindeki hükmün eşitlik prensibini bozduğu gerekçe gösterilmiştir. AYM'nin benzer bir karardaki³⁸² kamu yararı, kamu düzeni gibi birtakım zorunluluklar sebebiyle soyadının kocadan geçmesinin tercih nedeni olduğu, kadının evlenmekle kocasının soyadını almasının cinsiyet ayrımcılığı olarak yorumlanmasının yerinde olmayacağı görüşünün Anayasa'nın 10. maddesine aykırı olduğu gerekçe gösterilmiştir. Soyadı konusunda AYM kararları incelendiğinde, Anayasa'nın 10. maddesinde öngörülen eşitliğin, herkesin her yönden aynı kurala bağlı olacağı anlamına gelmediği şeklinde

³⁷⁸ Üçpınar, s. 2.

³⁷⁹ 4. Yargı Paketi olarak bilinen 6411 Sayılı Kanun için bkz.

<https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k6411.html>.

³⁸⁰ Üçpınar, s. 6.

³⁸¹ AYM, E. 2009/85 K. 2011/49, 10.03.2011, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/10/20111021+-8.htm>, (Erişim Tarihi: Kasım 2015).

³⁸² AYM, E. 1997/61 K. 1998/59, 29.10.1998, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/10/20111021-8.htm>, (Erişim Tarihi: Kasım 2015).

yorumlandığı görülmektedir. Buna göre, kişilerin haklı bir nedene dayanarak değişik kurallara bağlı tutulması eşitlik kuralına aykırılık teşkil eder.

Ünal Tekeli davasında AİHM, aile birliğinin erkeğin ismi ile yansıtılmasının nihai bir etken sayılıp sayılmayacağını değerlendirerek aile birliğinin erkeğin soyadı ile yansıtılabileceği gibi, kadının soyadı ile veya eşlerin kararlaştıracağı ortak bir soyadı ile yansıtılabileceği sonucuna varmıştır.³⁸³ Yerel mahkemeler soyadı değişikliğine nüfus kayıtlarındaki karışıklık, resmi belgelerde güvenliğin zedelenmesi, kamu düzeninin bozulması gerekçesiyle itiraz etmektedir. AİHM *Ünal Tekeli* davasında, Hükümet'in yapmış olduğu resmi belgelerde ve nüfus kayıtlarında karışıklığın önlenmesi savunmasının somut dayanaklardan yoksun olduğunu, kişilerin seçtikleri adlarına riayet edilerek, haysiyet ve saygınlıklarıyla toplum içinde yaşamalarını sağlamak için bu güçlüklerin makul kabul edilebileceğini belirtmiştir.³⁸⁴

AİHM standart izleme ile takip ettiği *Ünal Tekeli* kararına atıfta bulunarak, 2013 yılında karara bağladığı *Leventoğlu Abdülkadiroğlu/Türkiye* davasında, özel hayata ve aile hayatına saygı gösterilmesine ilişkin AİHS 8. maddenin ve 14. maddenin ihlal edildiğine karar vermiştir. Dava konusu olayda; başvuran evlendikten sonra TMK 153. madde hükmü gereğince eşinin soyadını almak zorunda kalmış, 26 Eylül 2005 tarihinde sadece evlilik öncesi soyadı olan *Leventoğlu*'nu kullanmak için İzmir Asliye Hukuk Mahkemesi'nde dava açmıştır. Yerel mahkemenin TMK 187. madde uyarınca davanın reddine ilişkin kararının Yargıtay tarafından onanması üzerine başvuru 2007 yılında uyuşmazlığı AİHM'ye taşımıştır.³⁸⁵ Örnek kararda Hükümet'in *Ünal Tekeli* kararını dikkate alarak TMK 187. madde ile ilgili herhangi bir iyileştirme çabasına girmediği görülmektedir. Mahkeme, Hükümet'in benzer davalarda kendisini farklı bir sonuca ulaştırabilecek nitelikte bir argüman sunmadığını hatırlatarak, AİHS 8 ve 14. maddelerin ihlaline hükmetmiştir.³⁸⁶

Değerlendirme

³⁸³ *Ünal Tekeli/Türkiye*, par. 64.

³⁸⁴ *Ünal Tekeli/Türkiye*, par. 67.

³⁸⁵ *Leventoğlu Abdülkadiroğlu/Türkiye*, par. 8-10.

³⁸⁶ *Leventoğlu Abdülkadiroğlu/Türkiye*, par. 20-21.

Ünal Tekeli kararından sonraki yerel mahkeme kararları ve *Leventoğlu Abdülkadiroğlu* kararı göstermiştir ki, AİHM'nin kararı çok az yerel mahkeme tarafından uygulanmıştır. Senem Yavuz Nal'ın evlilik öncesi soyadını kullanma talebi, İstanbul 6. Hukuk Mahkemesi tarafından, TMK m. 187'nin AİHS 8. madde ile uyumsuzluk teşkil etmediği gerekçesiyle reddedilmiştir.³⁸⁷ Benzer şekilde, Kadıköy 1. Aile Mahkemesi'nin kadının evlilik öncesi soyadını kullanmaya devam etmesinin Türk aile yapısı üzerinde savunulanan aksine pozitif etki yapacağı ve 187. maddenin bu yönde değiştirilmesi gerektiği yönündeki E. 2010/94 sayılı kararı Yargıtay tarafından bozulmuştur.³⁸⁸

Soyadı davalarında üzerinde tartışılan bir diğer hüküm Anayasa'nın 90. maddesidir. 7 Mayıs 2004 tarihinde yapılan değişiklikle Anayasa'nın 90. maddesinin son fıkrasına eklenen *“usulüne uygun yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyumsuzluklarda milletlerarası antlaşma hükümleri esas alınır.”* ifadesi uluslararası sözleşmelerin kişi hak ve özgürlüklerine ilişkin hükümlerinin iç hukuk düzeninde kanunların üzerinde olduğunu belirtmektedir. Öğretide m. 90/5 hükmünün uluslararası anlaşmalar hakkında Anayasa'ya aykırılık iddiasıyla AYM'ye başvurulamayacağı anlamına geldiği savunulmaktadır.³⁸⁹ Evlilik öncesi soyadını evlilik süresince de kullanmaya devam etme talebiyle açılan davaların Yargıtay tarafından bozulduğu örneklerin yanında, m. 90/5 hükmünü esas alarak soyadı konusunda kadının lehine karar veren mahkeme kararları da bulunmaktadır. Ebru Voyvoda'nın aynı taleple Ankara 3. Aile Mahkemesi'nde açtığı davada, başvuranın akademik kariyerinde 'Voyvoda' soyadıyla tanınması, bu soyadı ile ulusal ve uluslararası eserlerinin yayınlanmış olması sebebiyle evlilik öncesi soyadını kullanmasına karar verilmiştir.³⁹⁰ Benzer şekilde Neşe Aslanbay Akbıyık'ın yeniden yargılama talebiyle AYM'ye yaptığı başvuru neticesinde Anayasa'nın kişi dokunulmazlığı, maddi ve manevi varlığı başlıklı 17. maddesinin ihlal edildiğine karar verilmiştir.³⁹¹

³⁸⁷ İstanbul 6. Hukuk Mahkemesi; E. 2007/93, K. 156, 14.06.2007, Üçpınar, s. 11.

³⁸⁸ Yargıtay 2. HD; E. 2008/9258, K. 2009/14043, 14.07.2009, Üçpınar, s. 8.

³⁸⁹ Derya **Belgin**, “Anayasa'nın 90. Maddesinde (7 Mayıs 2004) Yapılan Değişikliğin Getirdiği Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, *Ankara Barosu Dergisi*, Cilt 66, Sayı 4, 2008, s. 110-111.

³⁹⁰ <http://www.hurriyet.com.tr/yardimci-docentin-kizlik-soyadi-zaferi-14357344>, (Erişim Tarihi: Kasım 2015).

³⁹¹ AYM, *Neşe Aslanbay Akbıyık*, Başvuru No: 2014/5836, 16.04.2015, <http://www.kararlaryeni.anayasa.gov.tr/BireyselKarar/Content/b663686e-1539-4189-8f13-50c318603509?wordsOnly=False>, (Erişim Tarihi: Aralık 2015).

Kadınların soyadı ile ilgili hukuk mücadelesi yalnızca evlilik sırasında kendi soyadlarını kullanmaları ile değil, aynı zamanda çocuklarına kendi soyadlarını vermeleriyle ilgili olarak da devam etmektedir. Yargıtay 18. Hukuk Dairesi, boşandıktan sonra velayeti kendisine verilen çocuğuna soyadını vermek isteyen kadının başvurusunun, İstanbul 3. Asliye Hukuk Mahkemesi'nce çocuğun soyadının belirlenmesinde doğum tarihinde anne babanın evli olup olmadığının esas alındığı, evli iseler çocuğa babanın soyadının verileceği, velayet hakkının anneye soyadı değişikliği için dava açma hakkı vermediği gerekçesiyle reddedilmesi üzerine yapılan temyiz talebini reddetmiştir.³⁹²

AYM'nin Soyadı Kanunu'nun m. 4/2 hükmünde geçen “*evliliğin feshi veya boşanma hallerinde çocuk anasında tevdi edilmiş olsa bile babasının seçtiği veya seçeceği adı alır*” cümlesine ilişkin 08.12.2011 tarihli ve E. 2010/119 K. 2011/165 sayılı iptal kararının ardından, Hayriye Özdemir isimli başvurusunun velayeti kendisinde bulunan çocuğuna soyadını verme talebiyle Diyarbakır Asliye Hukuk Mahkemesi'ne açtığı dava kabul edilebilir bulunmuştur.³⁹³ Yargıtay 18. Hukuk Dairesi'nin 06.06.2012 tarihli ve E. 2012/5587, K. 2012/7122 sayılı bozma kararının ardından başvurusunun AYM'ye yaptığı bireysel başvurunun neticesinde, çocuğun soyadının değiştirilmesi talebinin reddedilmesinin Anayasa'nın 20. maddesinde güvence altına alınan aile hayatına saygı hakkının ihlal edildiğine karar verilmiştir.³⁹⁴ AYM, velayet hakkının çeşitli hukuk sistemlerinde çocuğun soyadını belirleme hakkını da içermesi sebebiyle, aile bağlarının sürdürülmesi noktasındaki işlevi de göz önüne alındığında, aile hayatına saygı hakkının güvence kapsamında yer aldığı görüşündedir.³⁹⁵ AİHM *Cusan ve Fazzo/İtalya*³⁹⁶ kararında, çocuğa annenin soyadının verilmesi talebinin reddedilmesi üzerine eşler arasında eşitlik ilkesinin ihlali ve ayrımcılık iddiasıyla yapılan başvuruyu haklı bulmuş,

Anayasa Mahkemesi'nin 17. maddenin ihlaline ilişkin benzer bir kararı için bkz. AYM, *Sevim Akat Eşki*, Başvuru No: 2013/2187, 19.12.2013.

³⁹² Yargıtay 18. HD; E. 2014/7168, K. 2014/13329, 25.09.2014; E. 2014/8784, K. 2014/14341; E. 2014/9886 K. 2014/15208, 16.10.2014,

<http://emsal.yargitay.gov.tr/VeriBankasiIstemciWeb/GelismisDokumanAraServlet>, (Erişim Tarihi: Nisan 2015).

³⁹³ Diyarbakır 5. Asliye Hukuk Mahkemesi; E. 2012/246, K.2012/56, 16.04.2012, AYM, *Hayriye Özdemir*, Başvuru No: 2013/3434, 26.05.2015, par. 9.

³⁹⁴ AYM, Başvuru No: 2013/3434, 25.06.2015, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/07/20150711-25.pdf>, (Erişim Tarihi: Nisan 2015).

³⁹⁵ AYM, *Hayriye Özdemir*, par. 42.

³⁹⁶ *Cusan ve Fazzo/İtalya*, Başvuru No: 77/07, 07.01.2014.

evlilik içinde doğan çocuğa babanın soyadı verilmesi kuralının kadına karşı ayrımcılık oluşturduğunu belirterek, AİHS 8. ve 14. maddelerin ihlal edildiğine hükmetmiştir.

Yukarıda değinilen AİHM kararlarına rağmen, iç hukukumuzda kanunların kadının soyadı konusunda cinsiyet eşitliğini sağlayacak şekilde yorumlanmadığı görülmektedir. Mahkeme'nin *Ünal Tekeli ve Leventoğlu Abdülkadiroğlu* kararlarında önerdiği şekilde TMK. m. 187 üzerinde herhangi bir değişiklik yapılmamış, söz konusu madde için AYM'ye açılan iptal davaları reddedilmiştir. Konu ile ilgili hak ihlallerinin önüne geçilmesi için Türkiye'nin AİHS 46. madde³⁹⁷ uyarınca TMK 187. madde hükmüne ilişkin önlem alması, mevzuatın Sözleşme ile uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir.³⁹⁸

3.1.3. Düşünce, Din ve Vicdan Özgürlüğüne İlişkin Kararlar

Başörtüsü meselesi din ve vicdan özgürlüğü, ifade özgürlüğü, eğitim ve öğrenim hakkı kapsamında AİHM'de birçok kez dava konusu olmuştur. Mahkeme'nin 10 Kasım 2005 tarihinde karara bağladığı *Leyla Şahin/Türkiye*³⁹⁹ davası hukuki ve siyasi yönüyle oldukça önemlidir. Dava konusu olay, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde öğrenci olan başvuru Leyla Şahin'in 23 Şubat 1998 tarihli Genelge uyarınca sınava alınmaması üzerine gerçekleşmiş, başvuru Genelge'nin AİHS 8, 9, 10, 14. ve 1 No'lu Ek Protokol'ün 2. maddesine aykırı olduğu iddiasıyla Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na başvuru yapmıştır. Mahkeme'nin 4. Dairesi'nin 29 Haziran 2004 tarihinde verdiği kararda Sözleşme'nin 9. maddesinin ihlal edilmediği, 8, 10 ve 14. maddeler ile Ek 1 No'lu Protokol'ün 2. maddesine ilişkin ayrı bir sorun ortaya çıkmadığı belirtilmiştir.⁴⁰⁰

³⁹⁷ AİHS m. 46: "1. Yüksek Sözleşmeci Taraflar, taraf oldukları davalarda Mahkeme'nin verdiği kesinleşmiş kararlara uymayı taahhüt ederler.

2. Mahkeme'nin kesinleşen kararı, infazını denetleyecek olan Bakanlar Komitesi'ne gönderilir.

3. Bakanlar Komitesi, kesinleşen bir kararın infazının denetlenmesinin söz konusu kararın yorumundan kaynaklanan bir zorluk nedeniyle engellendiği kanaatinde ise, bu yorum konusunda karar vermesi için Mahkeme'ye başvurabilir. (...)

5. Mahkeme, 1. Fıkranın ihlal edildiğini tespit ederse, alınacak önlemleri değerlendirmesi için davayı Bakanlar Komitesi'ne gönderir."

³⁹⁸ Üçpınar, s. 19.

³⁹⁹ Leyla Şahin/Türkiye, Başvuru No: 44774/98, 10.11.2005.

⁴⁰⁰ Kerem Altıparmak ve Onur Karahanoğulları, "Pyrrhus Zaferi: Leyla Şahin/Türkiye, AİHM/Hukuk, Düzenleyici İşlem/Kanun", *Hukuk ve Adalet Dergisi*, Yıl 1, Sayı 3, Temmuz-Eylül 2004, s. 2-3.

23 Şubat 1998 tarihli Genelge'ye göre: *“Anayasa, ilgili yönetmelikler, Danıştay ve Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ile Üniversite Yönetim Kurulu Kararları doğrultusunda, bayan öğrencilerin başları bağlı olarak (başörtülü olarak), erkek öğrencilerin sakallı olarak ders, staj ve uygulamalara alınmamaları gerekmektedir. Bu nedenle öğrencilere ait yoklama listelerine, başları bağlı veya sakallı öğrencilerin numara ve adı yazılmamalı, numaraları ve adları listede olmadığı halde, pratik ve dershaneye girip orada bulunmakta ısrar eden öğrenciler uyarılmalı ve dershaneden çıkmıyorsa, isim ve numaraları alınarak (...) hakkında cezai işlem yapılmak üzere ilgili Anabilim Dalı, Bölüm ve Dekanlığa/Müdürlüğe ivedi olarak bildirilmelidir.”*

Başvuran tarafından Genelge'nin iptali istemiyle İstanbul İdare Mahkemesi'nde açılan dava reddedilmiş, Mayıs 1998'de Öğrenci Disiplin Yönetmeliği 6(a) maddesi⁴⁰¹ uyarınca kılık kıyafet kurallarına uymadığı gerekçesiyle disiplin işlemlerine başlanmıştır.⁴⁰² Ardından, başvuran 16 Eylül 1999 tarihinde Viyana Üniversitesi'nde öğrenimine başlamıştır.⁴⁰³ Başvuran Sözleşme'nin 9. maddesine dayanarak, yükseköğretim kurumlarında başörtüsü takılmasına getirilen yasağın din özgürlüğünü ve dinini açıklama hakkını ihlal ettiği iddiasında bulunmuştur.⁴⁰⁴

Düşünce, din ve vicdan özgürlüğünü düzenleyen AİHS 9. maddeye göre: *“herkes düşünce, din ve vicdan özgürlüğüne sahiptir. Bu hak, din veya inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca, açıkça veya özel tarzda ibadet, öğretim ve ayin yapmak suretiyle dinini veya inancını açıklama özgürlüğünü de içerir. Dinini veya inancını açıklama özgürlüğü, ancak kamu güvenliğinin, kamu düzeninin, genel sağlığın veya ahlakın ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için demokratik bir toplumda zorunlu tedbirlerle ve yasayla sınırlanabilir.”*

Din ve vicdan özgürlüğü kapsamındaki başvurularda AİHS 9. maddeye ilişkin bir ihlal olup olmadığına karar verilmesi için; öncelikle başvurunun AİHS 9. madde kapsamına

⁴⁰¹ 13 Ocak 1985 tarihli Öğrenci Disiplin Yönetmeliği'nin 6(a) maddesine göre; “tutumu ve davranışları öğrencilikle bağdaşmayan öğrenci uyarı ile cezalandırılır. Kınama cezası ise diğerleri meyanında derslerin, seminerlerin, laboratuvar veya atölye çalışmalarının kesilmesine neden olan öğrenciler hakkında uygulanacaktır.” Leyla Şahin/Türkiye, par. 50.

⁴⁰² Leyla Şahin/Türkiye, par. 20-21.

⁴⁰³ Leyla Şahin/Türkiye, par. 27-28.

⁴⁰⁴ Leyla Şahin/Türkiye, par. 70.

girmesi, madde kapsamındaki haklara yönelik bir müdahale olup olmadığının tespit edilmesi ve eğer müdahale varsa, müdahalenin “kanuna uygunluk” ve “demokratik toplumda gereklilik” şartlarını taşıyıp taşımadığının tespiti gerekir.⁴⁰⁵

AIHS 9. maddenin ilk fıkrası din ve vicdan özgürlüğünün *forum internum* olarak adlandırılan kişinin iç dünyasıyla ilgili kısmını korumaya alır. İçsel dünyaya ait fikirler, inançlar ve kanaatlere ilişkin herhangi bir kısıtlama veya devlet müdahalesi kabul edilemez. İkinci fıkra ise, *forum externum* olarak adlandırılan, inanç ve kanaatlerin açıklanmasını ele alır. Bu alan kişilerin özgürlüklerinin dengelenmesi amacıyla sınırlanabilir.⁴⁰⁶

AIHM, başvuruya konu olan eylemin dini inancın açığa vurma olarak ele alınıp alınmayacağına karar verirken, eylemin bir din veya inancın zorunlu ifadesi olup olmadığına ve bu eylem ile dini inancın samimi şekilde açığa vurulup vurulmadığına bakmaktadır.⁴⁰⁷ Düşünce, vicdan, inançlar ve kanaat kavramlarının bireysel veya toplumsal iradeyi ifade eden ve felsefi inançları da içine alan geniş kavramlar olması sebebiyle, 9. maddenin geniş bir koruma alanı sağladığı düşünülse de AIHM dar bir yaklaşım benimsemektedir.⁴⁰⁸ AIHM, *Campbell ve Cosans*⁴⁰⁹ kararında 9. maddenin kapsamına dair değerlendirmesinde, “kanaatler” ifadesinin Sözleşme’nin 10. maddesindeki “düşünceler” ve “fikirler” ile eş anlamlı olmadığını belirtmiştir.⁴¹⁰ *Yanaşık ve Kalaç*⁴¹¹ kararlarında da 9. madde kapsamı askeriye için dar yorumlandığı görülebilir. *Yanaşık/Türkiye* davasında harp okulu öğrencisi iken kökten dinci hareketlere katıldığı gerekçesiyle okuldan atılan başvurucunun askeri okula girerek birtakım özel kurallara tabi olmayı kabul ettiği, başvurucunun okuldan atılmasının 9. madde kapsamında müdahale teşkil etmediği belirtilmiştir.⁴¹²

⁴⁰⁵ Murdoch, s. 12.

⁴⁰⁶ Şennur Ağırbaşı, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Din ve Vicdan Özgürlüğü”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2012, Sayı 101, s. 89.

⁴⁰⁷ Ağırbaşı, s. 92.

⁴⁰⁸ Ağırbaşı, s. 85.

⁴⁰⁹ Campbell ve Cosans / Birleşik Krallık, Başvuru No: 7511/76; 7743/76, 25.02.1982.

⁴¹⁰ Serkan Cengiz, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Eğitim Hakkı”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2010, Sayı 90, s. 4.

⁴¹¹ Yanaşık/Türkiye, Başvuru No: 14524/89, 06.01.1993 tarihli Avrupa İnsan Hakları Komisyonu kararı ve Kalaç/Türkiye, Başvuru No: 20704/92, 01.07.1997 tarihli karar.

⁴¹² Sabahattin Nal, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğü”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı 57, Cilt 4, 2002, s. 85.

Leyla Şahin davasında ise, Mahkeme başvurunun 9. madde kapsamında incelenmesini uygun bulmuş, üniversitelerde İslami başörtüsü takılmasını yasaklayan düzenlemelerin başvuranın dinini açıklama özgürlüğüne müdahale olduğunu belirtmiştir.⁴¹³ Örnek davada başvuran Sözleşme lafzı çerçevesinde haklarına yapılan müdahalenin hukuki temele dayanmadığını iddia ettiyse de Mahkeme 1998 tarihli Genelge'ye dayanarak yapılan sınırlamaların yasa ile öngörülme şartını taşıdığı görüşündedir. Kararda; Rektörlük tarafından yayınlanan genelge 'kanun' olarak kabul edilmektedir. Karar metninde 'yasa' ile alt düzeydeki kararnameler ve parlamento tarafından görevlendirilen bağımsız kural koyucuların getirdiği düzenlemelerin; 'hukuk' ile yazılı hukuk, yazılı olmayan ve hakimler tarafından oluşturulan hukukun kastedildiği ifade edilmiştir.⁴¹⁴ Mahkeme'nin Genelge'yi kanun olarak kabul edip Şahin'in hakkına yönelik sınırlamanın kanunilik şartını taşıdığını kabul etmesi tartışma konusudur. Altıparmak ve Karahanoğulları'na⁴¹⁵ göre; AİHM'nin kararı Türkiye'de herhangi bir idari birimin temel hakları sınırlandıracak kurallar koyma yetkisini tanımaktadır.

Din ve vicdan özgürlüğüne yönelik devletin yapacağı sınırlamalar, AİHS 9. maddesinin 2. fıkrasında belirtildiği üzere; kamu düzeninin, genel ahlakın, genel sağlığın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için yasayla öngörülmalıdır. Sözleşme'de öngörülen şekilde yapılan sınırlamaların meşru bir amaca dayandığı kabul edilir. Örnek davada, *"çok sayıda dinin tek ve aynı nüfus içerisinde birarada bulunduğu demokratik toplumlarda, çeşitli grupların çıkarlarını uzlaştırmak ve herkesin inançlarına saygı gösterilmesini sağlamak için kişinin dinini veya inancını gösterme özgürlüğüne sınırlamalar getirmenin gerekli olduğu"* sonucuna varılmıştır.⁴¹⁶ Benzer şekilde AİHM, 2001 yılında karara bağladığı *Dahlab/İsviçre*⁴¹⁷ davasında, İsviçre'de öğretmenlik yapan başvurunun başörtüsü ile derse girmesinin yasaklanmasının, demokratik toplumda farklı grupların çıkarlarını uzlaştırmak amacıyla gerekli olduğuna hükmetmiştir.⁴¹⁸

⁴¹³ Leyla Şahin/Türkiye, par. 78.

⁴¹⁴ Leyla Şahin/Türkiye, par. 88.

⁴¹⁵ Altıparmak ve Karahanoğulları, s. 9.

⁴¹⁶ Leyla Şahin/Türkiye, par. 106.

⁴¹⁷ Dahlab/İsviçre, Başvuru No: 42393/98, 15.02.2001.

⁴¹⁸ Ayrıca bkz. Karaduman/Türkiye, Başvuru No: 16278/90, 03.05.1993 tarihli Avrupa İnsan Hakları Komisyonu kararı.

Değerlendirme

Leyla Şahin kararında AYM'nin yükseköğretim kurumlarında başörtüsü serbestliğini öngören düzenlemeyi⁴¹⁹ iptal ettiği 7 Mart 1989 tarihli kararına⁴²⁰ atıf yapılarak, başörtüsü yasağının laiklik ve eşitlik ilkeleri temelinde ele alındığı vurgulanmaktadır. Mahkeme'ye göre laiklik ilkesi, Türkiye'nin demokratik sisteminin korunması için gereklidir ve bu ilkeye aykırı bir davranışın Sözleşme'nin 9. maddesi kapsamında korumadan yararlanması mümkün değildir.⁴²¹ Söz konusu AYM kararının ardından, 3670 Sayılı Kanun⁴²² ile yükseköğretim kurumlarında kılık kıyafet serbestisini getiren düzenleme dinsel nitelikli kılık kıyafetleri çağrıştırmadığı gerekçesiyle AYM tarafından iptal edilmemiştir.⁴²³ AYM ilgili kararında, İslami başörtüsü takmanın diğer kadınlar üzerinde yaratacağı etkiyi göz önünde bulundurarak, başörtüsünün Türkiye'de son yıllarda siyasi bir sembol olarak kullanıldığına dikkat çeker. Mahkeme, dini dogmalar üzerine bir toplum inşa etmeye çalışan aşırı siyasi hareketleri de dikkate alarak meşru amaçlara ulaşma ve çoğulculuğu sağlamanın gerekli olduğu görüşündedir.⁴²⁴ Mahkeme, Türkiye ile ilgili kararlarında demokratik toplum, çoğulculuk ve laiklik kavramlarına vurgu yaparken, başörtüsü yasağının, onu dini vecibe olarak kabul edenlerle etmeyenler arasında bir denge kurma amacı taşıdığını kabul eder. Ancak, başını örten kadınların diğerleri üzerinde nasıl bir baskı kuracağının belirlenmesi zor iken, böyle bir kaygıyla

⁴¹⁹ 10 Aralık 1988 tarihinde yürürlüğe giren 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu'na Ek 16. madde: "Yükseköğretim kurumlarında, dersane, laboratuvar, klinik, poliklinik, koridor ve odalarında çağdaş kıyafet giymek zorunludur. Dini inanç sebebiyle boyun ve saçlar örtü veya başörtüsüyle kapatılabilir."

⁴²⁰ AYM, E. 1989/1, K. 1989/12, 07.03.1989, R.G. 05.07.1989, <http://www.kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/152e95a6-8e5c-4e9e-ae1a-197acdaefe66?highlightText=%3Bba%C5%9F%C3%B6rt%C3%BCs%C3%BC&excludeGerekce=False&wordsOnly=False>, (Erişim Tarihi: Aralık 2015).

⁴²¹ Leyla Şahin/Türkiye, par. 114.

⁴²² Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü'nün Kurulması ile 14.1.1970 Tarihli ve 1211 Sayılı ve 4.11.1981 Tarihli ve 2547 Sayılı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında 422 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulüne Dair Kanun

⁴²³ AYM, E. 1990/36, K. 1991/8, 09.04.1991, R.G. 31.07.1991, Altıparmak ve Karahanoğulları, s. 8.

⁴²⁴ Leyla Şahin/Türkiye, par. 115.

Ayrıca bkz. Refah Partisi ve Diğerleri/Türkiye, Başvuru No: 41340/98, 41342/98, 41343/98, 41344/98; 13.02.2003.

her iki kesim arasında denge kurmaya çalışmak mevcut problemi çözmekte yetersiz kalmaktadır.

Mahkeme'nin 9. madde ile ilgili içtihatları yakın tarihe kadar sınırlıyken, son yıllarda din değiştirme, kamusal alanda dini sembollerin kullanılması, ibadet yerlerinin tescilinin reddedilmesi gibi konularda artan başvurular ile genişlemiştir. 9. madde; ifade özgürlüğü, eğitim hakkı, örgütlenme hakkı, dini kanaatleri açıklama özgürlüğü, ayrımcılık yasağı gibi Sözleşme'nin bazı hükümleriyle yakından ilişkili olduğundan, din ve vicdan özgürlüğü ile ilgili başvuruların daha geniş bir perspektiften ele alındığı dikkat çekmektedir.⁴²⁵

Şahin davasında görüldüğü gibi, başörtüsü yasağı eğitim hakkı ile yakından ilişkilidir. AİHS Ek 1 No'lu Protokol, din ve vicdan özgürlüğünü eğitim hakkı yönünden ele alır. Ek 1 No'lu Protokolün 2. Maddesine göre: “ Hiç kimse eğitim hakkından mahrum bırakılamaz. Devlet, eğitim ve öğretim alanında yükleneceği görevlerin yerine getirilmesinde ana ve babanın bu eğitim ve öğretimin kendi dini ve felsefi inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterir.”

Din ve vicdan özgürlüğü, Kişisel ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nde daha geniş kapsamlı düzenlenmiş, eğitim hakkına da vurgu yapılmıştır. Kişisel ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 18. maddesine göre: “Herkes düşünce, din ve vicdan özgürlüğü hakkına sahiptir. Bu hak, kendi tercihiyle bir dini kabul etme veya bir inanca sahip olma özgürlüğü ile, tek başına veya başkalarıyla toplu bir biçimde, aleni veya özel olarak, dinini veya inancını ibadet, uygulama, öğretim şeklinde açığa vurma özgürlüğünü de içerir. (...) Bu Sözleşmeye taraf devletler, anne-babalar ile mümkünse vasilerin kendi inançlarına uygun bir biçimde çocuklarına din ve ahlak eğitimi verilmesini isteme özgürlüğüne saygı göstermeyi taahhüt ederler.”

Türkiye'de başörtülü kadınlara yönelik hak ihlallerinin eğitim-öğretim ve meslek yaşamlarında sıklıkla yaşandığı bilinmektedir. Yargıtay, başörtülü olduğu için derse alınmayan bir öğrenci ile ilgili, kamu yararının mevcut olduğu hallerde eylemin kişilik haklarına saldırı oluşturmayacağına, başörtüsünün üniversitelerdeki kılık kıyafet

⁴²⁵ Murdoch, s. 10-11.

serbestliği içinde yer almadığına hükmetmiştir.⁴²⁶ Benzer şekilde, başörtülü bir üniversite öğrencisine başı açık fotoğrafı olmadığı için çıkış belgesi verilmemesi üzerine açılan davada ilgili idare mahkemesinin hukuka aykırılık olmadığına ilişkin kararı⁴²⁷ Danıştay tarafından onanmıştır.⁴²⁸ Başka bir kararda ise, işe başörtülü geldiği gerekçesiyle hakkında kamu görevinden uzaklaştırma cezası verilen bir üniversite personeli hakkında, Danıştay 8. Dairesi 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu'na Ek-16. Madde ile ilgili AYM'nin iptal kararına dayanarak, türbana üniversitelerde serbestlik tanınmasının bir tür yönlendirme olacağı ve laiklik ilkesiyle bağdaşmayacağına hükmetmiştir⁴²⁹.

Gerek ulusal gerekse uluslararası mahkemelerde başörtüsü ile ilgili demokratik toplum vurgusu yapılarak verilen kararların ardından, 30 Eylül 2013 tarihinde benzer şekilde demokratik toplum vurgusuyla açıklanan Demokratikleşme Paketi⁴³⁰ ile kamuda çalışan kadın memurlara yönelik başörtüsü yasağının Türkiye'de kadın istihdamının artmasında önemli bir engel teşkil ettiği belirtilmiştir. Demokratikleşme Paketi kapsamında 16 Temmuz 1982 tarih ve 8/5105 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile yürürlüğe konulan Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Çalışan Personelin Kılık ve Kıyafetine Dair Yönetmelik'te yapılan 08.03.2013 tarihli değişlikle kamu görevlileri için başörtüsü yasağı sona ermiştir.

Kamu kurumlarında başörtüsü yasağının kaldırılmasından iki yıl sonra AYM, *Esra Nur Özbey* başvurusuna ilişkin kararında, Anayasa'nın din ve vicdan hürriyetini içeren 24.

⁴²⁶ Yargıtay 4. HD; E. 1999/2626, K. 1999/4428, 14.05.1999, <http://emsal.yargitay.gov.tr/VeriBankasiIstemciWeb/GelismisDokumanAraServlet>, (Erişim Tarihi: Ocak 2016).

⁴²⁷ E. 1998/1055, K. 1989/377, 09.03.1989, <http://emsal.danistay.uyap.gov.tr/VeriBankasiIstemciWeb/GelismisDokumanAraServlet>, (Erişim Tarihi: Ocak 2016).

⁴²⁸ Danıştay 8. Dairesi, E. 1989/694, K. 1989/772, 16.10.1989, <http://emsal.danistay.uyap.gov.tr/VeriBankasiIstemciWeb/GelismisDokumanAraServlet>, (Erişim Tarihi: Ocak 2016).

⁴²⁹ Danıştay 8. Dairesi, E. 1999/5912, K. 2000/4951, 27.06.2000; Danıştay 5. Dairesi, E. 1998/3140, K. 2002/2739, 11.06.2002; Danıştay 8. Dairesi, E. 2004/2697 K. 2005/282, 28.01.2005; Danıştay 8. Dairesi, E. 2004/867 K. 2005/3796, 27.09.2005, <http://emsal.danistay.uyap.gov.tr/VeriBankasiIstemciWeb/GelismisDokumanAraServlet>, (Erişim Tarihi: Ocak 2016).

⁴³⁰ Demokratikleşme Paketi, T.C. Başbakanlık Kamu Düzeni ve Güveni Müsteşarlığı, Ankara 2013.

maddesinin ihlal edildiğine hükmetmiştir.⁴³¹ Dava konusu olayda, Özbey'in dini inancı gereği giydiği pardösüyü adliye girişinde çıkartması istenmiş, AYM bu durumun kişinin dinini açığa vurma hakkına müdahale olduğuna hükmetmiştir.⁴³²

Müslüman kadınların inançları gereği başını kapatmasının iç hukukumuzda ve AİHM'de defalarca dava konusu olduğu, yakın bir tarihe kadar laiklik gerekçesi ile din ve vicdan özgürlüğünü ikinci plana atan kararlar verildiği görülmektedir. Temel bir insan hakkı olan din hürriyetini laiklik temelinde ele alıp birtakım kısıtlamaları meşru saymak cinsiyet ayrımcılığına da yol açmaktadır. Böylelikle, Müslüman kadınlar eğitim-öğretim, çalışma hayatı ve sosyal hayattan dışlanırken; Müslüman erkekler herhangi bir kısıtlamaya maruz kalmamaktadır. AYM, başörtülü olarak duruşmalara katılmasına izin verilmeyen avukat Tuğba Arslan'ın başvurusunu ayrımcılık yasağı yönünden de incelemiş ve başvurucuya uygulanan müdahalenin din özgürlüğünden kaynaklanan farklı muamele anlamına geldiğine hükmetmiştir.⁴³³

AİHM'nin *Leyla Şahin* kararında ve 9. madde kapsamındaki diğer kararları din ve vicdan hürriyetinden çok, devletlerin din ve vicdan hürriyetine yönelik kısıtlamalarının Sözleşme'ye uygunluğu üzerinde durduğu görülmektedir.⁴³⁴ 1989 yılında başörtüsünü yasaklayan rektörlük genelgesinden, Demokratikleşme Paketi ile başörtüsünün serbestlik kazandığı döneme kadar, konu ile ilgili mahkeme kararlarının ve uygulanan politikaların meselenin temel hak ve özgürlükler bağlamından kopararak, siyasi kaygılarla ele alındığını söylemek yanlış olmayacaktır.

3.2. Siyasi Haklara İlişkin Kararlar

Temel bir insan hakkı olarak serbest seçim hakkı AİHS Ek 1 No'lu Protokol'ün 3. maddesinde güvence altına alınmıştır. AİHM'ye göre seçim hakkı demokratik bir siyasi rejimin temel ilkelerinden biridir. Serbest seçim hakkı; oy kullanma ve seçimlerde aday olma haklarını içerir. Bu kısımda, Merve Kavakçı'nın milletvekilliğinin düşürülmesi ve

⁴³¹ AYM, *Esra Nur Özbey*, Başvuru No: 2013/7443, 20.05.2015, <http://www.anayasa.gov.tr/icsayfalar/basin/kararlarailiskinbasinduyurulari/bireyselbasvuru/detay/pdf/2013-7443.pdf>, (Erişim: Ocak 2016).

⁴³² AYM, *Esra Nur Özbey*, par. 62.

⁴³³ AYM, *Tuğba Arslan*, Başvuru No: 2014/256, 25.06.2014, par. 105, <http://www.kararlaryeni.anayasa.gov.tr/BireyselKarar/Content/d6210a91-8f0a-4a2f-bcb8-5b56407fb522?wordsOnly=False>, (Erişim Tarihi: Ocak 2016).

⁴³⁴ Altıparmak ve Karahanoğulları, s. 19.

beş yıl süre ile siyasi faaliyetlerinin yasaklanması üzerine AİHM'ye yaptığı başvuru sonrasında verilen ihlal kararı üzerinde durulacaktır.

*Kavakçı/Türkiye*⁴³⁵ davasına konu olayda, 18 Nisan 1999 tarihinde Fazilet Partisi'nden milletvekili seçilen Merve Kavakçı 2 Mayıs 1999 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki yemin törenine başörtüsü ile gelmesi üzerine, yemin etmesi engellenerek Meclis'ten çıkarılmıştır. Ardından, laiklik karşıtı faaliyetlerin odağı olduğu gerekçesiyle Fazilet Partisi'nin kapatılması istemiyle açılan davada Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'nın başvuranın milletvekilliğinin düşürülmesi ve beş yıl süre ile siyasi faaliyetlerden yasaklı olması talebi AYM tarafından onanmıştır.⁴³⁶

Kavakçı, Meclis'te başörtüsü taktığı için milletvekilliği sıfatının düşürülmesinin ayrımcılık yasağının, din ve vicdan özgürlüğünün ve siyasi haklarının ihlali olduğu iddiası ile AİHM'ye başvurmuş, Mahkeme davayı serbest seçim hakkını koruyan Ek 1 No'lu Protokol 3. madde bakımından incelemeyi yeterli görmüştür. Madde hükmüne göre: “*Yüksek Sözleşmeciler Tarafından, yasama organının seçilmesinde halkın kanaatlerinin özgürce açıklanmasını sağlayacak şartlar içinde makul aralıklarla, gizli oyla serbest seçimler yapmayı taahhüt ederler.*” Anılan hüküm, devletlerin serbest seçim hakkına müdahale etmeme değil, demokratik seçimler yapmak için pozitif tedbirler alma sorumluluğunu vurgulamaktadır. Komisyon, geçmişte ilgili hükmün yalnızca “kurumsal” bir hakkı içerdiğine dair kararlar aldıysa da, yakın zamanda hükmün yorumunu genişleterek sübjektif bir hakkı da kapsadığına dair kararlara rastlanmaktadır.⁴³⁷

Temel bir hak olan seçim hakkına getirilecek kısıtlamalar ile ilgili AİHM'nin *Golder/Birleşik Krallık*⁴³⁸ kararındaki değerlendirmesi şu şekildedir: ⁴³⁹ “Söz konusu

⁴³⁵ Kavakçı/Türkiye, Başvuru No: 710907/01, 05.04.2007. Ayrıca bkz. Ilıcak/Türkiye, Başvuru No: 15394/02, 05.04.2007; Sılay/Türkiye, Başvuru No: 8691/02, 05.04.2007.

⁴³⁶ E. 1999/2, K. 2001/2, 22.06.2001, R.G. 05.01.2002, <http://www.kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/0a6f1734-1ab5-49f7-aea8-77764a0fb3b7?highlightText=%3Bmerve%20kavak%C3%A7%C4%B1&excludeGerekce=False&wordsOnly=False>, (Erişim Tarihi: Nisan 2016).

⁴³⁷ X/Almanya, Başvuru No: 530/59, 04.01.1960; M/İngiltere, Başvuru No: 10316/83, 07.03.1984 tarihli Komisyon kararları, Gözübüyük ve Gölcüklü, s. 437.

⁴³⁸ Golder/Birleşik Krallık, Başvuru No: 4451/70, 21.02.1975.

⁴³⁹ Golder/Birleşik Krallık, par. 38, Gilles **Dutertre**, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihatlarından Alıntılar*, Avrupa Konseyi 2005, s. 462.

haklar mutlak değildir. 3. Madde bunları tanımlamak bir yana, açık ifadelerle de ortaya koymadan tanıdığı için, buradan belli zımni sınırlamalar çıkarılması mümkündür.”

Söz konusu hakların kısıtlanması ise, ancak Sözleşme hükümlerine uygun meşru bir amacın varlığı halinde mümkündür.⁴⁴⁰ Serbest seçim hakkına getirilecek sınırlamanın, makul olmanın ötesinde zorunlu sosyal bir gereksinmeyi içermesi gerekmektedir. AİHS ile devletlere bu konuda tanınan takdir yetkisinin uygulamasında Sözleşme’ye riayet edilip edilmediği AİHM tarafından incelenir.⁴⁴¹ Örneğin; AİHM *Yumak ve Sadak/Türkiye*⁴⁴² davasında %10 seçim barajı uygulamasını yüksek bulmakla birlikte, seçim sistemi konusunda devletlere bırakılan takdir yetkisi nedeniyle, Türkiye’nin siyasi geçmişini de göz önünde bulundurarak, serbest seçim hakkına yönelik ihlal oluşturmadığına karar vermiştir.⁴⁴³

Değerlendirme

Örnek davada başvuranın siyasi haklarına getirilen kısıtlamalar AİHM içtihadı gereği meşru amaç ve orantılılık bakımından ele alınmalıdır. Sözleşme ile korunan diğer haklar gibi, siyasi hakların kısıtlanması da, izlenen amacın meşru olması ve bu meşru amaca ulaşmak için kullanılan araçların orantılı olması halinde AİHS’ye uygun olur.

Kavakçı/Türkiye davasında seçim hakkına getirilen sınırlama, başvuranın Türk makamların izni olmadan Amerikan vatandaşlığına geçtiği gerekçesiyle Türk vatandaşlığından çıkarılması üzerine milletvekilliğinin düşmesi ve siyasi faaliyetlerinin beş yıl süre ile yasaklanması şeklinde gerçekleşmiştir. AİHM, beş parlamenterin seçiminin iptal edilmesiyle ilgili *Gitonas ve diğerleri/Yunanistan*⁴⁴⁴ kararında seçilme hakkında ihlal bulmazken; Kavakçı’nın lehine karar vermiş ve Anayasa’nın m. 69/9

⁴⁴⁰ Serhat **Altınkök**, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihatları Açısından Serbest Seçim Hakkı”, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, Sayı 5, s. 43.

⁴⁴¹ Mathieu-Mohin ve Clerfayt/Belçika, Başvuru No: 9267/81, 02.03.1987, Gözübüyük ve Gölçüklü, s. 440.

⁴⁴² Yumak ve Sadak/Türkiye, Başvuru No: 10226/03, 30.01.2007.

⁴⁴³ Yüksel **Metin**, “Siyasal Muhalefetin Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmelerinde Korunması”, *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 11, Sayı 3, 2007, s. 86.

⁴⁴⁴ Gitonas vd./Yunanistan, Başvuru No: 1874/91; 19736/92; 1937/92, 01.07.1997, Dutertre, s. 464.

hükmü⁴⁴⁵ uyarınca siyasi faaliyetlerinin yasaklanmasının Türk siyasi rejiminin laik yapısının korunması amacıyla yapıldığına dikkat çekmiş, ancak milletvekilliğinin düşürülmesini seçilme hakkına yönelik ihlal ve ağır bir yaptırım olarak değerlendirmiştir.⁴⁴⁶

Başvuranın milletvekilliği sıfatının düşürülerek siyasi haklarının kısıtlanması konusunda AİHM, Fazilet Partisi'nin genel başkanı ve üyelerinin siyasi partinin feshini haklı çıkaracak faaliyetlerine dikkat çekmiş, ancak Kavakçı'ya uygulanan yaptırımın partinin diğer üyelerine uygulanan yaptırımdan daha ağır olduğunu belirtmiştir.⁴⁴⁷ Davanın taraflarından Parlamentolararası Birliği de başvurana uygulanan yaptırımın geriye dönülemez biçimde ağır bir yaptırım olduğunu ve söz konusu müdahalenin eşitlik ilkesi ile bağdaşmadığını savunmuştur.⁴⁴⁸

Burada, Kavakçı'nın siyasi faaliyetlerinin kısıtlanmasının başörtülü olmasından dolayı değil, vatandaşlıktan çıkarılması dolayısı ile gerçekleştiğine dikkat çekmek gerekir. Kavakçı'nın başörtüsü nedeniyle karşılaştığı muamele, Meclis'e başörtüsü ile girmesinin AYM tarafından Fazilet Partisi'nin kapatılmasında gerekçe olarak sunulmasıyla ilgilidir. Kararda Refah Partisi'nin kapatılması kararına atıf yapılarak, kamusal kuruluşlarda ve yükseköğretim kurumlarında başörtüsünün ayırım aracı olduğu, AYM kararının siyasi partiler için de bağlayıcı olduğu belirtilmiştir.⁴⁴⁹ AYM'nin konuya ilişkin bir diğer dayanağı, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'nun başı açık fotoğraf çektirmedikleri için üniversite diploması alamayan öğrenciler için, laik bir üniversitede eğitim almayı seçen öğrencilerin bu üniversitenin düzenlemelerini de kabul etmiş sayılacağı gerekçesiyle, din ve vicdan hürriyetinin ihlal edilmediğine dair *L. B/Türkiye* ve *S. K/Türkiye* kararları olmuştur.⁴⁵⁰

⁴⁴⁵ T.C. Anayasası m. 69/9: Bir siyasi partinin temelli kapatılmasına beyan ve faaliyetleriyle sebep olan kurucuları dahil üyeleri, Anayasa Mahkemesinin temelli kapatmaya ilişkin kesin kararının Resmi Gazetede gerekçeli olarak yayımlanmasından başlayarak beş yıl süreyle bir başka partinin kurucusu, üyesi, yöneticisi ve denetçisi olamazlar.

⁴⁴⁶ Kavakçı/Türkiye, s. 6.

⁴⁴⁷ Kavakçı/Türkiye, s. 6.

⁴⁴⁸ Kavakçı/Türkiye, s. 5.

⁴⁴⁹ AYM, E: 1997/1, K. 1998/1, 16.01.1998, R.G. 22.02.1998, <http://www.kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/0acac7b9-4875-4c09-a89d-16336ed73728?excludeGerekce=False&wordsOnly=False>, (Erişim Tarihi: Nisan 2016).

⁴⁵⁰ L. B/Türkiye, Başvuru No: 18783/91, 03.05.1993 ve S. K/Türkiye, Başvuru No: 16278/90, 03.05.1993.

Kavakçı'nın Meclis'te başörtüsü ile yemin etmesinin engellenerek Meclis'ten çıkarılması sonrasında başlayan tartışmalar, yakın zamanda siyasi partilerden başörtülü adaylar gösterilene dek devam etmiştir. Yüksek Seçim Kurulu'nun 2009 yılında yayımladığı genelge ile sandık görevlilerine getirilen başörtüsü yasağı 2011 seçimlerine kadar uygulanmıştır.⁴⁵¹ 12 Haziran 2011 seçimlerinde AK Parti'nin tek başörtülü adayı Antalya'dan, alt sıralardan gösterilmiş, sonrasında Erdoğan gerginlik yaşanmaması için adaydan vazgeçildiğini açıklamıştır. 2015 genel seçimleri ise başörtülü milletvekillerinin Meclis'te ilk kez yer aldığı seçimler olmuştur. AK Parti'den aday gösterilen kırk iki isim arasından on sekiz, HDP'den üç milletvekili Meclis'te yemin etmiştir.⁴⁵²

Başörtülü kadınlar, siyasal yaşamda yer edinme mücadelelerini yalnızca laik kesime karşı değil, İslamcı erkeklere karşı da sürdürmek zorunda kalmıştır. 2011 yılında “Başörtülü Aday Yoksa Oy Da Yok!” kampanyasını başlatan kadınlar, 28 Şubat dönemindeki “türban eylemleri” sonrasında İslamcı erkeklere tepkilerini bu şekilde göstermiştir.⁴⁵³ Buluşan Kadınlar Platformu tarafından düzenlenen kampanyanın basın açıklamasında, Türk kadınının seçme ve seçilme haklarını çok erken dönemde kazanmasına rağmen, başörtülü kadınların seçilme hakkının olmadığı ve mevzuatta herhangi bir engel olmamasına rağmen yaşananların, “psikolojik bir bariyer” olduğu ifade edilmiştir.⁴⁵⁴ Kampanya, henüz zamanı gelmediği ve kampanyaya destek verenler arasında feminist kadınların da olduğu gerekçesiyle İslamcı kadınlar arasında da çok fazla destek görmemiş ve iktidara zarar vereceği düşünülerek basında istendiği ölçüde yer alamamıştır.⁴⁵⁵

Kamusal alanda, özellikle siyasal yaşamda, başörtülü kadınların, İslamcı erkeklerin uygun gördüğü zamanda ve biçimde yer alabildiklerini söylemek yanlış olmayacaktır. AK Parti kadın kollarında faaliyet gösteren çok sayıda başörtülü kadın olmasına

⁴⁵¹ Yüksek Seçim Kurulu'nun 2008/9 sayılı ve 19.03.2009 tarihli Genelgesi için bkz. <http://ysk.gov.tr/ysk/docs/genelge/2009Pdf/2009-8.pdf>, Erişim Tarihi: Nisan 2016.

⁴⁵² <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/basortulu-ilk-yemin>, (Erişim Tarihi: Nisan 2016).

⁴⁵³ Yılmaz, *Dişil Dindarlık*, s. 202.

⁴⁵⁴ “Başörtülü Aday Yoksa Oy Da Yok!” kampanyası basın açıklaması için bkz. <https://basortuluadayyoksaoydayok.wordpress.com/basintoplantisi/>, (Erişim Tarihi: Nisan 2016).

⁴⁵⁵ Yılmaz, *Dişil Dindarlık*, s. 203.

rağmen, 2015 seçimlerine kadar aday gösterilenlerin büyük çoğunlukla başı açık kadınlar olması bu görüşü doğrular niteliktedir.⁴⁵⁶ Aynı şekilde, 2013 yılında Meclis’e başörtüsüyle giren dört milletvekilinin başörtülü kadınların düzenledikleri kampanyalara destek vermeyen ve Hükümet’in kadın politikalarına sessiz kalan kadınlar olması dikkat çekmektedir.⁴⁵⁷

Sonuç olarak, AİHM’nin *Kavakçı/Türkiye* kararında dikkati çektiği husus, seçilme hakkının kısıtlanmasında uygulanan yaptırımın orantılı olmayışıdır. Kavakçı’nın başörtüsü nedeniyle uğradığı muamele dava kapsamında değerlendirilmemiştir. Ancak dava konusu olay, Türkiye’de başörtülü kadınların siyasete katılımı ile ilgili önemli tartışmaları beraberinde getirmiştir. Günümüzde geline nokta kadın milletvekillerine bu anlamda uygulanan kıyafet serbestisinin kadınların kamusal alandaki görünürliğini artıran, olumlu bir aşama olduğu açıktır. Günümüzde özellikle eğitim alma hakkı ve siyasi hakların kullanılmasında başörtüsünün ayrımcılık unsuru olmaktan çıkması, yukarıda bu süreçle ilgili değinilen çelişiklere ve siyasi kaygılarla atılan adımlara rağmen, kadın hakları açısından kıymetli bir kazanımdır.

3.3. Sosyal, Ekonomik, Kültürel Haklara İlişkin Kararlar

Ekonomik, sosyal ve kültürel haklar; çalışma, eğitim, kültürel faaliyetlere katılma, toplu sözleşme ve grev hakkı, sağlık hakkı gibi “isteme hakları”nı ifade eder. Sosyal haklar olarak da adlandırılan haklara ilişkin yargısal içtihatların ele alınacağı bu kısımda, AİHM’nin Türkiye aleyhine verdiği gayriresmi birlikteliklerde kadının maddi manevi hak talepleri ile çalışma hakkına ilişkin kararları üzerinde durulacaktır.

3.3.1. Sosyal Haklara İlişkin Kararlar

Resmi nikaha dayanmayan birlikteliklerde, kadınların TMK’da öngörülen haklardan yararlanamamaları nedeniyle son yıllarda ülkemizde gayriresmi birlikteliklerin Avrupa’da bazı ülkelerde olduğu gibi yasal statüye kavuşturulması tartışılmaya

⁴⁵⁶ Özge Genç ve Ebru İlhan, *Başörtüsü Yasağına İlişkin Değerlendirme ve Öneriler*, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 18.

⁴⁵⁷ 2013 yılında Beyazıt Kaçar, Nurcan Dalbudak, Gülay Samancı ve Gönül Betin Şahkulu isimli dört milletvekili hacdan döndükten sonra başını açmak istemediklerini açıklayarak Meclis’e başörtülü olarak girdiler. bkz. Yılmaz, *Dişil Dindarlık*, s. 205.

başlanmıştır. Bu bağlamda, AİHM'nin resmi nikah olmaksızın yaşanan birlikteliklerde kadınların hak talepleri ve yasal statüleri ile ilgili içtihatları *Şerife Yiğit/Türkiye*⁴⁵⁸ davası üzerinden ele alınacaktır.

Dava konusu olayda Şerife Yiğit ve Ömer Koç dini nikah ile evlenmişler ve bu birliktelikten çocuk sahibi olmuşlardır. Koç'un vefat etmesinin ardından Yiğit'in birlikteliklerinin resmi olarak tanınması, çocuklarının Koç'un nüfusuna geçirilmesi ve kendisine dul ve yetim aylığı bağlanması istemiyle önce Hatay, daha sonra İslahiye İş Mahkemesi'nde açtığı davada Yiğit ve Koç'un birlikteliklerinin resmi olarak tanınamayacağına hükmedilmiştir. Yargıtay'ın kararı 3 Haziran 2004 tarihinde onamasının ardından Şerife Yiğit AİHS 8. ve 14. maddeler ile Ek 1 No'lu Protokol'ün 1. maddesinin ihlali iddiasıyla AİHM'ye başvurmuştur.

TMK ve TCK, resmi olmayan evliliklerle ilgili hükümler içermektedir. TMK 134. maddeye göre: *“Birbiriyle evlenecek erkek ve kadın, içlerinden birinin oturduğu yer evlenme memurluğuna birlikte başvururlar.”* TMK 143. maddede ise; *“Aile cüzdanı gösterilmeden evlenmenin dini töreni yapılamaz. Evlenmenin geçerli olması dini törenin yapılmasına bağlı değildir”* hükmüyle dini törenle gerçekleştirilen evlilikler hukuken geçersiz sayılmaktadır. Ayrıca, resmi nikah olmaksızın dini tören ile evlenme işlemini gerçekleştirmek TCK m. 230/6 hükmüne göre suçtur: *“Evlenme akdinin kanuna göre yapılmış olduğunu gösteren belgeyi görmeden bir evlenme için dinsel tören yapan kimse hakkında iki aydan altı aya kadar hapis cezası verilir.”*

TMK ve TCK'nın ilgili hükümleri Türkiye'de kadınların hukuki statülerini güçlendirmek ve çok eşliliğin önüne geçmek adına yürürlüğe konulmuştur. 1994 yılında Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'nun *Spetz/İsviçre*⁴⁵⁹ kararında dini törenle kısılanan nikahın geçersiz sayılması AİHS 1 No'lu Protokol ile 8. maddenin ihlal bulunurken, *Şerife Yiğit/Türkiye* davasında başvurucunun maddi tazminat taleplerinin reddedilmesi ve evliliğinin tanınmamasında ihlal bulunmaması dikkat çekmektedir. Mahkeme, Avrupa Konseyi üyesi devletlerdeki geleneksel evlilikleri de hatırlatarak, dini nikahın tanınması hususunda Türkiye'ye takdir yetkisi bırakılması gerektiği görüşündedir.⁴⁶⁰ AİHM

⁴⁵⁸ Şerife Yiğit/Türkiye, Başvuru No: 3976/05, 02.11.2010.

⁴⁵⁹ Spetz/İsviçre, Başvuru No: 20402/92, 12.10.1994.

⁴⁶⁰ Susan Rutten; “Gayriresmi Evliliklerde Eşlerin İnsan Hakları Yoluyla Korunması” (Çev. Ahmet Taşkın), <http://www.taa.gov.tr/indir/gayriresmi-evliliklerde-eslerin-insan-haklari-yoluyla-korunmasi->

Türkiye’ye takdir yetkisi bırakırken laikliğin önemini hatırlatarak, resmi nikah koşulu olmadan dini nikahlı birlikteliği kabul etmenin kadını, erkeğin yanında dezavantajlı duruma sokacağı ve cinsiyet eşitliğine aykırılık oluşturacağını belirtmiştir.⁴⁶¹

Değerlendirme

Başvurucunun iddiası birlikteliğinin yasal olarak tanınmamasının ayrımcılık olduğu yönündedir. Sözleşme’nin ayrımcılık oluşturan durumları sıraladığı 14. madde, evliliğe değinmemektedir. Kadın ve erkek arasında dini törenle gerçekleşen bir evlilikten dolayı ayrımcılık yapıldığına hükmedilmesi için, ayrımcılık iddiasına neden olan farklı muamelenin meşru bir amaç taşıması gerekir.⁴⁶² Nitekim örnek davada, başvuru Türkiye’deki hukuk sisteminde geçerli olan evliliğin TMK’ya uygun olan evlilik olduğunu, kendi yaşadığı birlikteliğin bu kapsamda olmadığını bilmektedir. Yiğit’in resmi nikahlı başka bir kadının sahip olduğu tazminat ve miras haklarına sahip olmaması bu nedenle ayrımcılık oluşturacak bir muamele kapsamında değerlendirilmemiştir.

Davanın bir diğer boyutu, dini nikahlı veya dini nikah olmaksızın birlikte yaşayan çiftlerin “aile” olarak kabul edilip edilmeyeceği hususudur. Aile kavramı oldukça geniş bir kavram olmakla birlikte, bir birlikteliğin “aile yaşamı” olup olmadığına karar verilirken, birlikte yaşama süreleri, çiftlerin çocuk sahibi olup olmadığı, aynı çatı altında yaşamaları gibi birtakım unsurlar değerlendirilir.⁴⁶³ AİHM, başvuranın kurduğu birlikteliğin “aile yaşamı” olduğunu kabul ederken, birliktelikleri süresince herhangi bir müdahale olmaksızın yaşamalarına dayanarak, aile yaşamına müdahale olmadığı kanaatindedir.⁴⁶⁴ AİHM’ye göre, dini nikahlı birlikteliklerin aile yaşamı olarak kabul ediliyor olması devletlere dini nikahı tanıma yükümlülüğü getirmemektedir.⁴⁶⁵

bWFrYWxlfDg0ZWE3LTg3MTdhLWZiNTYwLWI2MjVlLnBkZnw5Ng/, s. 200-201, (Erişim Tarihi: Şubat 2016).

⁴⁶¹ Şerife Yiğit/Türkiye, par. 81.

⁴⁶² Şerife Yiğit/Türkiye, par. 67.

⁴⁶³ bkz. Elsholz/Almanya, Başvuru No: 25735/84, 13.07.2000, Şerife Yiğit/Türkiye, par. 96.

⁴⁶⁴ Şerife Yiğit/Türkiye, par. 103.

⁴⁶⁵ Ivana **Roagna**, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Kapsamında Özel Hayata ve Aile Hayatına Saygı Gösterilmesi Hakkının Korunması* (Çev. Ayşe Gül Alkış Schaling), Avrupa Konseyi İnsan Hakları ve Hukukun Üstünlüğü Genel Müdürlüğü, Strazburg 2012, s. 28.

AIHM, İspanya’da yaşayan Roman kökenli çiftin Roman geleneklerine göre yaptıkları evliliğin “geniş aile statüsü” verilerek tanındığı *Munoz Diaz/İspanya*⁴⁶⁶ kararında kadının emekli aylığı bağlanması talebini haklı bularak *Şerife Yiğit* davasından farklı bir değerlendirmede bulunmuştur. AIHM’nin mülkiyet hakkına ilişkin *Marckx/Belçika*⁴⁶⁷ kararında da, Belçika’da annelik bağının resmi tanıma yoluyla tayin edilmesi, anne ve gayrimeşru çocuğun miras haklarında kısıtlanma uygulanması ayrımcılık ve mülkiyet hakkına müdahale olarak değerlendirilmiştir.⁴⁶⁸

Mahkeme’nin benzer davalardaki farklı değerlendirmesi, Türkiye’de dini nikahlı birlikteliklerin yasal dayanağının kabul edilmemesinden kaynaklanır. Türkiye’den farklı olarak İspanya’da yapılan evliliğin aile statüsü verilerek tanınmış olması, kadına birtakım hakların tanınmasını da beraberinde getirmiştir. Yine AIHS’ye taraf ülkelerden Almanya’da, eşcinsel birliktelikler resmi evliliklerden farklı olarak, Tescil Edilmiş Hayat Ortaklığı Kanunu ile yasal statüye bağlanmıştır. “Tescil Edilmiş Hayat Ortaklığı” ile evlilik kurumuna benzer şekilde mal rejimi, birlikteliğin sonlandırılması halinde nafaka talebi ve diğer haklar güvence altına alınmıştır.⁴⁶⁹

Yargıtay 11.09.1990 tarihli bir kararında, iş kazasında hayatını kaybeden erkeğin eşine tazminat ödenmesine hükmeden mahkeme kararını bozarak, resmi nikah olmayan birlikteliklerde kadının tazminat hakkının olmayacağını belirtmiştir.⁴⁷⁰ Yargıtay benzer bir kararında, eşcinsel veya zina mahiyetindeki ilişkilerin genel ahlaka aykırı olduğu gerekçesiyle, maddi ve manevi tazminat ile destekten yoksun kalma tazminatı ödenemeyeceğine hükmetmiştir.⁴⁷¹

⁴⁶⁶ Munoz Diaz/İspanya, Başvuru No: 49151/07, 08.12.2009.

⁴⁶⁷ Marckx/Belçika, Başvuru No: 6833/74, 13.06.1979.

⁴⁶⁸ Aidia **Grgic**, Zvonimir **Mataga**, Matija **Longar** vd., *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Kapsamında Mülkiyet Hakkı*, İnsan Hakları El Kitapları Sayı: 10, Avrupa Konseyi, 2001, s. 8.

⁴⁶⁹ Hatice Selin **Pürselim**, “Milletlerarası Özel Hukuk’ta Tescil Edilmiş Hayat Ortaklığı Kurumu: Almanya’da Tescil Edilmiş Hayat Ortaklığının Kurulması ve İptali”, s.156-157, http://dosya.marmara.edu.tr/huk/Sempozyumyay%C4%B1nlar%C4%B1/ipekyolucanlan%C4%B1yor/Yr d.Do .Dr.HaticeSelinP_RSEL_M.pdf, (Erişim Tarihi: Şubat 2016).

⁴⁷⁰ Yargıtay 10. HD; E. 1990/4010, K. 1990/6972, 11.09.1990, http://www.hukuki.net/ictihat/Yargitay_10_Hukuk_Dairesi_1990-4010.php, (Erişim Tarihi: Şubat 2016).

⁴⁷¹ Yargıtay, E. 2001/6819, K. 2001/6640, 11.10.2001. Benzer kararlar için bkz. Yargıtay 4. HD; E. 2014/17917, K. 2015/14227, 07.12.2015; Yargıtay 17. HD; E. 2014/4811, K. 2015/2693, 25.11.2015, <http://emsal.yargitay.gov.tr/VeriBankasiIstemciWeb/GelismisDokumanAraServlet>, (Erişim Tarihi: Şubat 2016).

AIHM davayı incelerken resmi nikah öncesinde dini nikah kısılmasını suç sayan TCK 230/6 madde hükmüne atıf yapar. İlgili hüküm dini nikahı tümünden yasaklamamakla birlikte, TMK’da öngörülen evlilik akdinden önce dini nikah yapan ve yaptıran kişiler için cezai yaptırım öngörmektedir.⁴⁷² Pasinler Sulh Ceza Mahkemesi’nin hükmün Anayasa’ya aykırılığı iddiasıyla iptal davası açması üzerine, AYM 27 Mayıs 2015 tarihinde söz konusu maddenin iptaline karar vermiştir.⁴⁷³ AYM’nin iptal kararı bazı kesimler tarafından oldukça eleştirilmiştir. AYM, iptal kararında nikah akdi olmaksızın birlikte yaşayanlarla, dini inançları gereği dini törenle evlenenleri kıyaslayarak, ikinci durumun suç olarak düzenlenmesinin ölçüsüzlüğün kanıtı olduğuna karar vermiştir. Özbudak’a göre,⁴⁷⁴ bu iki durumun birbiriyle kıyaslanması mümkün değildir. Fiilen birlikte yaşayanların, evlenme hususunda bir iradeleri bulunmadığından, evlilik kurumunu düzenleyen hukuk kuralları ile çatışma halinde olmaları söz konusu değildir.

Hükmün Anayasa’ya aykırılığı iddiasıyla AYM’ye yapılan itirazda kişilerin herhangi bir evlenme akdi yapmadan birlikte yaşamaları suç oluşturmazken, yalnızca dini nikah yapmanın suç teşkil etmesinin eşitlik ilkesini ihlal ettiği ifade edilmiştir.⁴⁷⁵ AYM itiraz başvurusuna ilişkin değerlendirmesinde, kişilerin evlilik bağına nasıl kuracaklarına dair tercih haklarının her zaman bulunduğunu, dinsel törenle evlenmenin kişilerin özel hayatlarına ve aile hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkı kapsamında olduğunu belirtmiştir.⁴⁷⁶ AYM’ye göre; aile düzeninin korunması için dini nikaha getirilen bu kısıtlamanın gerekli olmadığı, özel yaşama saygı gösterilmesini isteme hakkı ve din ve vicdan özgürlüğü bakımından ele alındığında orantısız bir sınırlama olduğu açıktır. Aralarında dini veya resmi nikah olmadan birlikte yaşayan çiftler hakkında hiçbir müeyyide öngörülmemişken, yalnızca dini nikah yapmayı tercih eden çiftlere öngörülen ceza müeyyidesi sınırlamayı orantısız kılar.⁴⁷⁷

⁴⁷² Yargıtay 4. CD E. 2007/3127, K. 2000/4881 sayılı ve 06.06.2000 tarihli kararında evlilik cüzdanını görmeden dini nikah kıyan imam hakkında verilen beraat kararını bozmuştur.

⁴⁷³ AYM, E. 2014/36, K. 2015/51, 27.05.2015,

https://bianet.org/system/uploads/1/files/attachments/000/001/420/original/AYM_karar%C4%B1.pdf?1432911977, (Erişim: Şubat 2016).

⁴⁷⁴ Coşkun **Özbudak**, “Anayasa Mahkemesi: Resmi Nikah Olmaksızın Dini Nikah Caizdir”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı 121, 2015, s. 105.

⁴⁷⁵ Emel Badur, “Ailenin Korunması Alanındaki Son Gelişmeler”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı 84, 2009, s. 73.

⁴⁷⁶ AYM, E. 2014/36, K. 2015/51, 27.05.2015, s. 6,

https://bianet.org/system/uploads/1/files/attachments/000/001/420/original/AYM_karar%C4%B1.pdf?1432911977, (Erişim: Şubat 2016).

⁴⁷⁷ Özbudak, s. 104.

İtiraza karşı oy yazısında Anayasa'nın devrim yasalarına atıfla, iptal kararının laiklik ilkesine aykırı olduğu belirtilmiştir. Anayasa'nın *İnkılap kanunlarının korunması* başlıklı 174. maddesine göre: “17 Şubat 1926 tarihli ve 743 sayılı Türk Kanunu Medenisiyle kabul edilen, evlenme akdinin evlendirme memuru önünde yapılacağına dair medeni nikah esası ile aynı kanunun 110. maddesi hükmü Anayasa'ya aykırı olduğu şeklinde yorumlanamaz.” 174. madde ile ilgili AYM'nin başka bir kararında bu maddede belirtilen devrim yasalarının laiklik ile olan ilişkisi vurgulanarak her birinin ayrı bir alanı düzenleyerek ülkenin çağdaş yapısını koruduğu belirtilmesine rağmen, TCK m. 230/6 hükmünün iptalinde Anayasa'ya aykırılık bulunmamıştır.⁴⁷⁸

AYM'nin tartışmalı kararı istatistiksel verilerle birlikte düşünüldüğünde daha açıklayıcı olabilir. 2011 TÜİK verilerine göre; ülkemizde çoğunlukla hem resmi hem de dini nikah ile evlilik tercih edilmektedir (%93,7). Yalnızca dini nikah kıyanların oranı ise %3 civarındadır.⁴⁷⁹ Civelek ve Koç'un araştırma sonuçları AYM'nin iptal kararının küçük yaşta evlilikleri ve çok eşliliği teşvik edici yönde etki edeceği görüşünü doğrular niteliktedir. Araştırmaya göre;⁴⁸⁰ yaş arttıkça sadece dini nikahlı birlikteliklerin oranı azalmaktadır. 15-19 yaş arasında sadece dini nikah ile evlenenlerin oranı %30,7 iken, 45-49 yaş arasında bu oran %3,1'e düşmektedir. Benzer şekilde, kadın ve erkeğin eğitim düzeyleri yükseldikçe yalnızca dini nikah ile evlenenlerin oranı azalmaktadır. Eğitimsiz kadın ve erkek için bu oran %16,2 ve 17,4 iken, ortaokul ve üzeri eğitim düzeyinde %1,4 ve %2,2 şeklindedir. Araştırma sonuçlarının da gösterdiği üzere, ülkemizdeki aile yapısı ve ailede kadınların konumları dikkate alındığında, AYM kararına yönelik eleştiriler sağlam bir temele dayanmaktadır. Dini törenle evlenmeyi seçmek kişisel bir hak olmakla birlikte, bireylerin resmi nikah akdi yapmadan dini nikah yapmalarını ceza yaptırımından çıkarmak özellikle yaş ve eğitim düzeyi ile birlikte değerlendirildiğinde, kadınlar için hak kayıplarına yol açabilecek niteliktedir.

⁴⁷⁸ AYM, E. 1989/1, K. 1989/12, 07.03.1989, https://bianet.org/system/uploads/1/files/attachments/000/001/420/original/AYM_karar%C4%B1.pdf?1432911977, s. 12, (Erişim: Şubat 2016).

⁴⁷⁹ Badur, s. 101.

⁴⁸⁰ Yaprak Civelek ve İsmet Koç, “Türkiye’de İmam Nikahı”, http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/makaleler/Yaprak_Civelek_Ismet_Koc-4-2007.pdf, (Erişim Tarihi: Şubat 2016).

Şerife Yiğit kararında ve içtihatlarda görüldüğü üzere, dini nikahlı birliktelikler resmi nikah ile desteklenmedikleri sürece kadınlara sosyal hak kazandırmadığı için onların dezavantajlı durumlarına çözüm getirmemektedir. *Opuz/Türkiye* davasında aralarında resmi evlilik bağı bulunmamasına rağmen, kadını eski eş şiddetinden koruyamadığı için Türkiye’yi tazminata mahkum eden AİHM; Yiğit’in taleplerinin resmi nikah ile kazanılması gerektiği görüşündedir. Nitekim, ülkemizde dini nikahın yasal dayanağının olmayışı iki dava arasındaki farklı içtihadın temel kaynağı olarak görülebilir. Ancak, yukarıda değinildiği üzere, Türkiye’de çok eşliliğin yaş ve eğitim düzeyiyle ilişkisi ele alındığında, resmi nikaha dayanmayan birlikteliklerin yasal bakımdan resmi nikahlı evliliklerle aynı sonuçları doğurmaması yönündeki karar, isabetli ve gerekli görünmektedir.

3.3.2. Çalışma Hakkına İlişkin Kararlar

Kadınlar, toplumsal cinsiyet rollerine bağlı olarak, aile yaşamında olduğu gibi, çalışma yaşamlarında da sırf kadın oldukları için farklı muameleye maruz kalmaktadırlar. Çalışma yaşamında ayrımcılık; işe alım aşamasında, ücret belirlemede, iş sözleşmesinin feshinde veya meslekten çıkarmada karşımıza çıkar. Çalışma yaşamında cinsiyet temelli ayrımcılığın ele alındığı bu kısımda, “erkek olma” şartını taşımadığı için atandığı işten çıkarılması üzerine AİHM’nin ayrımcılık yapıldığına hükmettiği *Emel Boyraz/Türkiye* ve meslekten çıkarılmasında özel hayata saygı hakkının ihlal edildiğini tespit ettiği *Özpınar/Türkiye* kararları, iç hukukumuzdaki örneklerle birlikte tartışılacaktır.

*Emel Boyraz/Türkiye*⁴⁸¹ kararı, çalışma hayatında cinsiyet ayrımcılığına dikkat çekmesi bakımından önemlidir. Dava konusu olayda; başvuran Emel Boyraz 1999 yılında TEDAŞ’a devlet memuru olarak atanmış, atanmasından yaklaşık bir yıl sonra TEDAŞ Batman şubesi, “erkek olma” ve “askerlik hizmetini tamamlamış olma” şartlarını taşımadığı gerekçesiyle devlet memurluğundan çıkarıldığını bildirilmiştir. Başvuranın TEDAŞ aleyhine Ankara İdare Mahkemesi’nde açtığı davada TEDAŞ’ın kararının iptaline karar verilmiş ancak Danıştay’a yapılan itiraz sonucunda, önce yürütmenin durdurulması talebi reddedilirken, 2003 yılında Danıştay 12. Dairesi, idarenin kararının

⁴⁸¹ Emel Boyraz/Türkiye, Başvuru No: 61960/08, 02.12.2014.

hukuka uygun olduğuna hükmetmiştir.⁴⁸² Başvuranın kararın düzeltilmesi talebinin Danıştay tarafından reddedilmesi üzerine dava ayrımcılık ve özel hayata müdahale iddiasıyla AİHM'ye taşınmıştır.

Emel Boyraz başvurusunda, öncelikle eşitlik ve ayrımcılık yasağı ilkelerinin ihlal edildiğini iddia etmiştir. Kanun önünde eşitlik ilkesini düzenleyen Anayasa'nın m. 10 hükmüne göre: *"Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, dini mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir. Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür."* Kamu hizmetine alınmada eşitlik prensibi ise Anayasa m. 70 /2 hükmünde; *"hizmete alınmada, görevin gerektirdiği niteliklerden başka hiçbir ayırım gözetilemez."* şeklinde düzenlenmiştir. Ayrıca, 1985 yılında Türkiye'nin taraf olduğu CEDAW ile cinsiyet ayrımcılığını kesin bir dille yasaklanmıştır. Sözleşme'nin 11. maddesinde çalışma hakkı, eşit istihdam olanaklarına sahip olma hakkı, eşit ücret ve eşit muamele görme hakkı güvence altına alınmıştır.⁴⁸³

Başvuran, TEDAŞ aleyhine daha önce benzer konuda açılan davaları hatırlatarak eşitlik ilkesinin ihlal edildiğini iddia etmiştir. Danıştay aynı nedenden dolayı göreve atanmayan R.B'nin lehine karar verirken, Boyraz davasında aleyhe karar vermiştir.⁴⁸⁴

AİHM'ye göre herhangi bir nedenle yapılan farklı muamele, tarafsız ve makul bir gerekçe taşımadığı takdirde ayrımcılık anlamına gelir.⁴⁸⁵ Sözleşme, devletlere farklı muamele gerekip gerekmediği konusunda bir miktar takdir yetkisi tanımış olsa da,

⁴⁸² Emel Boyraz/Türkiye, par. 6-13.

⁴⁸³ Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) m. 11: 1. Taraf Devletler, istihdam alanında kadınlara karşı ayrımı önlemek ve kadın erkek eşitliği esasına dayanarak eşit haklar sağlamak için özellikle aşağıda belirtilen konularda bütün uygun önlemleri alacaklardır:

- a) Bütün insanların vazgeçilmez hakkı olan çalışma hakkı;
- b) İstihdam konularında eşit seçim kriterlerinin uygulanması da dahil, erkeklerle eşit istihdam olanaklarına sahip olma hakkı;
- c) Serbest olarak meslek ve iş seçme hakkı, terfi, iş güvenliği, hizmetin tüm şartları ve avantajlarından faydalanma hakkı, çıraklık ileri mesleki eğitim ve bilgi yenileme eğitimi dahil, mesleki eğitim ve sürekli eğitim görme hakkı;
- d) Sosyal yardımlar dahil eşit ücret hakkı, eşdeğerdeki işe eşit muamele ve işin cinsinin değerlendirilmesinde eşit muamele görme hakkı;
- e) Ücretli izinle birlikte, özellikle emeklilik, işsizlik, hastalık, sakatlık, yaşlılık ve diğer çalışmama hallerinde sosyal güvenlik hakkı;
- f) Güvenli şartlar içinde çalışma hakkı ve sağlığın ve bu arada doğurganlığın korunması hakkı."

⁴⁸⁴ Emel Boyraz/Türkiye, par. 21.

⁴⁸⁵ Emel Boyraz/Türkiye, par. 50.

cinsiyet eşitliği söz konusu olduğunda takdir yetkisinin kapsamı daralır.⁴⁸⁶ Nitekim 2012 yılında karara bağlanan *Konstantin Markin/Rusya*⁴⁸⁷ davasında AİHM, kadın askerlere doğum sonrasında izin kullandırılırken, erkek askere babalık izni verilmemesini takdir yetkisi bakımından dar yorumlamış ve ayrımcılık olduğuna hükmetmiştir.

Mevcut davada Hükümet tarafından söz konusu işin kırsal alanda gece saatlerinde çalışmayı gerektirebileceği için kadınlara uygun olmadığı savunulmuşsa da, kadınların güvenlik görevliliği için ne açıdan yetersiz bulundukları net olarak ifade edilmediğinden, AİHM idarenin görüşünün farklı muamele kapsamında olduğuna karar vermiştir.⁴⁸⁸ Örnek davada AİHM benzer bir yaklaşımı benimseyerek idarenin uygulamasını takdir yetkisi dışında değerlendirmiştir.

Emel Boyraz'ın mesleğe uygun olmadığı gerekçesiyle devlet memurluğundan çıkarılması, davanın diğer boyutudur. Hükümet tarafından devlet memurlarının çalışma hakkının Sözleşme ile korunmadığı savunulmuş, ancak AİHM devlet memuru olarak atanan bir kişinin işten çıkarılmasında hak ihlali olduğu takdirde, Sözleşme kapsamında korunacağını belirtmiştir.⁴⁸⁹ Kişinin, kişisel kimliğiyle doğrudan bağlantılı olan cinsiyeti nedeni ile işten çıkarılması özel yaşama müdahale anlamına gelir. AİHM, Boyraz'ın işten çıkarılması sonucunda maddi ve manevi zarara uğramasını, hatta yaşamış olabileceği maddi kayıptan ötürü yakın çevresinin uğradığı zararı Sözleşme'nin 8. maddesi kapsamında değerlendirmiştir.⁴⁹⁰

Memurluktan çıkarma cezasının 8. madde kapsamında değerlendirildiği başka bir karar *Özpınar/Türkiye*⁴⁹¹ başvurusuna ilişkindir. Yargıç olarak görev yapmakta olan Arzu Özpınar hakkında başvuranın işyerinde bir avukat ile yakın ilişki kurması, ofisinde kahvaltı etmeleri, mesai saatlerinde aşırı makyajlı olması, yargıçlık ile uyumsuz şekilde davranması ve mini etek giymesi nedeniyle disiplin soruşturması açılmış ve 2802 sayılı Hakimler Savcılar Yasası'nın 69. madde hükmü uyarınca meslekten çıkarma cezası

⁴⁸⁶ bkz. Vallianatos vd. /Yunanistan, Başvuru No: 29381/09 ve 32684/09, 07.11.2013.

⁴⁸⁷ Konstantin Markin/ Rusya, Başvuru No: 30078/06, 22.03.2012.

⁴⁸⁸ Emel Boyraz/Türkiye, par. 53.

⁴⁸⁹ Oleksandr Volkov/ Ukrayna, Başvuru No: 21722/11, 09.01.2013.

⁴⁹⁰ Emel Boyraz/Türkiye, par. 44. Benzer bir karar için bkz. Oleksandr Volkov/Ukrayna.

⁴⁹¹ Özpınar/Türkiye, Başvuru No: 20999/04, 19.10.2010.

verilmiştir.⁴⁹² İlgili hükme göre: “*Disiplin cezası uygulanmasını gerektiren fiil suç teşkil etmezse ve hükümlülüğü gerektirmese bile mesleğin şeref ve onurunu ve memuriyet nüfuz ve itibarını bozacak nitelikte görüldüğü takdirde de meslekten çıkarma cezası verilir.*”

Başvurana verilen meslekten çıkarma cezasının başvuranın cinsiyeti nedeni ile alınmış bir karar olduğu AİHM tarafından tespit edilmiş ve 8. maddede ihlal bulunmuştur. Soruşturmaya dair müfettiş tarafından düzenlenen raporda başvuranın meslekten çıkarma cezasının kadının özel yaşamı ile ilişkilendirilmesi açıkça cinsiyet ayrımcılığıdır. Özpınar’ın mesleki bir soruşturma için özel yaşamının konu edilip, bu yönde tanık ifadelerine başvurulması itibarının da çiğnenmesi anlamına gelir. AİHM tüm bunları dikkate aldığı anda, korunmak istenen amaç ile yapılan müdahalenin ölçülü olmadığı kanaatindedir.

Değerlendirme

Boyraz ve Özpınar davalarına benzer şekilde iş yaşamında cinsiyet ayrımcılığına dair ülkemizde pek çok dava açılmaktadır. Yargıtay 9. Hukuk Dairesi’nin 19 Eylül 2005 tarihli ve E. 2005/654, K. 2005/30275 sayılı kararında işyerinde aralarında eşcinsel ilişki bulunan iki işçinin birbirleriyle yaşadıkları husumet sonrasında iş veriminin olumsuz etkilendiği gerekisiyle her iki işçinin sözleşmesinin feshedilmesini haklı bulmuştur. Yargıtay 9. Hukuk Dairesi başka bir kararında⁴⁹³, işyerinde genel müdürü tarafından yapılan cinsel ilişki teklifini reddettiği için kendisine kötü davranarak ve performans notunu düşük göstererek mobbing yapıldığı gerekçesiyle dava açan kadın hakkında yerel mahkemenin verdiği red kararını bozmuştur.⁴⁹⁴

Meslekten çıkarma ve iş sözleşmesinin feshinde cinsiyet ayrımcılığı iddiasıyla ilgili başvurularda, ayrımcılığa maruz kaldığını iddia eden tarafın iddiasını delillerle kanıtlaması beklenir.⁴⁹⁵ TMK m. 6 uyarınca: “*kanunda aksine bir hüküm bulunmadıkça*

⁴⁹² Özpınar/Türkiye, par. 7-10.

⁴⁹³ Yargıtay 9. HD; E. 2008/37500 K. 2010/31544, Hatice **Karakuş**, “Bir İçerik Analizi Örneği: Çalışma Hayatında Mobbing Olduğuna Kanaat Getiren Yargıtay Kararları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 6, Sayı 28, 2013 s. 187.

⁴⁹⁴ Karakuş, s. 188.

Ayrıca bkz. Yargıtay 9. HD; E. 2009/19835 K. 2011/46440, 29.11.2011.

⁴⁹⁵ AYM, Başvuru No: 2013/2738, 16.07.2014.

tarafından her biri, hakkını dayandırdığı olguların varlığını ispatla yükümlüdür.” İş sözleşmesinin feshinde cinsiyete dayalı ayrımcılık yapıldığı iddiasıyla AYM’ye yapılan bir bireysel başvuru neticesinde, başvuru Ayla Şenses’in işe iade talebi kabul edilirken ayrımcılık iddiası ile açtığı dava, iddiasını kanıtlayamadığı gerekçesiyle kabul edilmemiştir.⁴⁹⁶

Ayrımcılık yalnızca meslekten çıkarma veya iş sözleşmesinin feshi aşamalarında değil, işe alım aşamasında da oldukça sık karşımıza çıkar. Turizm sektöründe işe alım ilanlarında ayrımcılık unsurlarının değerlendirildiği bir çalışmada, cinsiyete dayalı bir iş tanımı bulunmayan alanlarda dahi kadınlara yönelik kısıtlar konularak, özellikle barmen, garson, rehber gibi bazı pozisyonlarında erkeklerin tercih edildiği görülmüştür.⁴⁹⁷ İşe alım aşamasında ayrımcılık ile ilgili olarak Danıştay 12. Dairesi, E. 2004/4382, K. 2006/539 sayılı kararında 2004 yılı Kamu Personeli Seçme Sınavı ek yerleştirme kılavuzunda Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü Merkez Teşkilatı mühendis kadrosuna atanma şartlarına “cinsiyeti erkek olmak” ibaresinin eklenmesini kamu hizmetine girmede eşitlik ilkesine aykırı bulmuş ve düzenlemenin iptaline karar vermiştir.

Karar örneklerinden anlaşıldığı üzere, ülkemizde kadınlar çalışma hayatında giderek daha çok yer edinmelerine rağmen, iş yaşamında cinsiyet ayrımcılığı ve mobbing ile kadınların çalışma hakkına sıklıkla müdahale edilmektedir. Çalışma hakkına müdahale kimi zaman meslekten çıkarma veya iş sözleşmesinin feshi şeklinde gerçekleşirken, kimi zaman kadının onurunu zedeleme, verimliliğini azaltma şeklinde gerçekleşmektedir. Mevcut uygulamalar kadınların özel alanda kendilerinden beklenen sorumlulukları aksatmadan kamusal alanda var olmalarını bekleyen anlayışın tezahürüdür. Zihinlere yerleşmiş kadın profili dışında kalanlar içinse çalışma yaşamı cinsel ve psikolojik tacizin, cinsiyet ayrımcılığının örneklerinin daha çok yaşandığı alan olmaya devam etmektedir.

⁴⁹⁶ AYM, Başvuru No: 2013/7063, 05.11.2015, R.G. 02.02.2016.

⁴⁹⁷ Mahmut **Demir**, “İş Yaşamında Ayrımcılık: Turizm Sektörü Örneği”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, 2011, s. 773.

SONUÇ

Bu çalışmada Türkiye’de kadın hakları konusu AİHM’nin Türkiye kararları çerçevesinde ele alınmıştır. Kavramsal ve kuramsal çerçevenin açıklandığı ilk bölümde değinildiği gibi, kadınların erkekler karşısındaki dezavantajlı konumu eski tarihlerden günümüze dek süren bir tartışma konusudur. Pek çok teorisyen tarafından kadının ve erkeğin doğasına, ailedeki ve toplumdaki konumuna dair açıklamalar getirilmiştir. Kadın haklarının teorileştirilmesi ise feminizm ile gerçekleşmiştir. Ataerkilliğe ve cinsiyetçiliğe karşı mücadeleyi temel alan feminizm; liberal, Marksist-sosyalist, radikal ve postmodern fikirlerden etkilenmiş ve kadın hakları meselesine farklı açılardan yaklaşan pek çok feminist teori ortaya çıkmıştır.

Modern siyasal ideoloji olarak feminizm; “Birinci Dalga Feminizm” olarak ifade edilen dönemde kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olması üzerinde yoğunlaşmıştır. Kadını erkekle eşitleyen yaklaşım zamanla terk edilerek, kadınların erkeklerle eşit olduğu değil, aksine, kadınların farklı olduğu vurgulanmaya başlanmıştır. “İkinci Dalga

Feminizm” olarak bilinen bu dönem, “kız kardeşlik dayanışması” ile, kadınların “kadın” olmayı öne çıkardıkları dönemdir. Ancak, kadınların tek bir kategori/sınıf olarak ele alınmasının, kadınlar arasındaki farklılıklara cevap vermediği fikrinin gündeme gelmesi, feminist teoride yeni bir açılımı beraberinde getirmiştir. “Üçüncü Dalga Feminizm” olarak bilinen bu dönemde, kadınlar arasındaki farklılıkların, onların baskı altına alınma biçimlerini de farklılaştırdığı fikri önem kazanmıştır.

Kadın hareketinin kuramsal boyutunu ortaya koyan feministler, kadınların erkekler tarafından baskı altına alınmasına son vermek için oy hakkı, eşit ücret gibi yasal haklar elde etmek için uzunca bir süre mücadele etmiştir. Bu mücadeleler sonucu kadınların kişisel, siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel hakları hukuk düzeninde yer bulmuştur. Temel insan hakları belgeleri ile kadınları koruyan pek çok düzenleme hayata geçirilmiştir.

Türkiye’de ulusal mevzuatta kadın haklarının yer edinmesi için önemli adımlar atılmıştır. Türkiye uluslararası sözleşmelere taraf olarak, egemenlik yetkisi altındaki tüm bireylere sözleşmelerde tanınan hak ve özgürlükleri sağlama yükümlülüğünü üstlenmiştir. Cumhuriyet’in ilk yıllarından günümüze, kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmış, TMK’da yapılan değişikliklerle evlilik, boşanma ve velayet konusunda eşit haklar tanınmış, İş Kanunu ve TCK’da koruyucu önlemler alınmış, çalışma ve eğitim hakkı güvence altına alınmıştır. Ulusal mevzuatın uluslararası sözleşmeler ile uyumlu hale getirilmesiyle, kadın haklarına dair önemli adımlar atılmıştır. Ancak son bölümde değinildiği üzere, yasalardaki gelişmeler uygulamaya yansımamaktadır. AİHM’nin yargı yetkisini ve bireysel başvuru mekanizmasını kabul etmesinden günümüze, Türkiye pek çok kez tazminata mahkum edilmiştir. Halen AİHM’ye en çok bireysel başvuru yapılan ülkeler arasında Türkiye üçüncü sırada yer almaktadır. AİHM’nin kadınlar ile ilgili kararlarının daha çok yaşam hakkı, ayrımcılık yasağı, özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkı, eşitlik ilkesi, düşünce, din ve vicdan özgürlüğü ve siyasi haklar üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Dolayısıyla, Türkiye’de kadın haklarına dair yasal düzenlemelerin, kadınların yasalarda tanınan haklarını etkin biçimde kullanması için yeterli olmadığı fikri doğrulanmaktadır.

Çalışmanın bir diğer argümanı; Türkiye’de kadınların eşit haklar elde etme mücadelesinde ataerkilliğin ve toplumsal cinsiyet rollerinin siyasal konjonktürden daha belirleyici olduğudur. İkinci ve üçüncü bölümde ortaya konulduğu gibi, kadınların günümüzde özel ve kamusal alanda maruz kaldığı eşitsizlikler, Türk toplumunun ataerkil karakterinden kaynaklanmaktadır. Türkiye’de ataerkilliğe bağlı olarak kurulan toplumsal cinsiyet rolleri kadını özel alan, erkeği kamusal alan ile özdeşleştirmektedir. Kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılıklar toplumsal konumlarının belirlenmesinde oldukça etkindir. Kamusal alan erkeğin alanı olarak görüldüğünden, kadınların kamusal alandaki görünürlükleri artsa dahi, eşit temsil edilmesi mümkün olmamaktadır.

Türk kadınının haklarını kazanma sürecinin, hemen her dönemde ataerkil toplumsal yapıya karşı bir mücadeleyi gerektirdiği söylenebilir. Nitekim Osmanlı döneminde Tanzimat ve II. Meşrutiyet’in özgürleşme ortamı, kadınların da içinde bulundukları durumu sorgulamalarının önün açmış, neticede entelektüel kadın kimliği ortaya çıkmıştır. Ancak bu dönemde, kadınların gazete ve dergi yazıları aracılığıyla taleplerini dile getirmeleri erkekler tarafından “gereksiz” görülmüş, kimi zaman kadınlar kimliklerini gizlemek zorunda kalmıştır.

Benzer biçimde Cumhuriyet’in ilk yıllarında kadın hareketi, kadınların kamusal görünürlüğünün artmasında önemli bir yere sahip olmakla birlikte, bu gelişmenin kentli, orta sınıf, eğitilmiş kadınlara yansıdığı, kırsal kesimden kadınların konumunda önemli bir değişim olmadığı görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti’nin muasır medeniyetler seviyesine ulaşmasında kadınların rolü gelecek nesli yetiştirecek olan “iyi eş ve anne” olmakla sınırlı kalmıştır. “Devlet feminizmi” olarak adlandırılan bu dönemde kadın haklarındaki gelişmeler, çoğunlukla devlet politikalarının sonucu olarak gerçekleşmiştir. Bu bağlamda, Türkiye’de kadın haklarına yönelik düzenlemelerin, kadınların mücadelesinin yanında, “dönemsel politik stratejiler” öncelenerek gerçekleştirilen, kadınları araçsallaştıran politikaların bir sonucu olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak, Türk hukuk sisteminde kadınlara pek çok hak tanınmış olmasına rağmen, kadınlar haklarını etkin kullanamamaktadır. Bu durumun nedenlerinin başında, ataerkillik ve toplumsal cinsiyet rollerinin kadınların aleyhine tüm toplumsal kurumlara yerleşmiş olması gelmektedir. Bir diğer nedeni ise; kadın haklarına yönelik

düzenlemelerin, çoğunlukla AB müktesebatına ve uluslararası sözleşmelere uygunluk amacıyla gerçekleştirilmesidir. Bu durum, kadınların hemen her dönemde devlet politikalarının aracı haline gelmesine neden olmuştur. Türkiye’de kadın haklarını güvence altına alan yasal düzenlemelerin hayata geçirilmesinde, kadın hareketinin kazanımları oldukça kıymetli olmakla birlikte, bu düzenlemelerin devlet politikalarının sonucu olması, pratikte hakların etkin kullanılmasını engellemektedir. Nitekim AİHM kararlarında bu durum sıklıkla vurgulanmaktadır.

AİHM’nin çalışmada değinilen kararları ele alındığında, Türkiye’nin sadece yasal düzenlemeler yapmakla yetindiği, mevcut yasaların etkili bir biçimde uygulanması için gerekli politikaları uygulamakta yetersiz kaldığı sonucuna ulaşılmaktadır. Bu bağlamda, kadın haklarının toplumsal kurumlara/pratiklere yerleşmesi ve gerçek anlamda eşitliğin sağlanması için ataerkil yapının değişmesi ve bireylerde toplumsal cinsiyete dair farkındalık oluşturulması gerekmektedir. Aksi takdirde, kadınların kamusal alanda görünürlükleri artsa dahi eşit temsil edilmeleri ve haklarını etkin kullanmaları mümkün görünmemektedir.

KAYNAKLAR

Kitaplar:

Acar, Feride, “Türkiye’de Kadınların İnsan Hakları: Uluslararası Standartlar, Hukuk ve Toplum”, içinde: s. 13-22, *Kadın Hakları Uluslararası Hukuk ve Uygulama*, (Der: G. Ayata, S. Eryılmaz ve B. E. Oder), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.

Acuner, Selma, “90’lı Yıllar ve Resmi Düzeyde Kurumsallaşmanın Doğuş Aşamaları”, içinde: s. 125-159, *90’larda Türkiye’de Feminizm* (Der. Aksu Bora ve Asena Günal), İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

Altuntaş, Nezahat, “Postfeminist Çağda Kadın ve Farklılık Tartışmaları”, içinde: s. 7-37, *Türkiye’de Farklılıklarına Rağmen Kadınlar: “Post-Feminist Çağda Türkiye’de Farklı Kadın Konumları”* (Der. Nezahat Altuntaş), Orion Kitabevi, Ankara 2012.

Avrupa Konseyi, Avrupa Ayrımcılık Yasağı Hukuku El Kitabı, Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı 2010.

Ayata, Gökçeççek, Sevinç E. Dilek ve Bertil E. Oder (Der.), *Kadın Hakları Uluslararası Hukuk ve Uygulama*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2010.

Aybay, Rona, *İnsan Hakları Hukuku*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015.

Aybay, Rona, *Açıklamalı İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi*, Türkiye Barolar Birliği İnsan Hakları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Ankara 2006.

Bakırcı, Kadriye, *Çalışma Yaşamında Kadın Erkek Eşitliği Arayışı Cinsiyet Ayrımcılığı Yasağı ve Türkiye*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2012.

Bebel, August, *Kadın ve Sosyalizm*, (Çev. Saliha Nazlı Kaya), Agora Kitaplığı, İstanbul 2013.

Bekmen, Ahmet, “Marksizm: “Praksis”in Teorisi”, içinde: s. 163-253, *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler* (Der. H. Birsan Örs), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2013.

Benhabib, Seyla, “Feminizm ve Postmodernizm: Huzursuz Bir İttifak”, içinde: s. 25-44, *Çatışan Feminizmler: Felsefi Fikir Alışverişi* (Çev. F. Evren Sezer), Metis Yayınları, İstanbul 2008.

Berktaş, Fatmagül, *Politikanın Çağrısı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.

Berktaş, Fatmagül, *Tarihin Cinsiyeti*, Metis Yayınları, İstanbul 2003.

Butler, Judith, *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi* (Çev. Başak Ertür), Metis Yayınları, 5. Basım, İstanbul 2016.

Butler, Judith, “Olumsal Temeller: Feminizm ve Postmodernizm Sorusu”, içinde: s. 44-68, *Çatışan Feminizmler* (Çev. Feride Evren Sezer), Metis Yayınları, İstanbul 2006.

Coontz, Stephanie, “Marx ve Engels’i Aile Hakkında Yeniden Değerlendirmek”, içinde: s. 229-235, *Sosyalist Feminist Proje Teori ve Politikanın Günümüz Okuması Cilt 1* (Ed. Nancy Holmstorm), Kalkedon Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2012.

Cornell, R. W., *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar* (Çev. Cem Soydemir), Ayrıntı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2016.

Çaha, Ömer, *Sivil Kadın*, Savaş Yayınevi, Ankara 2010.

Çakır, Serpil, “Feminizm Ataerkil İktidarın Eleştirisi”, içinde: s. 414-477, *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler* (Ed. Birsan H. Örs), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014.

Çakır, Serpil, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, 4. Basım, İstanbul 2013.

Çulhaoğlu, Metin, “Marksizm”, içinde: s. 329-347, *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler* (Der. Gökhan Atılğan ve E. Atilla Aytekin), Yordam Kitap, 5. Basım, İstanbul 2015.

De Beauvoir, Simone, “İkinci Cins” *Evlilik Çağı* (Çev. Bertan Onaran), Payel Yayınevi, 8. Basım, İstanbul 2010.

Demir, Zekiye, *Modern ve Postmodern Feminizm*, Sentez Yayınları, İstanbul 2014.

Demir, Ömer ve Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Adres Yayınları, 6. Baskı, Ankara 2005.

Demirağ, Fahrettin, *Türk Ceza Kanunu ve Kabahatler Kanunu Yürürlük Kanunu*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2007.

Doğru, Osman ve Atilla Nalbant, *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Açıklama ve Önemli Kararlar 2. Cilt*, 1. Baskı, T.C. Yargıtay Başkanlığı 2013.

Doğru, Osman ve Atilla Nalbant, *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Açıklama ve Önemli Kararlar 1. Cilt*, 1. Baskı, T.C. Yargıtay Başkanlığı 2012.

Donovan, Josephine, *Feminist Teori*, (Çev. Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek, Fevziye Sayılan), İletişim Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 2013.

Dökmen, Zehra, *Toplumsal Cinsiyet*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2014.

Dutertre, Gilles, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihatlarından Alıntılar*, Avrupa Konseyi 2005.

Ecevit, F. Yıldız, “Kentsel Üretim Sürecinde Kadın Emeğinin Konumu ve Değişen Biçimleri”, içinde: s. 105-115, *1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar* (Ed. Şirin Tekeli), İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

Engels, Friedrich, *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (Çev. Hasan İlhan) Alter Yayınları, Ankara 2013.

Erdoğan, Mustafa, *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*, Orion Kitabevi, Ankara 2007.

Firestone, Shulamith, *Cinselliğin Diyalektiği* (Çev. Yurdanur Salman), Payel Yayınevi, İstanbul 1993.

Flax, Jane, “Postmodernism and Gender Relations In Feminist Theory”, <http://www.csun.edu/~snk1966/Postmodernism%20and%20Gender%20Relations%20in%20Feminist%20Theory%20Jane%20Flax.pdf> (Erişim Tarihi: Aralık 2016).

Genç, Özge ve Ebru İlhan, *Başörtüsü Yasağına İlişkin Değerlendirme ve Öneriler*, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı Yayınları, İstanbul 2012.

Gök, Fatma, “Türkiye’de Eğitim ve Kadınlar”, içinde: s. 161-177, *1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar* (Ed. Şirin Tekeli), İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

Göregenli, Melek, *Türkiye’de Özel Sektör Çalışanı Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Trans ve İntersekslerin Durumu*, KAOS GL, 1. Baskı, Ankara 2016.

Gözler, Kemal, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, Ekin Basım, 2. Baskı, Bursa 2011.

Gözübüyük, Şeref ve Feyyaz Gölcüklü, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*, Turhan Kitabevi, Ankara 2013.

Grgic, Aidia, Zvonimir Mataga, Matija Longar vd., *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Kapsamında Mülkiyet Hakkı*, İnsan Hakları El Kitapları Sayı: 10, Avrupa Konseyi 2001.

Güriz, Adnan, *Feminizm Postmodernizm ve Hukuk*, Phoenix Yayınları, Ankara 2011.

Hanisch, Carol, *Kişisel Olan Politiktir* (Çev. A. Nazar Erişkin ve Halil Duranay), Kült Neşriyat, Kocaeli 2013.

Hartmann, Heidi, *Marksizm’le Feminizmin Mutsuz Evliliği*, (Çev. Gülşad Ayten), Agora Kitaplığı, İstanbul 2006.

Hooks, Bell, *Feminizm Herkes İçindir*, (Çev. Ece Aydın, Berna Kurt vd.), Bgst Yayınları, İstanbul 2012.

Işık, S. Nazik, “1990’larda Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Hareketi İçinde Oluşmuş Bazı Gözlem ve Düşünceler”, içinde: s. 41-73, *90’larda Türkiye’de Feminizm* (Der. Aksu Bora ve Asena Günel), İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2014.

Jagose, Annamarie, *Queer Teori: Bir Giriş*, (Çev. Ali Toprak), NotaBene Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2015.

Kaboğlu, İbrahim, *Kolektif Özgürlükler*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır 1989.

Kalabalık, Halil, *İnsan Hakları Hukuku*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2013.

Kancı, Tuğba, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarından Bugünlere Ders Kitaplarında Kadınlık ve Erkeklik Kurguları”, içinde, Cinsiyet Halleri (Der. Nil Mutluer), Varlık Yayınları, İstanbul 2008.

KAOS GL, *LGBT Hakları İnsan Haklarıdır*, Ayrıntı Basımevi, Ankara 2011.

Korff, Douwe, *Yaşam Hakkı Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 2. Maddesinin Uygulanmasına İlişkin Kılavuz Kitap* (Çev. Ö. Heval Çınar, A. Kaya), Avrupa Konseyi İnsan Hakları ve Hukuk İşleri Genel Müdürlüğü, Belçika 2006.

Kundakçı, F. Seda, “Feminizmde Yeni Yaklaşımlar: Judith Butler”, içinde: s. 476-523, *Günümüzde Yeni Siyasal Yaklaşımlar Eleştiriler – Farklılıklar – Çözüm Arayışları* (Ed. Hilal O. İnce), Doğubatı Yayınları, Ankara 2010.

Kuyucu, Nisan, *AİHM İçtihadında Ayrımcılık Yasağı Çerçevesinde Kadına Yönelik Şiddet*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2014.

Marx, Karl, *1844 El Yazmaları*, (Çev. Murat Belge), Birikim Yayınları, 9. Baskı, İstanbul 2014.

Millet, Kate, *Cinsel Politika*, (Çev. Seçkin Selvi), Payel Yayınevi, 3. Basım, İstanbul 2011.

Mitchel, Juliet ve Ann Oakley, *Kadın ve Eşitlik* (Çev. Fatmagül Berkay), Pencere Yayınları, İstanbul 1998.

Murdoch, Jim, *Düşünce, Din ve Vicdan Özgürlüğü Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 9. Maddesinin Uygulanmasına Dair Kılavuz Kitap*, Avrupa Konseyi, Belçika 2007.

Notz, Gisela, *Feminizm*, (Çev. Sinem Derya Çetinkaya), Phoneix Yayınları, Ankara 2011.

Öder, Bertil E., “Kadınların İnsan Haklarının Uluslararası Düzeyde Korunması”, içinde: s. 23-53, *Kadın Hakları Uluslararası Hukuk ve Uygulama* (Der. Gökçeççek Ayata, Sevinç E. Dilek, Bertil E. Öder), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2010.

Öner, Aysun, *Beyaz Yakalı Eşcinseller: İşyerinde Cinsel Yönelim Ayrımcılığı ve Mücadele Stratejileri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

Özateş, Ö. Sanem, *Malumun İlanı Kadın Emeğinin Saklı Yüzü: Ev İçi Bakım Emeği*, NotaBene Yayınları, Ankara 2015.

Özbudun, Ergun, *Türkiye’de Demokratikleşme Süreci Anayasa Yapımı ve Anayasa Yargısı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014.

Parpat, Jane and H. Marchand, “Exploding The Canon: An Introduction/Conclusion”, in *Feminism/Postmodernism/Development*, J. L. Parpat and M. H. Marchand (Ed.), Routledge, London 2003.

Ramazanoğlu, Caroline, *Feminizm ve Ezilmenin Çelişkileri*, (Çev. Mefkure Bayatlı), Pencere Yayınları, İstanbul 1998.

Reed, Evelyn, *Kadın Özgürlüğünün Sorunları*, (Çev. Zeynep Saraçoğlu), Yazın Yayıncılık, İstanbul 1985.

Roagna, Ivana, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Kapsamında Özel Hayata ve Aile Hayatına Saygı Gösterilmesi Hakkının Korunması* (Çev. Ayşe Gül Alkış Schaling), Avrupa Konseyi İnsan Hakları ve Hukukun Üstünlüğü Genel Müdürlüğü, Strazburg 2012.

Saktanber, Ayşe, “Kemalist Kadın Hakları Söylemi”, içinde: s. 323-334, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-Kemalizm* (Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil), İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2004.

Sancar, Serpil, *Erkeklik: İmkansız İktidar-Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler*, Metis Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2013.

Sancar, Serpil, “Türkiye’de Kadın Hareketinin Politigi: Tarihsel Bağlam, Politik Gündem ve Özgünlükler”, içinde: s. 61-121, *Birkaç Arpa Boyu...21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar Cilt 1* (Der. Serpil Sancar), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011.

Scott, Joan W., *Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi* (Çev. Aykut Tunç Kılıç), Agora Kitaplığı, İstanbul 2007.

Scott, Joan W., *Feminist Tarihin Peşinde* (Çev. Ayça Günaydın, Ayten Sönmez, Derya Demirler vd.), Bgst Yayınları, İstanbul 2013.

Selek, Pınar, “Akıllı Ol...!”, içinde: s. 220-232, *Cinsiyet Halleri Türkiye’de Toplumsal Cinsiyetin Kesişim Sınırları* (Der. Nil Mutluer), Varlık Yayınları, İstanbul 2008.

Şahin, Elmas, *Batı’da ve Türkiye’de Kadın Hareketleri ve Feminizm*, Ürün Yayınları, Ankara 2013.

Tong, Rosemarie, *Feminist Thought*, Third Edition, Westview Press, Colarado 2009.

Toprak, Binnaz ve Ali Çarkoğlu, *Değişen Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset*, Tesev Yayınları, İstanbul 2006.

Uyar, Lema, *Birleşmiş Milletler’de İnsan Hakları Yorumları İnsan Hakları Komitesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi 1981-2006*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.

Van Os, Nicole A. N. M., “Osmanlı Müslümanlarında Feminizm”, içinde: s. 335-348, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi* (Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil), İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2002.

Walby, Sylvia, *Patriyarka Kuramı*, (Çev. Hülya Osmanoğlu), Dipnot Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2016.

Wollstonecraft, Mary, *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi*, (Çev. Deniz Hakyemez), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 11. Baskı, İstanbul 2012.

Yılmaz, Zehra, *Dişil Dindarlık*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

Yuval-Davis, Nira, *Cinsiyet ve Millet*, (Çev. Aysin Bektaş), İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2014.

Zetkin, Clara, “Kadınların Kurtuluşu İçin”, içinde: s. 61-71, *Seçme Yazılar*, (Çev. Aysın Önen, Bahar M. Demirtaş, Çiğdem Çıdamlı vd.), NotaBene Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2012.

Makaleler:

Ağırbaşı, Şennur, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Din ve Vicdan Özgürlüğü”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2012, Sayı 101, s. 83-102.

Altınkök, Serhat, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihatları Açısından Serbest Seçim Hakkı”, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, Sayı 5, s. 37-81.

Altıparmak, Kerem ve Onur Karahanoğulları, “Pyrrhus Zaferi: Leyla Şahin/Türkiye, AİHM/Hukuk, Düzenleyici İşlem/Kanun”, *Hukuk ve Adalet Dergisi*, Yıl 1, Sayı 3, Temmuz-Eylül 2004, s. 249-276.

Aybay, Rona, “Uluslararası Antlaşmaların Türk Hukukundaki Yeri”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı 70, 2007, s. 187-213.

Ayhan, Alanur, “Eşitlik İlkesi ve Tarihçesi Türkiye’de Kadın Erkek Eşitliği ve Eşitsizliği”, *Hukuk Gündemi*, 3, 2009, s. 45-51.

Badur, Emel, “Ailenin Korunması Alanındaki Son Gelişmeler”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı 84, 2009, s. 63-92.

Bakırcı, Kadriye, “İstanbul Sözleşmesi”, *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı 4, 2015, s. 133-204.

Başlar, Kemal, “Uluslararası Hukukta “Erga Omnes” Kavramı”, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni* 2002, Cilt 22, Sayı 2, s. 75-107.

Belgin, Derya, “Anayasa’nın 90. Maddesinde (7 Mayıs 2004) Yapılan Değişikliğin Getirdiği Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, *Ankara Barosu Dergisi*, Cilt 66, Sayı 4, 2008, s. 110-113.

Bilgin, Birgül, “Çalışma Yaşamında Kadın ve Yasal Düzenlemeler”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı 99, 2012, s. 311-315.

Bilir, Faruk, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Yapısı ve 14 Nolu Protokol”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2006, s. 135-156.

Büyüktanır, Tahir, “Türk Medeni Kanunu Değişiklikler ve Yeni Düzenlemelere İlişkin Açıklamalar”, *Ankara Barosu Dergisi*, 2002, s. 55-109.

Cengiz, Serkan, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Eğitim Hakkı”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı 90, 2010, s. 331-343.

Charleswarth, Hillary, “What are the Women’s International Human Rights?”, s. 58-84, http://www.etc-graz.at/typo3/fileadmin/user_upload/ETC-Hauptseite/Menschenrechte_lernen/POOL/What_Womens_1994.pdf (Erişim: Şubat 2015).

Civelek, Yaprak ve İsmet Koç, “Türkiye’de İmam Nikahı”, http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/makaleler/Yaprak_Civelek_Ismet_Koc-4-2007.pdf, (Erişim Tarihi: Şubat 2016).

Çağlar, Nedret, “Kadının Siyasal Yaşama Katılımı ve Kota Uygulamaları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, Cilt 3, Sayı 4, 2011, s. 56-79.

Çakır, Özlem, “Türkiye’de Kadının Çalışma Yaşamından Dışlanması”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 31, Temmuz-Aralık 2008, s. 25-47.

Çakır, Serpil, “Kapitalizm ve Patriyarkaya Karşı: Sosyalist Feminizm”, *Toplum ve Demokrasi*, Cilt 2, Sayı 4, Eylül-Aralık 2008, s. 185-196.

Çakmak, Diren, “Fransız Devrimi’nde Kadın: Eksik Yurttaş”, *Ege Akademik Bakış*, Cilt 7, Sayı 2, 2007, s. 727-745.

Çarkoğlu, Ali ve Ersin Kalaycıoğlu, “Türkiye’de Aile, İş ve Toplumsal Cinsiyet”, *İstanbul Politikalar Merkezi*, 2011, s. 2-72.

Dedeoğlu, Saniye, ”Eşitlik mi Ayrımcılık mı? Türkiye’de Sosyal Devlet, Cinsiyet Eşitliği Politikaları ve Kadın İstihdamı”, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Cilt 2, Sayı 21, 2009, s. 41-54.

Demir, Ayşegül, “Yasal Düzenlemelerde Kadın Hakları”, *Hukuk Gündemi*, Mart 2011, s. 32-36.

Demir, Mahmut, “İş Yaşamında Ayrımcılık: Turizm Sektörü Örneği”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, 2011, s. 760-784.

Elibol, Zeynep, “Türkiye’nin Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmelerine Koyduğu Çekinceler”, *İnsan Hakları Ortak Platformu*, 2010.

Erdem, Tuna, “Postmodern Feminizm”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, 1994, s. 67-82.

Erken, Baki, ““Anayasal Çerçeve Türkiye’de Çalışma Hakkı”, *Çalışma Dünyası Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2013, s. 66-84.

Gelgeç, Ayça, “Cumhuriyet Dönemi Kadın İmgesi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 44, Güz 2009, s. 627-638.

Gökçimen, Semra, “Ülkemizde Kadınların Siyasi Hayata Katılım Mücadelesi”, *Yasama Dergisi*, Aralık 2008, Sayı 10, s. 5-59.

Gözler, Kemal, “Anayasa Değişikliğinin Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlandırılması Bakımından Getirdikleri ve Götürdükleri (Anayasa’nın 13’üncü Maddesinin Yeni Şekli Hakkında Bir İnceleme”, *Ankara Barosu Dergisi*, 2001, Sayı 4, s. 53-67.

Günergök, Özcan, “Türk Medeni Kanununun Yürürlüğü ve Uygulama Şekli Hakkında Kanunun Mal Rejimleri Bakımından Değerlendirilmesi”, *Atatürk Üniversitesi Erzurum Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1-4, 2002, s. 333-342.

Karan, Ulaş, “Sosyal Hakların Güçlendirilmesi Açısından Bir İmkan: “Bütüncül Yaklaşım””, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 40, Sayı 3, 2007, s. 31-62.

Karakuş, Hatice, “Bir İçerik Analizi Örneği: Çalışma Hayatında Mobbing Olduğuna Kanaat Getiren Yargıtay Kararları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 6, Sayı 28, 2013 s. 181-199.

Kaymaz, İ. Şerif, “Çağdaş Uygarlığın Mihenk Taşı: Türkiye’de Kadının Toplumsal Konumu”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 46, 2010, s. 333-366.

Konan, Belkıs, “Türk Kadınının Siyasi Haklarını Elde Etme Süreci”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 60, Sayı 1, 2011, s. 157-174.

Küçüktiryaki, A. Yasin, “Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Sonrası Aile Hukuku Alanındaki Gelişmeler ve Hukuk-ı Aile Kararnamesi”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 13, Sayı 26, 2014, s. 177-201.

Moroğlu, Nazan, “Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesi 6284 Sayılı Yasa ve İstanbul Sözleşmesi”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı 99, 2012, s. 357-380.

Moroğlu, Nazan, “Medeni Kanun’a Göre Kadının Soyadı ve Bir Öneri”, http://www.tukd.org.tr/dosya/kadinin_soyadi.doc, (Erişim Tarihi: Kasım 2015).

Nal, Sabahattin, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğü”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı 57, Cilt 4, 2002, s. 65-93.

Ökten, Şevket, “Toplumsal Cinsiyet ve İktidar: Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin Toplumsal Cinsiyet Düzeni”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 2, Sayı 8, 2009, s. 302-312.

Örnek, Serdar, “ABD’de Kadın Hareketinin Gelişimi”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 29, 2015, s. 105-129.

Özbudak, Coşkun, “Anayasa Mahkemesi: Resmi Nikah Olmaksızın Dini Nikah Caizdir”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı 121, 2015, s. 89-110.

Özkiraz, Ahmet ve M. Nazan Arslanel, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2011, Cilt 3, Sayı 1, s. 1-10.

Parlaktuna, İnci, “Türkiye’de Cinsiyete Dayalı Mesleki Ayrımcılığın Analizi”, *Ege Akademik Bakış*, Cilt 10, Sayı 4, Ekim 2010, s. 1217-1230.

Pürselim, Hatice S., “Milletlerarası Özel Hukuk’ta Tescil Edilmiş Hayat Ortaklığı Kurumu: Almanya’da Tescil Edilmiş Hayat Ortaklığının Kurulması ve İptali”, http://dosya.marmara.edu.tr/huk/Sempozyumyay%C4%B1nlar%C4%B1/ipekyolucanlan%C4%B1yor/Yrd.Do_Dr.HaticeSelinP_RSEL_M.pdf, (Erişim Tarihi: Şubat 2016).

Rutten, Susan, “Gayriresmi Evliliklerde Eşlerin İnsan Hakları Yoluyla Korunması” (Çev. Ahmet Taşkın), <http://www.taa.gov.tr/indir/gayriresmi-evliliklerde-eslerin-insan-haklari-yoluyla-korunmasi-bWFrYWxlfDg0ZWE3LTg3MTdhLWZiNTYwLWI2MjVlLnBkZnw5Ng/>, (Erişim Tarihi: Şubat 2016).

Sever, Çiğdem, “Kadına Karşı Eviçi Şiddette Devletin Sorumluluğu ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Opuz v. Türkiye Kararı”, *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012, Cilt 1, Sayı 2, s. 19-46.

Seven, M. Ali ve A. Osman Engin, “Türkiye’de Kadının Eğitimi Alanındaki Eşitsizlikler”, <http://e-dergi.atauni.edu.tr/ataunisobil/article/download/1020000400/1020000393> (Erişim Tarihi: Mayıs 2015).

Şafak, Aslı A., “Türk Hukukunda Gebeliğin Sonlandırılması”, http://bianet.org/files/doc_files/000/000/588/original/tu%CC%88rkiye_de_ku%CC%88rtaj_hak_k%C4%B1n%C4%B1n_gelis%CC%A7imi.pdf (Erişim Tarihi: Nisan 2015).

Tekeli, Şirin, “Türkiye’de Feminist İdeolojinin Anlamı ve Sınırları Üzerine”, *Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 9, 2009, s. 48-66.

Tunç, Hasan, “Milletlerarası Sözleşmelerin Türk İç Hukukuna Etkisi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Türkiye İle İlgili Örnek Karar İncelemesi”, s. 174-193, http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anayargi/tunc.pdf (Erişim Tarihi: Mayıs 2017).

Türmen, Rıza, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin İç Hukukumuzda Etkileri”, s. 32-42, http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anayargi/turmen.pdf (Erişim: Ekim 2016).

Tüzün, Işık (Der.), “Eğitim Hakkı ve Eğitimde Haklar Uluslararası İnsan Hakları Belgeleri Işığında Ulusal Mevzuatın Değerlendirilmesi”, *Eğitim Reformu Girişimi*, İstanbul 2009.

Uğur, Hüsamet, “Kadın ve Aile Bireylerine Yönelik Şiddete Karşı 6284 Sayılı Kanunun Getirdikleri”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2012, s. 333-366.

Ulus, M. İlhan, “Türk Medeni Kanununun Dünü ve Bugünü”, *İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1-2, 2002, s. 153-172.

Yaylı, Hasan ve Gülçin Eroğlu, “Yerel Katılım Bağlamında Türkiye’de Kadın Temsili”, *International Journal of Science Culture and Sport*, Cilt 3, 2015, s. 504-524.

Yazıcı, Abdurrahman, “Osmanlı Hukuk-ı Aile Karamnamesi (1917) ve Sadreddin Efendi’nin Eleştirileri”, *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl 19, Sayı 62, 2015, s. 567-584.

Yılmaz, Ahmet, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e: Kadın Kimliğinin Biçimlendirilmesi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 10, Bahar-Güz 2010, s. 191-212.

Yılmaz, Sare A, “Cinsiyet Eşitliği ve Adalet Perspektifinden Türkiye’de Kadının Siyasal Alana Katılımı”, *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1, 2015, s. 11-34.

Yüksel, Sera. R., “Türk Medeni Kanunu Bakımından Kadın-Erkek Eşitliği”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 18, Sayı 2, 2014, s. 175-200.

Tezler:

Altun, Hakan, *Feminist Kuram Doğrultusunda Bir Okuma/Sahneleme ve Bir Örnek Çalışma: Denizden Gelen Kadın*, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2008 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Altuntaş, Mehmet, *Türk Anayasalarında İnsan Hakları*, Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı, Ankara 2002 (Uzmanlık Tezi).

Çadır, Mustafa, *Kadının Siyasal Yaşama Katılımında Siyasi Parti Kadın Kollarının Rolü*, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara 2011 (Uzmanlık Tezi).

Çardak, Müveddet, *Toplumsal Bir Hareket ve Aydınlanmanın Bir Ürünü Olarak Liberal Feminizm*, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 2012 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Göçmener, Sinem, *Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Türkiye'de Kadın Erkek Eşitliği*, Bahçeşehir Üniversitesi SBE, İstanbul 2008 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Kartal, Cemile B., “Türkiye’de Kadınların Siyasal Haklarını Kazanma Süreci ve 1930 Belediye Seçimleri”, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 2005 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Sayer, Handan, *Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Erkeklerin Katılımı*, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara 2011 (Uzmanlık Tezi).

Sayın, Aysun, *Avrupa Birliği'nde Çalışma Yaşamında Kadın Erkek Eşitliği: Türkiye Açısından Bir İnceleme*, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2007 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Yıldız, Mine, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Göre Yaşam Hakkı ve Sınırları*, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Isparta 2004, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Diğer Kaynaklar:

Avrupa Komisyonu, Türkiye 2015 Yılı İlerleme Raporu, http://www.ab.gov.tr/files/000files/2015/11/2015_turkiye_raporu.pdf (Erişim Tarihi: Ocak 2016).

Avrupa Komisyonu, Türkiye 2013 Yılı İlerleme Raporu, http://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/2013_ilerleme_raporu_tr.pdf, (Erişim Tarihi: Ocak 2016).

Avrupa Konseyi, “Avrupa’da Cinsel Yönelim ve Cinsiyet Kimliğine Dayalı Ayrımcılık Raporu”, 2011, https://www.coe.int/t/commissioner/Source/LGBT/LGBTStudy2011_Turkish.pdf (Erişim Tarihi: Ocak 2016)

Aydemir, Dilek ve Elvan Aydemir, “Türk Siyasetinde Kadın Çok Oluyoruz!”, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Raporu, Haziran 2011.

Benli, Fatma, “1964-2011 Türkiye’de ve Dünyada Başörtüsü Yasağı ve Kronolojisi”, İstanbul 2011, <http://www.mazlumder.org/fotograf/yayinresimleri/dokuman/turkiyede-dunyada-basortusu-yasagi-kronolojisi.pdf> (Erişim Tarihi: Mayıs 2015).

Berktaş, Fatmagül, “Kadının İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye”, *İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi*, Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları No: 7, 2004.

Beşli, G. Merve, “Kadına Yönelik Şiddet ve Kadın Cinayetleri Bildirisi”, <http://hu-wgs.org/2014/03/kadina-yonelik-siddet-ve-kadin-cinayetleri-bildirisi/> (Erişim Tarihi: Nisan 2015).

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi 2015 Başlangıç Raporu, <http://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/CCPR:C.TUR:CO:1.pdf> (Erişim Tarihi: Şubat 2015).

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi 2012 Sonuç Gözlemleri, <http://www.insanhaklari.info/dokumantasyon/items/show/394>, (Erişim Tarihi: Şubat 2015).

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), İnsani Gelişme Raporu 2014, <http://www.tr.undp.org/content/dam/turkey/docs/Publications/hdr/2014%20C4%B0nsani%20Geli%20C5%9Fme%20Raporu%20-%20A%C3%A7%C4%B1klama%20Notu%20%28T%C3%BCrkiye%29.pdf>, (Erişim Tarihi: Aralık 2015).

Demokratikleşme Paketi, T.C. Başbakanlık Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı, Ankara 2013.

Human Rights Watch, “Kocandır, Döner De, Sever De” –Türkiye’de Aile İçi Şiddet ve Korumaya Erişim, USA 2011.

Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi’nin 25 No’lu Genel Tavsiyesi, [http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/recommendations/General%20recommendation%2025%20\(English\).pdf](http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/recommendations/General%20recommendation%2025%20(English).pdf) (Erişim Tarihi: Şubat 2015).

KAOS GL, “LGBT’lerin Sağlık Hakkına Erişimde Karşılaştıkları Sorunlar”, <http://www.kaosgl.org/sayfa.php?id=20054> (Erişim Tarihi: Ocak 2016).

Karaömerlioğlu, M. Asım, “Türkiye’de Kürtajın Kısa Tarihi”, <http://www.bianet.org/bianet/bianet/139903-turkiye-de-kurtajin-kisa-tarihi> (Erişim Tarihi: Nisan 2015).

Kaynak, Deniz (Ed.), “Haklarımız Var!”, Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği, İstanbul 2013.

KONDA Siyasette Kadın Temsili Araştırması Mart 2011, http://kasaum.ankara.edu.tr/files/2013/11/2011_04_KONDA_Siyasette_Kadin_Temsili_Raporu.pdf (Erişim Tarihi: Mayıs 2015).

Kuyucu, Nisan, “Opuz Kararının Uygulanması İzleme Raporu”, *İnsan Hakları Ortak Platformu AİHM Kararlarının Uygulanması İzleme Raporları*, Ankara 2015, http://www.aihmiz.org.tr/files/opuz_rapor.pdf , (Erişim Tarihi: Kasım 2015).

Mill, J. Stuart, *The Subjection of Women*, <http://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/mill1869.pdf> (Erişim Tarihi: Kasım 2015).

Politics Of The Ego: A Manifesto For New York Radikal Feminists Notes From The Second Year, <https://cache.kzoo.edu/bitstream/handle/10920/28083/StatementOfPurpose.pdf?sequence=1> (Erişim Tarihi: Kasım 2015).

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Türkiye’de Kadın İşgücü Profili ve İstatistiklerinin Analizi 2014, <http://spaum.politics.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/488/2014/04/T%C3%BCrkiyede-Kad%C4%B1n-%C4%B0C5%9Fg%C3%BCc%C3%BC-Profil-i-ve-%C4%B0statistiklerinin-Analizi-Nihai-Rapor.pdf> (Erişim Tarihi: Mayıs 2015).

T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, “Türkiye’de Kadının Durumu”, Ankara 2008.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Milletvekili Genel Seçimleri 1935-2011.

Ulusoy, Ülkü H., “Sosyal Hakların Korunmasında Birleşmiş Milletler’in Rolü”, *Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu*, Kocaeli 2011, s. 245-267.

Üçpınar, Hülya, “Ünal Tekeli Türkiye Kararının Uygulanması İzleme Raporu”, *İnsan Hakları Ortak Platformu AİHM Kararlarının Uygulanması İzleme Raporları*, Ankara 2013, http://www.aihmiz.org.tr/files/02_Unal_Tekeli_Rapor_TR.pdf, Erişim Tarihi: Kasım 2015.

World Economic Forum (WEF), The Global Gender Gap Report 2015, <http://www3.weforum.org/docs/GGGR2015/cover.pdf>, (Erişim Tarihi: Mayıs 2015).

World Economic Forum (WEF), The Global Gender Gap Report 2014, http://www3.weforum.org/docs/GGGR14/GGGR_CompleteReport_2014.pdf, (Erişim Tarihi: Ocak 2015).

World Economic Forum (WEF), The Global Gender Gap Report 2012, http://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2012.pdf (Erişim Tarihi: Ocak 2015).

Yargı Kararları

AİHM, Akman/Türkiye, Başvuru No: 33245/05, 13.10.2009.

AİHM, Bevacqua/Bulgaristan, Başvuru No: 71127/01, 12.09.2008.

AİHM, Campbell ve Cosans/Birleşik Krallık, Başvuru No: 7511/76; 7743/76, 25.02.1982.

AİHM, Cusan ve Fazzo/İtalya, Başvuru No: 77/07, 07.01.2014.

AİHM, Dahlab/İsviçre, Başvuru No: 423/93/98, 15.02.2001.

AİHM, Durmaz/Türkiye, Başvuru No: 3621/07, 13.11.2014.

AİHM, Elsholz/Almanya, Başvuru No: 25735/84, 13.02.2000.

AİHM, Emel Boyraz/Türkiye, Başvuru No: 61960/09, 02.12.2014.

AİHM, Eremia/Moldova Cumhuriyeti, Başvuru No: 3564/11, 28.05.2013.

- AİHM, L.B./Türkiye, Başvuru No: 18783/91, 03.05.1993.
- AİHM, Gitonas vd./Yunanistan, Başvuru No: 1874/91; 19736/97; 1937/92, 01.07.1997.
- AİHM, Golder/Birleşik Krallık, Başvuru No: 4451/70, 21.02.1975.
- AİHM, Ilıcak/Türkiye, Başvuru No: 15394/02, 05.04.2007.
- AİHM, Kalaç/Türkiye, Başvuru No: 20704/92, 01.07.1997.
- AİHM, Karaduman/Türkiye, Başvuru No: 1627/90, 03.05.1993.
- AİHM, Kavakçı/Türkiye, 710907/01, 05.04.2007.
- AİHM, Konstantin Markin/Rusya, Başvuru No: 30078/06, 22.03.2012.
- AİHM, Leventoplu Abdülkadiroğlu/Türkiye, Başvuru No: 7971/07, 28.05.2013.
- AİHM, Leyla Şahin/Türkiye, Başvuru No: 44774/98, 10.11.2005.
- AİHM, M/İngiltere, Başvuru No: 10316/832, 07.03.1984.
- AİHM, Marckx/Belçika, Başvuru No: 6833/74, 13.06.1979.
- AİHM, Mathieu-Mohin ve Clerfayt/Belçika, Başvuru No: 9267/81, 02.03.1987.
- AİHM, Munoz Diaz/İspanya, Başvuru No: 4915/07, 08.12.2009.
- AİHM, Oleksandr Volkov/Ukrayna, Başvuru No: 21722/11, 08.01.2013.
- AİHM, Opuz/Türkiye, Başvuru No: 33401/02, 09.06.2009.
- AİHM, Osman/Birleşik Krallık, Başvuru No: 23452/94, 28.10.1998.
- AİHM, Özpınar/Türkiye, Başvuru No: 20999/04, 19.10.2010.
- AİHM, Refah Partisi ve diğerleri/Türkiye, Başvuru No: 41340/98; 41342/98; 41343/98; 41344/98, 13.02.2003.
- AİHM, Sılay/Türkiye, Başvuru No: 8691/02, 05.04.2007.
- AİHM, S.K./Türkiye, Başvuru No: 16278/90, 03.05.1993.
- AİHM, Spetz/İsviçre, Başvuru No: 20402/82, 12.10.1994.
- AİHM, Şerife Yiğit/Türkiye, Başvuru No: 20402/92, 12.10.1994.

AİHM, Türkiye Birleşik Komünist Partisi ve diğerleri/Türkiye, Başvuru No: 133/1996; 6752/951, 30.01.1998.

AİHM, Ünal Tekeli/Türkiye, Başvuru No: 29865/96, 16.11.2004.

AİHM, Vallianatos vd./Yunanistan, Başvuru No: 2938/09; 32684/09, 07.11.2013.

AİHM, Yanaşık/Türkiye, Başvuru No: 14524/99, 06.01.1993.

AİHK, Yumak ve Sadak/Türkiye, Başvuru No: 10226/03, 30.01.2007.

AİHM, X/Almanya, Başvuru No: 530/59, 04.01.1960.

AYM, Başvuru No: 2013/2738, 16.07.2014

AYM, Başvuru No: 2013/7038, 05.11.2015, R.G. 02.12.2016.

AYM, *Esra Nur Özbey*, Başvuru No: 2013/7443, 20.05.2015.

AYM, *Hayriye Özdemir*, Başvuru No: 2013/3434, 26.05.2015.

AYM, *Neşe Aslanbay Akbıyık*, Başvuru No: 2014/5836, 16.04.2015.

AYM, *Sevim Akat Eşki*, Başvuru No: 2013/2187, 19.12.2013.

AYM, *Tuğba Arslan*, Başvuru No: 2014/256, 25.06.2014.

AYM, E. 2014/36, K. 2015/54, 27.05.2015

AYM, E. 1989/1, K. 1989/12, 07.08.1989.

AYM, E. 1990/36, K. 1991/8, 08.04.1991, R.G. 31.07.1991.

AYM, E. 2009/85, K. 2011/49, 10.03.2011.

AYM, 1997/61, K. 1998/59, 29.10.1998.

AYM, E. 1989/1, K. 1989/12, 07.03.1989, R.G. 05.07.1989.

AYM, E. 1999/2, K. 2001/2, 22.06.2001, R.G. 05.01.2001.

AYM, E. 1997/1, K. 1998/91, 16.01.1998, R.G. 22.02.1998.

Danıştay 8. Dairesi; E. 1999/5912, K. 2000/4951, 27.06.2000.

Danıştay 5. Dairesi; E. 1998/3140, K. 2002/2739, 11.06.2002.

Danıştay 8. Dairesi; E. 2004/2697, K. 2005/282, 28.01.2005.

Danıştay 8. Dairesi; E. 2004/867, K. 2005/3796, 27.09.2005.

Diyarbakır 5. Asliye Hukuk Mahkemesi; E. 2012/246, K. 2012/56, 16.04.2012.

İstanbul 6. Hukuk Mahkemesi; E. 2007/93, K. 156, 14.06.2007.

Yargıtay, E. 2001/6819, K. 2001/6640, 11.10.2001.

Yargıtay, 2. HD; E. 2008/9258, K. 2009/14043, 14.07.2009.

Yargıtay 4. HD; E. 2014/17917, K. 2015/14227, 07.12.2015.

Yargıtay 4. CD; E. 2007/3127, K. 2000/4881, 06.06.2000.

Yargıtay, 4. CD; E. 2015/3574, K. 2015/24513, 12.03.2015.

Yargıtay 4. HD; E. 1999/2626, K. 1999/4428, 14.05.1999.

Yargıtay 9. HD; E. 2008/37500, K. 2010/31544; E. 2009/19835, K. 2011/46440, 29.11.2011.

Yargıtay 10. HD; E. 11990/4010, K. 1990/6972, 11.09.1990.

Yargıtay 17. HD; E. 2014/4811, K. 2015/2699, 25.11.2015.

Yargıtay, 18. HD; E. 2014/7168, K. 2014/13329, 25.09.2014.

Yargıtay, 18. HD; E. 2014/8784, K. 2014/14341; E. 2014/9886, K. 2014/15208, 16.10.2014.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı, Soyadı: Tülay DEMİR

Uyruğu: T.C.

Doğum Tarihi ve Yeri: 06.11.1990, Eskişehir

E-posta: tulaydemir15@gmail.com

Yazışma Adresi: Artvin Çoruh Üniversitesi Hopa İktisadi ve İdari Bil. Fak. Sundura Mah. Lise Cad. 08600 Hopa/ARTVİN

EĞİTİM

Derece Tarihi	Kurum	Mezuniyet
Lisans	Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Kamu Yönetimi	2012
Lise	Sinop Anadolu Lisesi	2008

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görev
2014-Halen Görevlisi	Artvin Çoruh Üniversitesi	Araştırma

YABANCI DİL

İngilizce